

ԻՈՐՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ԱՏՐԻԱՐԶՈՒԹԵՄՆ
ՀԱՅՈՎ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

Ի-Թ

1986

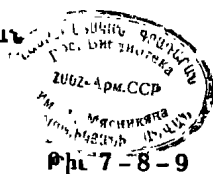
ՄԻՈՒ

ԱՄԱԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԻ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

Կ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1986

Յուլիս - Օգոստոս - Սեպտեմբեր

№ 7-8-9

1986

July - August - September

No 7-8-9

SION

VOL 60

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

203-58

St. James Press, Jerusalem

10385-879

digitised by

A.R.A.R.@

ՓՈԽԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՑ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

Է.

ԿՈՒՍԱԿՐՕՆՈՒԹԻՒՆ

Եկեղեցական բարեկարգութեան վերաբերեալ հարցերուն շարքին՝ ամենէն ուշադրանքէն մին է անշուշտ «Հոգևորականութեան կուսակրօնութեան» հարցը, ինչպէս կը վերնագրէ զայն ԶեկՈՒՅՈՒՄԻ:

Ըստ ուսանց, եթէ կ'ուզէք՝ նոյնիսկ շատերու կարծիքով, ամենակարեւորն է ան. զի քիչ չեն անոնք որ չեն կրնար ըմբռնել եկեղեցական բարեկարգութիւն՝ առանց եկեղեցականներու կուսակրօնութեան խնդրին լուծում մը տալու. ու թերեւս սակ լաթիւ չեն նաև այնպիսիներ, որ Բարեկարգութիւնը ունի լոկ այդ հարցը կ'իմանան, իսկ անոր լուծման միակ կերպը կը նկատեն կուսակրօնութեան շնչումը, անգգալաբար կամ ոչ՝ տարուած թերևս այն մտածումէն թէ կաթոլիկ եկեղեցիին դէմ բարեկարգութեան փոթորիկը չլթայադերձող զործիչին սկզբունքներէն մին ևս եղաւ այդ, որուն ինքն իսկ տուաւ առաջին օրինակը:

Մենք լուրջ չենք գտներ այդպէս յոխուռն զգացումով նայիլ խնդրոյն վրայ, և ուրախ ենք որ ԶեկՈՒՅՈՒՄԻն մէջ ևս այդ մասին շատ լաւ կշռուած դատում մը կը տիրէ, որ, հեռու՝ ամբողջային տրամադրութիւններէ տարուելէ, հարցը իր էութեան և բնութեան մէջ նկատի կ'առնէ ճշգրիտ արդարամտութեամբ, հակիրճ տողերով մէջ յստակօրէն մատնանշելով անոր ելքը, որո՞ւն կրնայ և պարտի յանդիլ ան:

Ըսենք նախ թէ խնդրը՝ եկեղեցագիտական տեսակէտով՝ վարդապետական ըլլալէ աւելի և առաջ, կարգապահական է, հետեւաբար և բանաւոր է պոստական ճամբով մօտենալ անոր:

Ո՛չ այսօրուան հարց է ան և ո՛չ քանի մը դար առաջուան. կը կարծենք թէ մինչև քրիստոնէական վեանքի աղբիւրը՝ Աւետարանը՝ պէտք է վերանալ, անոր առաջին շարժումը դիտելու համար իր սաղմին մէջ: Արդարև, «Ոչ ամենեւեմ քաւական են այդմ, այլ որոց տուեալն է . . . որ կառողմ է քանիւ քարցի» (Մտթ. ԺԹ. 11-12) վճիռին մէջ, որով մեր Տէրը եզրակացուց ամուսնական կեանքի բարդութեանց վերաբերմամբ Փարիսեցիներէն Իրեն ուղղուած հարցումի մը Իր պատասխանը՝ աշխարհութիւն մը կայ այդ խնդրոյն. առանց բնազդին բառերը հոս յառաջ բերելու, բաւականանա՞նք ըսելով թէ անոնց իմաստն էր այս. բարձրօրէն գաղափարական նպատակի սիրոյն՝ սեռական կիրքը սանձահարելու բերումը անձանօթ զգացում մը չէ մարդկային սրտին. բայց ատոր համար անհրաժեշտ է հոգեկան յօժարութիւն և հզօր կամք. այսինքն մարդս իր ազատութիւնը կը պահէ ամուսնութեան հանդէպ ևս. թէև բնական

և աստուածադիր վիճակ մըն է անիկա, բայց հոգեկան շարժառիթներէ յորդորած՝ ներքիլ է անոր զանցառութիւնը, զոհողութեան գիտակցութեամբ, Անառակելիորէն ա՛յս է աւետարանական ըմբռնումը կուսակրօնութեան նկատմամբ:

Նոյն այդ ըմբռնումն է որ, թերևս աւելի հանգամանօրէն, կը պարզուի առաքելական դրականութեան մէջ: Մէկ կողմէ առ Տիմոթէոս և Տիմոս Թուղթերուն մէջ «Պատճ է եպիսկոպոսին լինել միայն կնոջ այր» (այսինքն անգամ մը միայն ամուսնացած) կը հաստատէ այն իրողութիւնը թէ հոգեորականը (եպիսկոպոս կամ բահանայ) կրնան ընտանիք կազմել, և «Պատուական է ամուսնութիւնն եւ սուրբ՝ անկողինն» (Եբր. ԺԳ. 4), «էաւ է ամուսնացալ քան զհեռուութիւն» (Ա. Կորն., է. 9), «Կառմամբեացն պատուիրեմ՝ կնոջ յառնէ մի՛ մեկնել եւ առն զկին իւր մի՛ թողուլ» (նոյն անդ՝ 10, 11), և դեռ ուրիշ համարներ նոյն զուխին մէջ. կը ցուցնեն ամուսնական կեանքի ունեցած բարձր նշանակութիւնը քրիստոնէական գիտակցութեան մէջ. միւս կողմէ նախ ընդհանուրին և յետոյ այրիներուն և ամուսնիներուն ըսուիլը թէ «Լաւ է եթէ կայցեն Դիւքն գիւս» (Ա. Կորն., է. 8), և նոյն զուխին մէջ դարձեալ «Որ անկինն է հոգայ զՏեառն, եւ որ կանամբին է հոգայ զաւետիսն թէ ո՛րպէս հաճոյ լիցի կնոջ իւրում» (անդ՝ 32, 33) խօսքերը կը ցուցնեն առաքելին կողմէ շափով մը զէթ կուսութեան ընծայուած նախամեծարութիւնը, ու այս ամէնուն վրայ դարձեալ յայտարարելը թէ «իւրաքանչիւր ոք զիւր ընտրես կայցի, ոմն այսպէս եւ ոմն այնպէս» (Ա. Կորն., է. 7), յանկարծակիի չի բերեր զմեզ քնաւ սքանչելի այն լայնատեսութեան մասին՝ որով մեծ առաքելը կը յայտնէր իր մտածումը ամուսնութեան հանդէպ մարդկային ազատութեան վրայ:

Եկեղեցականներուն համար ամուսնական կեանքին հանդէպ՝ ազատ, իսկ կուսակրօնութեան նկատմամբ փոքր ինչ նախընտրական այս մտայնութիւնը շարունակուեցաւ քրիստոնէութեան թուականի առաջին դարերուն, կոյս կեանքի վերաբերմամբ համակրութիւնը զգալապէս աւելի շեշտուելով սակայն: Այս համակրութիւնը նախ արտայայտուեցաւ կանամբի կեանքին դէմ սահմանադրուած սեղմումներով: Առաքելին «միայն կնոջ այր» սկզբունքը փորձուեցաւ ընդհանրացնել, թէ՛ Ե. յաջորդութեամբ, աշխարհականներուն մէջ ևս: Անկէց է անշուշտ Բ. և Գ. ամուսնութեանց հանդէպ խորշանքը, որուն հետքերը կը պահուին դեռ Կանոնագիրքին և Մաշտոցին մէջ: «Միայն կնոջ այր»ի այդ սկզբունքը յետոյ սեղմեցաւ այնպէս իմանալ որ երէցը կամ եպիսկոպոսը եթէ քրիստոնեայ լինելէն կամ մկրտուելէն առաջ ամուսնացած և այրիացած էին, երէց կամ եպիսկոպոս ձեռնադրուելէն վերջ պիտի չկարենային ամուսնանալ: Խնստութիւնը սյդոսեղ կանգ չառաւ սակայն. ձգտում յայտնուեցաւ պահանջելու, և պահանջուեցաւ նոյնիսկ որ ամուսնացեալ եպիսկոպոսը լքէ իր կինը կամ առ նուագն անջատ ապրի անկէ: Բայց հնար չէր մարդկային բնութեան ա՛յնքան ընդակից վիճակ մը անձնական տեսութիւններով և երկրորդական ժողովներու մէջ որոճացուած որոշումներով ջնջել քանդել: Տերտուղիանոսի խօսքերէն կը հասկնուի թէ իր դարուն բազմաթիւ եպիսկոպոսներ կային, որոնք աւելի քան «միայն կնոջ այր» եղած էին, այսինքն յաջորդական բազմակնութեամբ ապրած էին. ու նազկանդացին կ'ըսէ թէ իր ծնած ատենը եպիսկոպոս էր իր հայրը:

ինչ որ ալ լինի, սակայն, այս վիճակները հետզհետէ կը սկսէին բացառիկ դառնալ. կուսակրօնութիւնը տակաւ առ տակաւ աւելի գետին կը շահէր, առանց պարտաւորիչ ըլլալու՝ բայց միշտ աւելի յարգի նկատուելով: Պատճառներ կան մտածելու թէ ասոր շարժառիթներն էին ամուսնացեալ կղերին, իր ընտանեկան հոգեբուն մէջ արդարապէս մտասոյց, իր պաշտօնական պարտականութեանց նուազ ուշադիր լինել կարենալը, երբեմն նոյնիսկ այդ ճամբուն վրայ՝ կրօնական ընչից մատակարարութեան մէջ տեսնուած զեւթուները և ընդհանուր առմամբ նեպոտականութիւնը, մինչ կուսակրօնութեան ոլորտին մէջ աչքի կը զարնէին նուիրեալ, անձնուրաց և իրենց սրբութեամբն ու մտաւորականութեամբը ականաւոր դէմքեր:

Այսպէս թէ այնպէս, Գ.-Դ. դարերու ընթացքին, կողմնացոյցին սլաքը սկսած էր ուղղուիլ դէպի կուսակրօնութիւն: Եկեղեցւոյ Հայրերէն նշանաւորագոյնները, յիշելով հոս անոնցմէ մէկ քանին միայն, Որոգինէս, Եւսեբիոս, Հերոնիմոս, Կիւրիլ Երուսաղէմացի, Ոսկեբերան, Հիպպոլիտ, նոյնիսկ Եպիփան, Եփրեմ զայն կը պանծացնեն, թէ և միշտ Պօղոսեան իմացումին զիծով: Նիկիոյ Տիեզերական Ժողովին մէջ սեղանի վրայ կը հանուի հարցը. ընդհանուր տրամադրութիւն մը կը յայտնուի ի նպաստ կուսակրօնութեան. մեծամասնութիւնը զրեթէ պատրաստուած էր ընդունել որ ամուսնացեալ հոգևորականները հրաժարին իրենց կիներէն, երբ իր սրբակեաց վարքովը ծանօթ Եփպատացի առաքապտական ժեբունի կրօնաւոր մը ուժգին ձայն կը բարձրացնէ, ներկայացնելով այդպիսի որոշումի մը դժբախտ հետեանքները ու կը փրկէ կացութիւնը: Կանգրոյի ժողովը, անկէ վերջ, կը թոյլատրէ սարկաւազներու և քահանաներու՝ միայն ամուսնացեալ կենցաղը, առաջինները արտօնելով նոյնիսկ ձեռնադրութենէն ետքը ամուսնանալ: Իսկ 400ին, Սահմանադրութիւնը Առաքելոցը առաքեալներուն բերանը պատուէրներ կը դնէ հրամայով՝ որ սարկաւազները, քահանաները և եպիսկոպոսները, եթէ դեռ ամուսնացած չեն կամ իրենց կիները մեռած են՝ չամուսնանան, իսկ եթէ ամուսնացած են և իրենց կիները ողջ են՝ ուրիշներու հետ չկենակցին, ինչ որ կը նշանակէ թէ անոնց չ'արգիլուիր ամուսնական կենցաղը: Բայց, եթէ պէտք է հաւատ ընծայել Սուրբատի տեղեկութեանց, Թեոփիլոյ, Մակեդոնիոյ և Ելլադայի մէջ օրէնքի կարգ անցած էր վերջերը որ ամուսնացեալ եկեղեցականները բաժնուին իրենց կիներէն:

Շարունակ ելեկէլով այս վիճակով է որ յարածիեցան միտքերը առաջին չորս դարերու ընթացքին, Արեւելքի և Արեւմուտքի մէջ հաւասարապէս, առանց կանոնապէս և վերջնականօրէն ստնանելու կանամբի եկեղեցականութեան սկզբունքին, բայց առանց նաև կարենալու պաշտօնականացնել կուսակրօնութեան ի նպաստ առհասարակ տաժուած զգացումները և բոլորովին պարտադիր ընելու զայն հոգևորականներուն:

Այս կացութեան մէջ փոփոխութիւն մը զգացուեցաւ Դ. դարէն սկսեալ, և եկեղեցական կուսակրօնութեան հարցը, թէ Արեւելեաններու և թէ Արևմտեաններու մէջ, որոշ ձևի մը յանգելու ճամբան մտաւ:

Առաջինները, որոնք կը թուէին շատ ազդուած ըլլալ Որոգինէսի մէկ խօսքէն որ կ'ըսէր թէ «Հոգևորականները եկեղեցւոյ մէջ ալ կրնան զաւակներ ունենալ, բայց ըստ մտաց անոր՝ որ կը գրէր. Որդեալի իմ, զորս դարձեալ վերստին երկնեմ, միմչեւ Եկարեցիք ի ձեզ Քրիստոս» (Գաղ. Գ. 19), իրենց ուղղութեան նշանաբան ըրին «Առաքելական Սահմանադրութիւնք»ի վերև յիշուած յօդուածը, անոր մէջ եպիսկոպոսաց մասին եղած արամադրութիւնը միայն իւրացնելով։ Այս միտումին ոյժ տուաւ նաև Սոկրատէ և Սինիսիոսէ յիշուած այն աւանդութիւնը թէ Արեւելքի մէջ վաղուց քահանաները, եպիսկոպոսանայնէն վերջ, ժուժկալ կենցաղի նուիրուած են։

Բազում կողմերէ ծայր տուած սովորութիւնը ընդհանուր կանոնի յանգեցաւ ի վերջոյ, նախ քաղաքային և յետոյ եկեղեցական օրէնսդրութեամբ։ Զ. դարուն (534), Յուստինիանոսեան օրինագիրքը արդիւնց զանաժողովներուն աստիճանի բարձրացումը. «Զաւակ ունեցողը չի կրնար եպիսկոպոսանալ», այն պատճառաբանութեամբ թէ եպիսկոպոսը, իբրև հոգևոր հայր հաւատացեալներու, պէտք է գերծ լինի մարմնաւոր որդւոց հոգեբէն։ Հետևաբար, եպիսկոպոսը կ'ամ կոյս պէտք է լինի սկիզբէն, և կ'ամ, եթէ առաջուց արդէն ամուսնացած էր, պիտի չկարենայ մարմնապէս յարաբերուիլ իր կնոջ հետ. իսկ խոնարհագոյն աստիճանի վրայ եղած ամուսնացեալ կղերականները իրաւունք ունին շարունակելու իրենց ամուսնական կեանքը, միայն թէ ձեռնադրուելէ առաջ պէտք է ամուսնացած լինին. հակառակ պարագային կարգազուրկ կ'ըլլան, իրենց ամուսնութիւնը չեղեալ կը նկատուի և անկէ ծնած զաւակները ապօրէն կը համարուին։

Այս օրէնքը, մեծ մասամբ արդէն ժողովրդային կրօնական հանրային զգացումէն ներշնչուած, է. դարու վերջերը, 692ին, եկեղեցական նուիրագործում ստացաւ Կ. Պոլսոյ Տրուլլեան ժողովին մէջ. եպիսկոպոսը պարտի վարել բացարձակապէս զգաստ կեանք մը. եթէ արդէն ամուսնացած է, կինը պիտի վանք մը քաշուի, իր ամուսինէն ընդունելով իր ապրուստը. քահանաները սարկաւազները և կիսասարկաւազները պիտի չկարենան ձեռնադրուելէն վերջ ամուսնանալ, բայց եթէ կարգ առնելէն առաջ կարգուած են, արտօնուած են ապրիլ ամուսնական կեանքերին, ըստ բանի Առաքեալին, որ կը պատուիրէ «կնոջ յառնէ մի՛ մեկնել ... եւ առն զկին իւր մի՛ քողով»։

Այս եղաւ եկեղեցականաց կենցաղի հարցին առած վերջին ձևը Յոյն և Արեւելեան միւս եկեղեցիներուն մէջ է. դարէն սկսեալ և կը շարունակուի ցարդ։ Ասոր հետևանքը եղաւ բարձրագոյն աստիճաններուն՝ միմիայն կուսակրօն կղերին առջև բաց պահուիլը. ու յաջորդ դարերը լոկ կողմնակի փոփոխութիւն մը կրցին աւելցնել այդ սովորութեան վրայ, ժողովրդական հանրային պաշտօնները յատկացնելով ամուսնացեալ կղերին, առանց սակայն որ ասորկա պատճառ լինէր անոնց եպիսկոպոսացման։ Այդ փոփոխութիւնն ալ սակայն երկարատև չեղաւ. ու հովուական ասպարէզն ալ անցաւ կուսակրօն հոգևորականութեան։ Այս վերջինին վրայ՝ իր մտաւորապէս աւելի պատրաստուած և ընտանեկան հոգեբէ և այլ կապերէ գերծ վիճակին համար՝ հանրային կարծիքը տեսաւ աւանելութիւններ, որոնք զինքը աւելի յարմար կ'ընծայէին այդ ասպարէզին։

* * *

ինչ որ բուսեցաւ Ընդհ. Արեւելեան Եկեղեցիներուն մասին, պէտք է նշոյնութեամբ հասկնալ նաև մեր Եկեղեցիին համար: Նոյն ոգին և ըմբռնումի միևնույն կերպն է արդարև որ վարած է մեր նախնիքները Եկեղեցւոյ կեանքին տեսակէտով այնքան կարևոր այդ հարցին՝ եկեղեցականներու կենցաղի խնդրոյն մէջ: Այդ մասին թէև որոշ տուեալներ կը պակսին բուն մեր եկեղեցական-ազգային իրաւունքի իբր պարբեր ծանօթ ժողովներու տնօրինութեանց և կանոններուն մէջ, բայց մէկ կողմէ Հայ կանոնադիրքին մէջ ներմուծուած ըլլալը օտար և համաքրիստոնէական այն կանոններուն որոնց մէջ շօշափուած է այդ հարցը, միևս կողմէ Յուստինիանոսեան օրինադրքին ազդեցութիւնը մեր իրաւական դրութեան վրայ, ինչպէս նաև կարգ մը պատմական հանգամանքներ յայտնապէս կը հաստատեն թէ Արեւելեան Եկեղեցիներու սկզբունքներն են որ ուղղութիւնը տուած են մեզի այդ գետինին վրայ: Այսինքն հայ կղերը իր ազատութիւնը պահած է ի սկզբան ամուսնութեան հանդէպ, առանց ենթարկուելու այս կամ այն կերպով պատճառուած սեղմումներու: Բայց նոյն ատեն բաւական պայծառ կ'երևի նաև կուսութեան և զգաստ կեանքի ձգտումը կամ պարտադրութիւնը այդ հնազոյն ժամանակներէն նոյնիսկ, Լուսաւորչի և իր տոհմին պատկանող բոլոր կաթողիկոսներէն շատերուն կանամբի լինելը մինչև Ե. դար, բացորոշ կերպով կը ցուցնէ առաջին պարագան. բայց նոյն ատեն իր յաջորդը նշանակուած ատեն, փոխանակ Վրթանէսի, որ իր երիցագոյն որդին էր և ամուսնացեալ, իր և ամէնուն նայուածքը իր կրտսեր և կուսակրօն գաւկին, Արիստակէսի ուղղուիլը պէտք չէ՝ միթէ նկատել ապացոյց երկրորդ պարագային: Յետոյ Լուսաւորչի հոգևորական ասպարէզ մտնելէն վերջ իր կնոյ վանք մը մեկուսացած լինելու աւանդութիւնը, զոր կ'արձանագրէ պատմութիւնը, և ապա, Յուսիկի՝ կերպով մը հարկադրաբար ամուսնանալէ յետոյ՝ կարծես ստիպացած՝ մինչև վերջ՝ այդ կենցաղին հանդէպ զգացած անսիրելութիւնը նշաններ պէտք չէ՝ նկատել բարձր դասու հոգևորականներուն կողմէ զգաստ և ժուժկալ կենցաղի հակումի:

Աւելցնենք տակաւին թէ յաջորդ դարերուն իբր գաւակներու հայր ծանօթ եպիսկոպոսներու, զոր օրինակ Մեծն Ներսէսի Տեղապահ Խաչ Եպիսկոպոսի և Խոսրով Անձևացիի պարագաները կրնան բացատրուիլ այրիացեալ քահանայութենէ եպիսկոպոսացման հասկացողութեամբ, ինչ որ արդարև կ'իմացուի Ս. Գրիգոր Նարեկացւոյ իր մօրը վաղամեռիկ եղած լինելու մասին իր Աղօթագրքին մէջ՝ ըրած մէկ ակնարկութենէն: Գալով աւելի վերջին դարերու մէջ, ըստ սա կամ նա յիշատակարանին, ամուսնաւոր եպիսկոպոսներու յիշատակումին, ատոնք պէտք է մեկնել իբրև օրինակաւ անկարգութեան և բարուց անկածութեան երևոյթներ, որոնք Լատին Եկեղեցւոյ մէջ ևս պատահած են միևնույն պատճառներով՝ կուսակրօնութեան օրէնքը հոն խստիւ հրամանակարգուելէն ետքն անգամ:

Ըստ մեզ, պարզ է, և անառարկելի նոյն ատեն, թէ Հայ Եկեղեցին այս հարցին մէջ սկիզբէն մինչև վերջ ընթացած է Արեւելեան իր միևս քոյր Եկեղեցիներուն որդեգրած ուղղութեան վրայէն, համաձայն զգալով զայն կեանքի

և կրօնքի նկատմամբ դարերու փորձառութեամբ իր մէջ կազմուած համոզու-
մին, ինչպէս նաև այն պահանջին, զոր միջավայրի և այլ ընկերային առնչու-
թեանց պայմաններ շինքը են իր մէջն ու շուրջը:

Բայց խնդրոյն մասին մեր տեսութիւնը յայտնելէ առաջ օգտակար կը
նկատենք դեռ անդրադառնալ և քանի մը տողերով ցոյց տալ նաև այն ընթաց-
քը, զոր կուսակրօնութեան հարցը Արեւմուտքի մէջ կատարեց Յ. դարէն ետքը,
մինչև որ վերջ ի վերջոյ յանգեցաւ այն դրութեան, ուր կը տեսնուի այսօր
թիւով և կազմով մեծ այն եկեղեցին, որ Հռովմէականը կամ Կաթոլիկն է:

Մեծ պառակտումէն առաջ, որ փոփոխ օրով, 858ին, իրարմէ դաւանա-
բանօրէն հեռացուց Յոյն ու Լատին եկեղեցիները, այս հարցն էր որ անոնց
միջև զոյացուց բաժանումի առաջին ճեղքումը. ու սխալ պիտի չըլլայ, կը
կարծեմ, ըսել թէ կրօնքի պաշտօնէութեան կենցաղակերպին նկատմամբ անոնց
մէջ կազմուած մտածումի կամ մտայնութեան այս տարբերութիւնը պատիկ
պատճառ մը չեղաւ ժամանակին հետ աւելի խորունկնցնելու համար այն խա-
րոցը, զոր այլևայլ, և հաւանաբար կրքեմն անարժէք, շարժառիթներ պեղեցին
անոնց միջև: Անձնականութեան կիրքը, անհատին ու մահաւանդ համայնքի մը
մէջ երբ կը սկսի զոյանալ, կարելի չէ ըսել. թէ ինչ թանձր փոշի կը փոթորկէ
իր շուրջը՝ անհասկնալի դարձնելու համար երբեմն ամենէն բացորոշ ճշմարտու-
թիւնները ու յաճախ անտեսանելի ընելու համար ամենէն յստակ և շիտակ դիժները:
Նախապէս պռալին չորս դարերու և յետոյ յաջորդ երեք դարերու ըն-
թացքին, մինչև ի մուտս եօթներորդին, մերթ ամուսնաւոր և մերթ կուսակրօն
կերպերուն մէջ տարաժողութիւններ վերջ, երբ Արեւելեան քրիստոնէութիւնը կանդ
կ'առնէր վերջապէս միջին ձևի մը առջև՝ իր հասկացած թէ՛ ողջմտութեան և թէ՛
ողջախոհութեան տալ խորհելով իւրաքանչիւրին իր իրաւունքի բաժինը, անդին
Արեւմտեանը երկու կերպերէն միայն մէկին, կուսակրօնութեան, նկատմամբ
հեռացնէ աւելի կը զօրացնէր իր յարուը, հակառակ որ ի սկզբան այնքան
ջերմ չէր եղած իր եղանակը անոր հանդէպ:

Առաջին անգամ պաշտօնապէս արտայայտուեցաւ ան ի նպաստ կուսա-
կրօնութեան՝ 300ին, Էվփրայի ժողովին մէջ, որոշելով որ ամէն ամուսնացեալ
կէքեր (եպիսկոպոս, քահանայ ևն.) ընդմիջտ բաժնուի իր ընտանեկան կեանքին:
Սիրիկիոս Պապը 336ին զուարուած ժողովի մը մէջ հանդիսաւորեց այդ մտա-
յնութիւնը, նոյն ձևով ընդլայնելով Հին և Նոր Կտակարաններու բոլոր այն տո-
ղերը, որոնց մէջ կը կարծէր անոր միտող իմաստ մը տեսնել:

Քանի մը տարի վերջ, իննովկենսիոս Ա. նորոգեց այդ կանոնը, բայց
գիրտերը բոլորովին պատրաստուած չէին հանդուրժելու համար հրամայուած
խստութեանց: Ափրիկէ, Սպանիա և Կիլուս համակերպեցան, բայց վերին Իտա-
լիոյ և Կիլուսայի մէկ մասին եպիսկոպոսները, 401ին, Թուրինօ զուարուած
ժողովի մը մէջ, նուազ խիստ արտայայտուեցան կուսակրօնութեան մասին,
ընտանեկան կեանքի արգելքը բարձրաստիճան կներին համար միայն գտնելով
բանաւոր: Նոյն միտքով արտայայտուեցաւ նաև Թոլէտի ժողովը: Ամբրոսիոս և

Օգոստինոս իրենց մեծ հեղինակութեամբը այժմ կու տային Պապական իշխանութեան, որուն հակառակողները հետզհետէ կը խաբանուէին աղանդաւորութեան վճիռով: Մինչև Ե. դար, կիսաօտարկաւազները կուտակրօնութեան օրէնքին ենթարկուած չէին: Նոյնիսկ Սիրիկոս Թոյլատու էր եղած անոնց հանգէպ: Լևոն Ա. նկատելով որ անոնք ալ, սարկաւազներուն պէս, Սեղանին ծառայութեան կը մասնակցին, հրամայեց որ անոնք ալ լքեն ընտանեկան կեանքը, իսկ եպիսկոպոսներուն և քահանաներուն վերաբերմամբ վերահաստատեց Սիրիկիոսի և Ինենովկենտիոսի տնօրինութիւնները: Եկեղեցւոյ իշխանութեան հեղինակութիւնը պաշտպանելու նախանձախնդրութեամբ հանդերձ, Կոլուայի եպիսկոպոսները իմաստութիւն նկատեցին մեղմացուցիչ միջոցներ առաջարկել տրուած կանոններուն դէմ մեղանշողներուն համար սահմանուած պատիժներուն առթիւ, զոր օրինակ, փոխանակ կարգընկէցութեան՝ առկախում, անկեղծօրէն զղջացողները վերստին ընդունելի ի քահանայութիւն և օրէնքը ընդունողներուն հանգէպ աւելի բարեացակամ վերաբերմունք: Այս մտօք Տուրսի, Օրանժի և Արլէսի ժողովներէն իրեն մատուցուած աղերսներուն ընդառաջելով՝ Լևոն Ա. Թոյլատրեց նոյն իսկ որ քահանայապետական կամքին համակերպող մոուսնացեալ հոգևորականները կարենան բնակակցիլ իրենց կիներուն հետ, զանոնք ընդունելով սակայն իբրև իջր, իբ բաւերով՝ «մարմնական յարաբերութիւնները փոխելով հոգևորի»: Աւելորդ իսկ է ըսել, զրեթէ կատակերգական այս կարգադրութիւնը չկրցաւ բնաւ դարձան մ'ըլլալ միշտ աւելի խորունկցող վերջին:

Գրեթէ ամէն Պապի օրով, և զանազան առիթներով յաջորդ դարերուն մէջ յաճախ զուամբուած ժողովներու կողմէ այս մասին կատարուած բազմաթիւ տնօրինութիւնները ցոյց կու տան թէ միշտ բուռն էր դիմադրութիւնը անոնց կողմէ նոյնիսկ որոնց կ'ուղղուէին այդ վճիռները: Ու մերձաւորագոյն ազգակա-նուհիներու հետ միայն ապրելու հրահանգը, յետոյ, հետու սանձահարելէ՝ փոխեց միայն գալթակութեան տեսարանները: Ընդգրկութիւնը սաստիկ էր այն երկիրներուն մէջ՝ մասնաւորապէս ուր Գերման ցեղը տիրական էր թիւով և ազգացութեամբ: Բայց կացութիւնը բոլորովին մխիթարական չէր միւս ազգերուն մէջ ևս: Ստոյգ է թէ եկեղեցական կեանքի այս վատթարացումին քիչ նպաստեցին բաղաձայն վերիվայրումներէ յառաջացած ժողովրդային անկարգութիւնները և հանրային կեանքին մէջ ամէն օր քաղցկեղի արագութեամբ ծաւալող տնարոյտութիւնը, ինչպէս Կարովինկեանց անկումի շրջանին (Ժ. դար), երբ եկեղեցական կարգապահութիւնը իսպառ անշքացաւ: Բայց անառարկելի էր մասնաւորապէս սա իրողութիւնը թէ շարիքին բուռն արմատը Եկեղեցւոյ վերին իշխանութեան մէջ էր. ան ժողովէ ժողով կանոններ, արգելքներ և պատիժներ բա-նաձեւելու աճապարանքն էր ունեցած միայն, իբ աւշադրութիւնը հետուն ուղղելով միշտ, մինչ իր իսկ աչքին տակ, Հռովմի մէջ, եկեղեցականներ զգաւաւորներու կը կտակէին իրենց ինչքերը, Եկեղեցւոյ ստացուածքը ...:

Իրերը շարունակեցին իրենց գնացը բարքերու ճախճախուտքի մը մէջէն այսպէս մինչև ԺԱ. դար. աղէտքը տիեզերական էր դարձած և անդարմանելի նկատուելու չափ ծանր սաստկութեան մը հասած, երբ, ի նկիզբն ԺԱ. դարու վերջին քառորդին, Գրիգոր Է. ուժեղ բազուկով սանձեց փոթորիկը, հոգևորա-

կաններու կուսակցութեան սկզբունքը դաւանակէտի (dogme վերածելով: Իր արձակած բանադրանքը անբարոյ և անկարգ կղերին դէմ, և ժողովուրդէն աւնոնց դէմ՝ որոնք ներկայ կը գտնուէին անոնց մատուցած պատարազին և կատարած պաշտամունքին, արթնցած հանրային խղճմտանքին ոյժովը նոյնիսկ փրկեց կսցու Միւսը: Ուսանց այդ հզօր գլուխին, Կաթողիկ եկեղեցցին պիտի չկորսնար իւր ծոցէն դուրս բերել եկեղեցական սերունդ մը, հինգ դար ետքը զինքը պաշտօնէն համար Բարեկարգութեան պատճառած մեծ ցնցումին առջև:

Տեսա՞ր ահա հարցը իր էութեանը մէջ. ճանչցանք նաև անոր պատմութիւնը՝ իւր զիստ որ զիծերուն վրայ, այսինքն անոր ընթացքը ժամանակի ճամբուն վրայէն, մերթ սեպ և մերթ սալապ արահտեհիւրէ, ու մարդոց վերաբերմունքը անոր հանդէպ, օր մը կամ դար մը առինքնող և դար մը կամ օր մը գծնեայ իր կողմերուն առջև: Խնդիր է հիմակ մօտենալ անոր արժէքին՝ իր պատմութեան լոյսին մէջէն, հասկնալու համար թէ էապէս որքան համապատասխան է ան մարդկային հոգւոյն և եկեղեցական ծառայութեան գործին, և ինչչափ իմաստութեամբ է որ եկեղեցւոյ երկու կէսերը, Արևելք և Արևմուտք՝ կրցած են ըմբռնել և գործադրել զայն, իւրաքանչիւրը իր կերպով:

Զինք քաշուիր անգամ մըն ալ կրկնելէ հոս թէ մեզի համար հարցը վար դապետական ըլլալէ շատ աւելի՝ կարգապահական է իսկապէս: Աստուածաբանութիւնը չէ ուրեմն որ պիտի կշռէ դայն. զայն պէտք է գնահատէ կեանքին ու կրօնքին առույժ հասկցողութիւնը, մէկով միւսը փոխադարձապէս զօրացնել կարենալու իրատեսութիւնը ունեցող, այսինքն հոգևոր կեանքին մէջ ալ յաճախ գործնական սկզբունքներէն առաջնորդուիլ զիտցող ողջմտութիւնը: Այդ ողին՝ բնութեան և բանականութեան իրաւունքներու հանդէպ մարդը և կրօնաւորը ըստ չափու աստիճանի յարգանքի պարտադրող այդ ողին է արդարև որ վարեց հաւատքի կեանքը առաջին դարերուն. ու եկեղեցին, ոգորելով հանդերձ գնոստիկեան այն մոլորանքին դէմ, որ մարմինին ու մարմնական հակումներուն մէջ կը ցուցնէր չարիքին արմատը, երկկողմանի ծայրայեղութեանց առջև թուրք դնելու համար, հետևելով Պօղոսեան պատգամին, սկիզբէն իսկ արտօնեց թէ՛ ամուսնաւոր և թէ՛ ամուրի հոգևորականութիւնը և Բայց քրիստոնէական կեանքին թիւով և կազմով, մտածումով և մշակոյթով յարաճուն յառաջատուութեան մէջ կարելի չէր ընդմիջտ անշարժ պահել հաւատարակչութեան մէտը, ու եթէ չլինէին նախ թէ՛դոգոսեան և յետոյ Յուստինիանոսեան օրէնքները, այսինքն եթէ պետութիւնը իր ուժեղ ձեռքը չդնէր գործին վրայ, սիրտերն ու միտքերը, այսինքն կիրքերն ու տեսութիւնները պիտի յորդէին դէպի այս կամ այն կողմ, ու Արևելքը շատ աւելի պիտի ենթարկուէր բարոյապէս այն շփոթ կացութեան, որ յետոյ երկար դարեր շուարուսի պիտի մատնէր Արևմուտքը:

Երկու կենցաղակերպերուն հանդէպ միլիոն ճանապարհի այն ձևը, զոր Արևելեան եկեղեցիները նախ քաղաքային և դար մը վերջ միայն կրօնական Գրէնդրութեամբ որդեգրեցին, քաղաքականապէս արդար չէր և չէ անշուշտ, քանի որ հոգևորականութեան մէկ կամ միւս մասը կը գրկէ իր այս կամ այն իրաւունքներէն. բայց, արդարութիւն է միայն ըսել, շատ աւելի իմաստութիւն կայ անոր մէջ՝ կեանքն ու կրօնքը իրարու հետ ներդաշնակելու և մէկը միւսով

տվարացնելէ աւելի զօրացնելու տեսակէտով: Թո՛ղ չըսուի թէ ինչո՞ւ ուրեմն Արևմտեանք ամէն կերպով այսօր աւելի զօրեղ են քան Արևելեանները. այդպիսի առարկութեան մը ի պատասխան կը մատնանշենք միայն Դ-ԺԱ, ութ դարեան այն տնտեսութիւնը ուր բարոյական զահալիժումներու ամենատիւր թատր դարձաւ Արևմուտքի եկեղեցական կեանքը, և սնդրագոյն ևս թերևս՝ մինչև Բողոքականութեան նախօրեակը. որ է ըսել թէ այլո՛ւր պէտք է փնտռել մէկին ներկայ անգօրութեան և միւսին հօգուծեան պատճառները:

Բայց դարձնելով մէտալին միւս կողմը. կարելի չէ ուրանալ թէ կուսակրօնութիւնը հոգևորական կեանքի տեսակէտով ունի առաւելութիւններ. անոնց առաջին պանծացնողն է Առաքեալն ինքնին, նախ իր անձով, յետոյ իր խօսքով՝ «Որ անկիմն է՝ հոգայ զՏեառն, թէ ո՛րպէս հաճոյ լիցի Տեառն, եւ որ կանամբիմ է՝ հոգայ զաշխարհիմ, թէ ո՛րպէս հաճոյ լիցի կնոջ իւրում ... զի կայսն հոգայ զՏեառն, զի իցէ սուրբ մարմնով եւ հոգով, եւ առնակիմն հոգայ զաշխարհիս, թէ ո՛րպէս հաճոյ լիցի առն իւրում»): Այդ առաւելութեանց ըմբռնմամբ է տնտեսութեան որ Արևելեան եկեղեցիները հոգևորական ասպարէզի բարձրագոյն աստիճանաւորներուն համար անհրաժեշտ կը նկատեն զայն, ու Լատին եկեղեցին անտարակոյս միևնոյն զգացմամբ և մտածմամբ է որ այլամերժօրէն կապուած է անոր:

Աստուծոյ սեղանին հանապազօրոյ պաշտօնեան պէտք չէ պաշարուած լինի աշխարհիկ և ընտանեկան հոգերէ. անիկա պէտք է հայր լինի ոչ թէ քանի մը զաւակներու միայն, զորս կրնայ ունենալ ըստ մարմնոյ, այլ բազմաթիւ հոգևոր որդիներու՝ զորս նուիրական կոչումը պիտի յանձնէ իրեն. «հրեշտակային այդ կուսական կեանքը» Պոսիւէի բառերով, ազբիւր մաքուր հայեցողութեանց, սուրբ կեանքի մը բոլոր առաւելութիւնները կրնայ իրականացնել հոգևորականին անձին վրայ:

Այս է, իր պարզագոյն ձևին մէջ, հիմքը փաստարկումին, որով ամէնքը բայց մանաւանդ Լատին եկեղեցին կը ճգնին պաշտպանել կուսակրօնութեան դատը: Ու ճշմարտութեան շատ կարևոր բաժին մը կայ այս խօսքերուն մէջ: Ամենամեծ մասը այն բոլոր նուաճումներուն զորս քրիստոնէութիւնը ունեցած է ի վաղուց մինչև ցայսօր կեանքի բոլոր մարգերուն վրայ, զրեթէ ամէնքն ալ պտուղն են կուսակրօն նուիրումին: Սրբազան զիտութեանց և զրականութեան, արուեստից և դպրութեանց, ուսուցման և դաստիարակութեան, բարեպաշտական և բարեգործական հաստատութեանց, հովուական և առաքելական գործունէութեանց դաշտերուն վրայ ընդհանուր առմամբ կուսակրօններն են որ փայլած են ու կը փայլին ցարդ իբրև անխոնջ և անկեղծ մշակներ, բոլոր եկեղեցիներուն բայց մանաւանդ Լատինականին մէջ:

Անկարելի է որ կանամբի եկեղեցականներ, որոնք, որքան ալ զիտակից և նուիրեալ, իրենց տուններն ու ընտանիքը մանաւանդ անխնամ թողած ատենին «ի հաւատաց ուրացեալ եւ չար եւս քան զանհաւատաց» պիտի համարուէին ըստ մտաց առաքեալին (Ա. Տիմ., Ե. 8), այնքան ուժգին և ջերմօրէն կապուին հանրային ծառայութեան գործին, որքան կուսակրօնները: Սեղանիս վրայ ունիմ գիրը հոգեզգօն և ազգապէր քահանայի մը, որ իր կեանքի ընկերուհին

և սիրասուն գաւկէն հինգ ժամ միայն հեռաւորութեամբ աեղ մը ապրելուն համար կը կողկողի սրտին խորերէն, ու նոյն ատեն գրութիւնը դեռատի վարդապետի մը՝ որ Ծայրագոյն Արեւելքի հեռունները ծովէ ծով և ափունքէ ափունք իր կոծկոծումին մէջ իր հոգիին երանութիւնը կ'երգէ, կը դնենք հոս այս տողերը ոչ իբրև գորովանք մէկին և ոչ իբրև տարփողանք միւսին, այլ իբրև պատկեր ճշմարտութեան, որուն մէջ իրական փաստեր կը խօսին:

Դարձեալ, եթէ միատեղականութիւնն է այն խորհրդաւոր զօրութիւնը ուսկից հաւատքը իր ամենէն կենդանի և մաքուր սնունդը կը ծծէ, վանքերն ու սուրբ կեանքի և զիտութեան նուիրուած միայնացիներն են ուր ամենէն աւելի կը մթերուի այդ զօրութիւնը: Առանց անոնց՝ ո՛չ Յոյն Եկեղեցին պիտի ունենար իր Որդիներէնները, Ոսկեբերանները, Բարսեղներն ու Կիրեղները, ո՛չ Լատինը՝ իր Օգոստինոսները, Հերոնիմոսներն ու Ամբրոսիոսները, և ո՛չ Հայը՝ իր Մեսրոպները, Նարեկացիները, Շնորհալիները, Լամբրոնացիները և Տաթևացիները: Անոնք որ ճաշակն ու հմտութիւնը ունին Եկեղեցւոյ պատմութեան՝ գիտեն թէ ի՛նչ արժած են այդ գլուխները իրենց ժամանակին մէջ իրենց Եկեղեցիներուն և ի՛նչ կ'արժեն անոնք ցայսօր ընդհանուր Քրիստոնէութեան համար, և թէ՛ առանց իրենց՝ ի՛նչ պիտի արժէին այն Եկեղեցիները մասաւանդ, ուր ծնան և զործեցին անոնք: Ռոնան, Կաթոլիկութեան այդ արտակարգ հակաակորդը, անկեղծ եղած է ճանչնալու համար Ս. Ֆրանսուա տը Սալի և Ս. Ֆրանսուա տ'Ասսիզիի հոգեկան մեծութիւնը և ըսելու մանաւանդ թէ Բողոքականութիւնը երբեք պիտի չկարենար ծնիլ այդպիսիներ: ... Խոստովանիլ հարկ է թէ ամուսնական կեանքը, օրհնութեամբ կնքուած, աստուածագործ սրբունքիւն մըն է, ու ջանադիր ըլլալ որ անոր քաղցր լուծէն չխրաչին անոնք որ ընտրած են աշխարհի կեանքը: Բայց անկեղծութիւնը ունենանք ընդունելու նոյն ատեն թէ կուսակրօնութիւնը, շնորհաց սրբութեամբ ապրուած, զերազանց միջոց մըն է աստուածային ծառայութեան գործին, ուստի և հարկ է մակերեսային դատումներով չնուազեցնել անոր գերն ու արժէքը:

Ըսինք նախապէս թէ մեր տեսութեամբ կուսակրօնութեան խնդիրը կարգապահական հարց մըն է. մենք կը կարծենք թէ Լատին Եկեղեցին անոր նկատմամբ իր չերմ յարումին իբր պատճառ ունի, վարդապետական տեսակէտէն դատ, կարգապահականն ալ: Անիկա այդ դրութեան հանդէպ շատ կանուխէն ունեցաւ այդ վերաբերմունքը և ժամանակի ընթացքին մէջ երբեք չնուազեցուց զայն, որովհետեւ շատ կանուխէն իր մէջ երկնուած էր իր ապագայ հոգեցուց զայն, որովհետեւ շատ կանուխէն իր մէջ երկնուած էր իր ապագայ հոգեւոր աշխարհակալութեան երազը, որմէ ոչ մէկ ատեն ուզեց հրաժարիլ: Մեր նպատակը չէ հոս գնահատել կամ քննադատել Լատին Եկեղեցւոյ շատ յատկանշական ձգտումն այդ մասին: Կը յիշենք զայն հոս, գիտել տալու համար միայն որ անիկա յաւէտ պաշտպան կանգնեցաւ հոգեւորականներու կուսակրօն կենցաղակերպին, որովհետեւ անոր մէջ տեսաւ իր նկարագրէն անբաժան համարուած աշխարհակալութեան լաւագոյն գործիքը: Ու լեզուններուն փոխարէն՝ որոնք քաղաքական Հռովմին բերին երբեմն օտար և հեռաւոր աշխարհներուն հպատակութիւնը, հոգեւոր Հռովմի հովանիին տակ կուսակրօնութեան ծոցին մէջ կազմուած կրօնական միախմբներուն բանակները արդարեւ անոր ապահովեցին ուշագրաւ նուաճումներ եկեղեցական գետնի վրայ:

Ու այս պարագան է որ պետք է խօսի մեզի:

Դաւանական և կարգապահական մէկէ բաւականէն աւելի կէտերով կը տարբերինք մենք իրմէ, Կաթողիկ եկեղեցիէն. բայց այս ամէնը չ'արդիւր բնաւ զմեզ կանգ առնելէ, այս կէտին մէջ մասնաւորապէս, իր օրինակին առջև: Ըսել չենք ուզեր անշուշտ թէ պարտինք ամբողջովին որդեգրել իր օրինակը, կուսակրօնութիւնը բովանդակապէս ընելով կենցաղակերպ հայ հոգևորականութեան, վերջ տալով կոնամբի եկեղեցական կերպին: Ոչ. ամէն եկեղեցի իր գոյութիւնը կրնայ շարունակել իր նկարագրին իրեն պարտադրած ուղղութեան վրայ. մերինը, որուն վարչական կազմը, սկիզբէն ի վեր, հետի լոկ կղերական լինելէ, ժողովրդախառն բնութիւն մ'ունի, ընդունակ չէ բնաւ այդպիսի փոփոխութեան մը: Հռովմէական օրինակը պէտք է շեշտէ միայն մեզի կուսակրօն գրութեան պահպանութեան կարևորութիւնը, այն վիճակին և սահմաններուն մէջ, ուր դրած է զայն մեր նախնեաց իմաստութիւնը:

Ամուսնաւոր եկեղեցականութեան առջև բարձրագոյն աստիճաններուն բացումը ներկայ պայմաններուն մէջ ջնջում միայն պիտի նշանակէր կուսակրօնութեան: Իսկ այսպիսի յախուռն տնօրինութեան մը հետևանքը պիտի ըլլար եկեղեցական կեանքի մէջ ծաւալումը նեպատականութեան, որ ծանրագոյն ազէտքի մը առջև պիտի դնէր զմեզ ազգովին:

Ընտանեկան և ժողովրդային հովուութեան և պաշտամունքային կատարողութեան գործը աննշան չէ երբեք ո՛չ իբրև պարտականութիւն և ո՛չ իբրև արդիւնք. ու մեր կանամբի կղերը դեռ որքան աւելի զարգանայ, այնքան աւելի օգտակարապէս պիտի կորենայ ծառայել այդ գործին, մինչ իր կենցաղին հանգամանքները դժուար թէ ներդաշնակուին պահանջներուն վարդապետական և բարձրագոյն հովուութեան ասպարէզներուն, որոնց աւելի նպատակայարմար է կուսակրօն հոգևորականութիւնը:

Այս վերջինին շարքերուն մէջ անպատրաստ և անկկար անձերու գոյութիւնը պէտք չէ ծառայէ իբր փաստ հակառակ տեսութեան մը: Բարեկարգութեան գործը պիտի լինի տնօրինել այդ մասին կարևորը, որպէսզի երկու շրջանակներուն մէջ ևս իրենց ասպարէզին և կոչումին արժանաւորները միայն ընդունուին: Ու արժանիքի համեմատ բարձրացում ըսելով պէտք է հասկցուի ոչ թէ քահանայութենէն եպիսկոպոսութեան կամ տաւաղորդութեան ելլելը, այլ իւրաքանչիւրին՝ իրեն յանձնուած պարտականութեանց սահմանին մէջ ունեցած արդիւնագործութեան պատուով գնահատումը: Դևոնք Երէց, Վարդանանց դարուն, քահանայ մըն էր, հոգևոր արժանիքով և գիտութեամբ այնքան ուշագրաւ, որ իր դարուն և պատմութեան մէջ իր անունովը կոչուեցաւ եկեղեցականներու այն խումբը որուն մէկ անդամն էր ինքը, և որուն մէջ սակայն կային եպիսկոպոսներ ու ժամանակին Կաթողիկոսն ինքնին:

Կ'եզրակացնենք. ամուսնաւոր քահանայութիւնը անհրաժեշտ է Հայ եկեղեցւոյ կեանքին համար, իսկ ամուրի հոգևորականութիւնը՝ անոր գոյութեան պահպանութեան համար:

Այս ըմբռնումով է որ մենք համամիտ ենք Զեկուցումին եզրակացութեան:

(«Սիոն», 1938 Յունիս)

ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

(Շարունակելի՜ 8)

«ԿՐՈՆԱԿԱՆ»

Հ Ո Գ Ի Մ Ը Փ Ր Կ Ե Լ

Նախարար մեր յագուածով (ՃՍԻՈՆ), 1985 Հոկտ. - Դեկտ.) խօսած էինք իրենց բարձր ու կենցաղով աշխարհի շուրջը հանդիսացող, այլ խօսքով՝ ուրիշները գայթակղեցնող, մոլորեցնող մարդերուն և Տիրոջ կողմէ անոնց վերապահուած ծանր պատիժին մասին:

Այս յագուածով պիտի շոշափենք միւս երեսը մէտալին, այսինքն ուրիշներուն բարի օրինակ հանդիսացող, իր նմանները ուղիղ ճամբուն առաջնորդող մարդոց մասին, որոնք ճշգրտ են մարդկութեան, կեանքի դառնութիւնները համեմէլ փորձող:

Գառնութեան մէջ անմահացած են մարդեր, որոնք իրենց վիճակուած նիւթական բարիքներէն բաժին հասած են ուրիշներուն, գոհացում տալով բախտէն զարնուած մարդոց կարիքներուն, կըրթական ասպարէզ բանալով ուսումնասիրութեան շքաւոր պատանիներուն առջեւ եւ կամ սրբիւղով արցունքը եւ մեղմելով քաղցն ու վիշտը օրերին ու անկարին: Արդարեւ, դժուար է երեւակայել պատկերը զոր պիտի պարզէր մարդկային կեանքը, եթէ ունեւորները իրենց գանձերը ուղեկին անկոտորակ պահել մինչեւ ծայրը իրենց գերեզմանին:

Անոնց կողքին կայ նաեւ դատակարար համեստ ու մեծհոգի մարդերուն, զուրկ նիւթականին բարիքէն ինչպէս ճշուածէն, իրենց հոգիներու փրկութենէն անդին մոռնողութեամբ նաեւ իրենց շուրջիներուն փրկութեամբ: Որոնք մէկ կողմէ կը տառապին իրենց միջոցներու անբաւարարութեան պատճառաւ ուրիշներուն օգնութեան հասնիլ չկարենալուն, սակայն միւս կողմէ կը մխիթարուին այն մտածումով թէ նիւթական բարիքները չեն կրնար տանել գերեզմանէն անդին: Անոնք կը նային անկախ ասպարէզին, յաւիտեաններու վրայ երկարաձգուող:

Այս մասին շատ յատկանշական տեղեր ունի Յակոբոս Առաքեալ, իր Կոթուղիկեայ Թուղթի վերջաւորութեան, ուր կ'ըսէ. «Ներարժ իմ, եթէ ոք ի ձեռք մուրեցի ի հանապարհէ ճշմարտութեան, և դարձուցէ ոք զնա, դիտացէ՝ զի որ դարձուցէ զմեղաւորն ի ճշմարտութեան հանապարհէն իւրմէ, փրկեացէ զոգի իւր ի մահուանէ և ծածկեացէ զբազմութիւն մեղացա»:

Արդարեւ, մեծագոյն պարգեւը զոր մարդ կրնայ ստանալ թողութիւնը կամ ներումն է իր մեղքերուն: Աւետարանին անպակասելի գտնան ու անստգիւտ աղաժանդէ է ան: Կ'արժէ դիտել որ Յիսուս ամէն անգամ երբ հիւանդ մը կ'ազատագրէր մարմնական իր խօթութենէն, չէր մոռնար նաեւ ազատագրել զինք հոգեկան իր ախտէն, շնորհելով թողութիւն իր դարձած մեղքերուն:

Մեզի կ'իյնայ ամէն ատեն ու ամէն տարի թով զգաւորութեան հրաւիրել մեր նմանները, զգուշացնել ծուռ ու սխալ — յաճախ լայն ու գրուիչ — ճամբէն ընթացողները զիրենք սպասող կործանաբար անգուշդէն: Ինչ փոյթ թէ ճշգրտաբան իր խառնածիւ կամ յետադիմական: Գիտուութեան լոյսը պէտք է որ լուսաւորէ նաեւ — և աւելիով — մեր հոգեկան հորիզոնը: Ինչպէս չի լինի հոս Տիրոջ խօսքը. «Ի՞նչ կ'արժէ եթէ մարդ աշխարհը չանի և իր հոգին կորսնցնէ»:

Եթէ կ'ընդունինք թէ հոգին դերացանց է քան նիւթը կամ մարմինը, այն ատեն յատկաօրէն կրնանք ըմբռնել թէ որքա՞ն էական է հոգիներու փրկութեան գործը, ու որքա՞ն ծանր՝ պարտականութիւնը՝ դրուած մեծ այդ առաքելութեանը կոչուած մարդոց ուսերուն: Ոչ ոք զերծ է այդ պատասխանատուութենէն, թէեւ նկղեցեալ սրբազան բնէն քարոզող հոգեւորականներ կու գան առաջին գծի:

Չկայ աւելի մեծ ու խոր հեռունք քան այն՝ զոր կ'ունենայ հոգեւոր մշակը ի տես իր ցանած հոռետեսուն ու սերմերուն բարեւոք անսովին ու բողբոջումին:

ԳԵՈՐԳ Ս. ԶԻՆԻՎԻԶԱՆ

ՄԵԼՔԻՆ ՏԵՍԱԿԱՐԱՐ ԿԵԻՌԸ

Ինչպէս որ տարբերութիւններ գոյութիւն ունին մեղքերու զանազան խմբաւորումներու միջև — մահացու և ոչ մահացու, ծանր կամ թեթեւ ու զանցանալի —, նմանապէս տարբերութիւններ կան անոնց գործողութեան եղանակին մէջ: Այսպէս, Շնորհալի իր Հչաւաւումով խոտտովանիման մէջ կը յայտնէ թէ մեղանշած է Վարդգէս, քանի և գործող, իսկ կաթոլիկ Եկեղեցին այս երեքին վրայ կ'աւելցնէ նաև շահագութեամբ կամ զանցառութեամբ բառը, զոր կը դնէ Ս. Պատարագին ներկայ հաւատացեալի բերնին մէջ, կոտորեալ զղջումով մասնակից դարձնելու համար զինք Սուրբ Խորհուրդին:

Ճիշդ է թէ տեսանելի աշխարհի մէջ գործուած մեղքն է որ ամենէն աւելի աւերներու և դժբախտութիւններու պատճառ կը հանդիսանայ, և ըստ այնմ անոր հեղինակը կը դատաւարաւոր և պատիժի կ'ենթարկուի ահալկան իշխանութեանց հողմէ: Բանիւ՛ — այսինքն խոսքով եղած մեղքերը նուազ ծանր կը կշռեն: Ստախոտութիւններ, հայտնաբերուող կամ առաւելն սպառնալիքներ են անոնք, որոնք կրնան յետս կոչուիլ ենթակային կողմէ, մինչ գործուած մեղքերու արդիւնները անգամ ամենելի են յաճախ իսկ խորհրդով կամ մտածութեամբ եղած մեղքեր աւելի ներողամիտ առջով է որ կը դիտուին, քանի որ անոնց պատճառած աւերները յաճախ կը սահմանափակուին ենթակային հոգեկան աշխարհէն ներս, պղծելով անոր մթնոլորտը: Հարկ է նշել տեսնել խօսքի պարտազանցութեան մասին, քանի որ ճշմարիտ զգործողը հաւրիք մըն է ինքնին՝ խօսքը ածանց ապրանք դարձած է հրապարակի վրայ:

Մեղքերը այսպէս կը գաղաւորուին ու կ'արժեւորուին սակայն երբ դիտուին լոկ մարդկային շփանիշով: Աստուծոյ հայեցակէտը տարբեր է բոլորովին: Ահա թէ ինչու Շնորհալի, շրջելով մեր պարզած ցուցատախտակը, խորհրդով կատար-

ուած մեղքերը կը բերէ առաջին կարգի, հիմնուելով անշուշտ այն իրողութեան վրայ թէ մեղքին processusը իր ծնունդը կ'առնէ մտքէն (հիները պիտի ըսէին սրտէն), գրեթե անհրաժեշտ պայմանով գործի (արարքի) երևոյթներով:

Երեսու այս հարցը շօշափած է մասնաւորապէս Լեւոն Քարոզին մէջ: Այսպէս, օրինակ, երբ կը խօսի շնութեան մասին, պիտի այդ արարքին մասին խորհող անձը կը դասէ զայն գործողներու շարքին, յայտնելով թէ ան շահագու արդէն ի սրտի իւրում:

Եթէ մեր սիրտը ընդունած է փոխվրէժի զգացումով և վճռած ենք սպաննել մեր հակառակորդը, մեր այդ օն ծրագիրը իրագործելու համար պայմաններուն ընձեռած հնարաւորութիւնը կամ դիզած դժուարութիւնը ոչինչ կը փոխեն կացութենէն: Երկու պարագային ալ — այսինքն մեր հակառակորդը զգետնել մեզի վիճակուի՞ր թէ ոչ — նոյն մեղքով կը ներկայանանք Երկնաւոր Դատաւորին առջև: Աշխարհիկ դատարաններ կրնան անպարտ արձակել մեզ և մարդիկ սուրբի պօսակը կրնան դնել մեր ճակտին, բայց մեր խիղճը, իբրև արդար դատաւոր, չ'աւշանար մեզ զգտցնել տաւաւորութիւնը մեր արարքին:

Մեղքերը կը նմանին թուխ պուրջի մտկերու: Ինչպէս որ երկնքի երեսին զոյացած ամպերը կը խափանեն լոյսը աւելու, նմանապէս մեր մտքի հորիզոնը խճողող ամպերը — պիտի ու հար մտածումներ, կորիճը մեղքին — կը մթափեն լոյսը ճշմարտութեան, լոյսը Աստուծոյ: Ու ինչպէս որ մաթի մէջ քաղով աւելի հակամէտ է օայթաքելու և իյնալու, նմանապէս մեղքի խաւարին մէջ խարխափող անհատը հակամէտ է իյնալու բարոյական խորխորատէ: Եղբւկ այս վերջիններուն, վասնզի անոնք ֆիզիքական քայքայման ու փնացումի դիմելէ զատ, իրենց միւս, նկատու կէտը ևս կը տանին դէպի կորուստ, զրկուելով բոլորիս վիճակուած Տիրով Արքայութեան ժառանգորդները ըլլալու գերազանց փառքէն:

ԳԻՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶՅԱՆ

ԶԱՅԼՏ ԶԱՐՈՒՏԻ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

CLXI

Կամ նայել՝ անսխալ աղեղին Տիրոջ,
 Զասծուն՝ քերդութեան, կեանք-լոյսին անճառ,
 Արեւին՝ մարդուն մարմնով, յօնքով ողջ,
 Ռազմին մէջ միւս յաղթ դէմով լուսափայլ
 Նեւն ուր արձակած — սըլաքը պայծառ
 Անմահ վրէժով: Մէջն դէմքին, աչքերուն
 Աղուոր քամահրանք եւ ոյժ վեհափառ՝
 Իրենց ամբողջ շողն կը սփռեն հեռուն.
 Մէկ նայուածով յայտնելով իր աստուածութիւնն:

CLXII

Բայց գիւղ մարմինն մէջ՝ անբային սէր,
 Զեռուած մեմաւոր յաւերժահարսէ մ',
 Ծոցն արուն կ'ըղձար սիրող մը անմեռ.
 Դիւթուած սէրէն այդ, արսայայտուած է
 Բովանդակ իսէալ գեղը, որ կ'օրհնէ
 Խիստ աներկային վիճակը մըսաց՝
 Երբ ամէն մտածում հիւր մըն է երկնէն —
 Անմահական շող: Կը սպասեն կեցած
 Աստուծոյ նըման մինչեւ հաւառութիւն անոնք առ Աստուած:

CLXIII

Թ՛ իրաւ Պրովէթէոս՝ հուրն երկնէն գողցաւ,
 Տըւաւ մեզ ի պահ. անոր փոխարէն
 Այս հըրաւալի արձանն ըսացաւ,
 Բանաստեղծական կերպն այս մարմարէ
 Յալիսեմափառ, որ ձեռն առեր է
 Թ՛ եւ ձեռնով մարդուն, ոչ խորհրդով բայց.
 Ժամանակն ինք զայն սրբացուցեր է,
 Խռպոյ մը անգամ իրմէ չէ պոկսած.
 Դարեր չեն եղծած, կը շնչէ բոցը արով էր կեանքուած:

CLXIV

Ո՛ւր է բայց պանդուխտն՝ իմ երգիս հիմա,
 Անցեալին եղաւ, որ անոր սասար.
 Կը թրւի ալիւս ան կը ճնշընայ,
 Ոչ ելըս է ան — իր հուսկ շունչն է ալ.
 Վերջն իր թափառմանց — տեսիլք ճնշասպառ,

Ինքնին ալ ոչինչ — թէ էր իսկ մի բան,
 եթէ սոսկ պատահեց մը եղած չըլլար,
 Թ' ապրող, տառապող ձեւի մ'էր նշման,
 Թող անցնի, ըստուերն իր կը նշուողի ի կոյս կործանման:

CLXV

Որ կը հաւաքէ շուք, Դոյութիւն, Կեանք,
 Զոր կը ժառանգենք զերթ մահու ծածկոյթ,
 — Տարածուն աղօս ինքզերական ծածկ,
 Որուն տակ ամէն ինչ պատահեց է սուս.
 Կը սուզուի մեր մէջ ամէն ամպակոյս,
 Եւ ինչ որ երբեք ըլլար շողալած.
 Տալով փառքին ալ տրտման համար
 Յուցնելով հիւսիս պսակ մթերքին վրայ յած,
 Որ առաւել քան Գիւտերը խաւար կը մթազնէ ճայուածքն:

CLXVI

Ու մեզ կը ղրկեն քննել՝ վիճն խոր,
 Խմանալու թ' ինչ կը մընայ տակաւ,
 Երբ կազմն այս ըլլայ նշուազ քան ինչ որ՝
 Իսկութիւնն իր չուտաւ . . . Ա՛լ չըսենք բնաւ,
 Որ ան տակաւին կ'երազէ համբաւ
 Ու սրբել փոքին անունէ անշահ.
 Օ՛ր, երջանիկ խոհ — նոյնն ըլլալ նորէն — բաւ
 Զէ՛ր երբեմնի բեռն մեր տրտման վրայ,
 Սիրս՝ քրտնալոյս որուն կարծես թ' արիւն ըլլայ:

CLXVI

Լըսէ՛, անդունդէն. կու գայ ձայն մ'ահա,
 Երկար, հեռահաս մեմունջ մ'ահաւոր.
 Կարծես թէ ազգի մ'արիւնն անխընայ
 Հոսէր վերքէն իր անբուժելի, խոր,
 Ու քամուն, մութին մէջէն՝ գետինն հզօր
 Յօրանջմամբ հեղուէր, վիճն՝ ռզիներով լիք . . .
 Եւ արհայազուն կիսն՝ տգոյն, աղուոր,
 Թէեւ թագազուրկ — վշտալի մայր — Գիրկն
 Մանուկ մ'ունի, ծոցն իր սակայն է կաթնագիրկ:

CLXVIII

Ո՛ւր ես Բարունակ արհայից, պիտաց,
 Յանկալի Լոյս շատ ազգերուն, մեռա՛ր.

Մարթ չէ՞ր շրջապահ, որ նրազ սիրուած՝
 Քուկինիդ փոխան, նրազ վեհափառ
 Գրուիս մը գրկէր: Վայրկենական մայր,
 Զուկիդ հակ՝ սրէդ կը հոսէր արիւն,
 Մահն երբ ճանջանքիդ ճրտաւ վերջ իսպառ.
 Քեզ հետ խոյս ճրտաւ ե՛ւ երջանկութիւն,
 Խոստացուած հրեմաւն, որով Անգլիան պիտի՝ րլլար զեղուն:

CLXIX

Գեղջուկ անվրճանգ կ'երկնեն — է՞ր սակայն
 Ոչ դուն, որ էիր երջանիկ, պաշտուած.
 Զլացողք արքայից համար, քեզ կը սգան,
 Տե՛ս, Ազատութեան սիրտ ծանրացած,
 Իր հոյլ վիճեան է քեզ համար մոռցած:
 — Թափեց մաղթանքն իր՝ հախ գլուխդ ի վար,
 Տես Միաժամն իր, դուն, ճէր վճացած,
 Դժբախտ ամուսին — զուր ամուսնացար,
 Դուն լոկ ճարուայ մ'ամուսին եւ մեռելին հայր:

CLXX

Պոսակիդ հագրուս կանեփէ հիստուած,
 Հարսնիկիդ պտուղն մոխիր — փոշու մէջ ունա՛յն
 Ոսկեհեր դստիկն Անգլիոյ ճրտած —
 Միլիոններու սէ՛ր ... որուն ապագան
 Էինք վաճառած: Թ'եւ մայրն իր կը սգան
 Ոսկորներն իսկ մեր, բայց գուրգուրանքին
 Հրնազանդէին պիտի՝ իր աղջրկան
 Մեր որդիքն, անոր օրհնեալ ժառանգին
 Կը սպասէինք զեր նովիւն աստղին — ոչ ասուպի մ'ողբին:

CLXX

Վա՛յ մեզ, ոչ անոր, ան հեզ կը ննջէ.
 Յեղյեղուկ ծուխը շունչին ռամկական
 Ունայն լեզուին խրատ կը շարնջէ,
 Ընկած ծնունդէն միապետական
 Կարգին, կը հնչէ զերթ մահուան պաշգամ
 Իշխանաց ունկին. մինչ՝ ազգերն գերի,
 Խենթութեամբ զինուած, վեր կենան դժկամ.
 Տապալեն գահերն կոյր հզօրների,
 Է՛ անոնց նժարին դէմ նետն ծանրութիւն մ'որ զանցնէ հմի:

CLXXII

Բախսն՝ այս կրնար ըլլալ, բայց ինչո՞ւ
 Մեր սիրտն կ'մերժէ: — Զի դեռասի, ազուոր,
 Աննիզ բարի, մեծ՝ առանց թելամու,
 Հարս էր եւ մայր — արդ կը պառկի անդորր.
 Ի՞նչ կապէր իզեց այս մահը խոժոռ՝
 Ամուսնոյն սրէն մինչ՝ հպասակին հըլս,
 Ելեֆսըսական զերթ հարուած հըզօր,
 Ի՞նչ լոյսեր մարեց ան մօտն ու հեռու:
 Երկիրն քեզ սգաց — Ո՞վ հանգիւյած էր այսֆան մեծ սիրոյ:

CLXXIII

Տես, Նեմի, թափմամբ մէջ ծառուս բլրաց
 Այնքան հեռու, որ կաղնին արմատախիլ
 Ընող մերիկն, որ ուկիւնում ալեաց
 Զուրն իսկ կը սփռէ անդրահամանէն իր,
 Կը նեկէ փրփուրն երկնի դէմ անծիր,
 Բայց կ'խնայէ ձուածել քու բիւրեղ լընին,
 Եւ ռիւն սիրած՝ դէմքն իր չի փոխուիր,
 Այլ կը պահէ խիստ պաղն իր նայուածքին,
 Նծկուած ինքն իր վրայ կծկումով քնացող օձին:

CLXXIV

Մօտն Ալպանօ-ին, գետն հազիւ զատուած
 Կ'ողողայ փոյր նուխէ մ'. ու հեռո՞ւն Դիքերն
 Կը հոսի ոլոր: Մովն լայնատարած
 Կը լըւայ Լասին երկրի ավազներն,
 Ուր մարտի հանեց հսկայ դիւցազներն՝
 Ում(?) աստղն բարձրացաւ վերեւ կայսրութեան:
 — Աչիզ Կիկերոնի հանգստալայրն էր,
 Իսկ հոն ուր լերինք կ'գոցեն տեսարանն,
 Ոսպինայ հերկուած ազարակն՝ երգչին էր ըզբօսարան:

CLXXV

Մոռցայ — բայց. — Պանդուխտ սրբարան հասաւ,
 Ուրեմըն պէտք է թողունք մենք իրար,
 Իր եւ իմ գործն ալ գրեթէ վերջացաւ.
 Վերջին հեղ նայինք օվկիանոսին ա՛լ,
 Միջերկրականի ալիքներուն պարն

(*) Վերգրութեան

ԱՆՎԵՐՆԱԳԻՐ

Ձիւնի պէս ներմալ մորթ ունէր Սոսնիս,
Նայումածով աղու, մէկ աչիւր դեղին
Միւսը կապոյտ:
Ձարզն էր մեր տունին եւ հիւրեր բոլոր,
Կը փայփայէին թափեմ մազերուն,
Հիացումով խոր:

Ազին թաւածի պարզած գերթ դրօշ,
Ու ինքնավայել կը արջէր հպարտ,
Սեմեակէ սեմեակ:
Կը նրմանէր ան լեռան ոգիին,
Լեռան հրմայփ կար իր աչերուն մէջ,
Ի խթիչ լայց վայրի:

Խոյս կու տար իրեն մօտեցողներէն,
Վախով մ'անծանօթ, զգալով գուցէ
Թէ մարդն ապիրաս,
Աւարած մըն է անվրասանելի,
Ժպիսն իր թակարդ, գանկն ալ չարիքի
Բոյն վաւերական:

Դիտենք, կեցած վրայ Ալբան բարձունքին.
Նայինք հին ընկեր ծովուն սիրավառ,
Որ կալքէէն մեր վերջին նայումածին
Առջեւս բացաւ այս ընթացքն մինչեւ թուի եւսեմի հոսին:

CLXXVI

Ի՛նչպ' Բիլ Սիմալիկաս — տարիներ երկա՛ր,
Երկար, ոչ տաս, որ մեզ՝ բերեր եմ,
Մեզի՝ երկուքին. արցունք ու ցաւ ալ,
Եւ ուր ըսկասնի՞ դեռ հոն ենք մենք նորէն,
Բայց մեր ընթացքն չէ անցած զուրօրէն,
Ունեցած ենք վարձ — ահաւասիկ ան ...
Կրնանք բերելիլ դեռ արփայն շողերէն,
Քաղել խինդ երկրէն, ծովէն, ջիմջ այնքան,
Կարծես թէ մարդ չըլլար երբեք պղտորող զայն:

Թրգմ. Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԼՈՐԵ ՊԱՅՐԸՆ

Երբ կը մըսածեմ թէ ա՛յ չկայ ան,
Սանչոն անմման, կ'իջնէ հոգիւիս
Թախիծ մ'անանուն,
Յուս մը անցեալէն, կարօտ մը լուին,
Որ արիւնածոր վէրքի մը հանգոյն
Կը բացուի անբոյժ:

Դուն գիս լըֆեցիր, սիւնի Սանչո,
Այլեւս մէկսեղ չեմք ըլլար յաւէս,
Կը փակեմ աչքերս օրուան լոյսին դէմ,
Որ աննիմջ մնայ յիշատակդ աղուոր,
Մտիս դէմ ընդմիջ:

Կարծես կը զգար ան իր թխուր մահուան
Նախօրեակին այն, թէ այլեւս յաւէս
Մէկսեղ չեմք ըլլար:
Աչքերով խոնաւ կը նայէր ինծի,
Զէի տեսած ես թխուրեամբ լեցուն
Աչքեր այդպիսի:

Վերջին օրերուն անկիւն մը փառուած,
Կը մըրափէր միւս, չէի գիտեր թէ!
Մահուան փունջ էր այն:
Ամպերուն մէջէն արծաթ լուսնկան,
Զերթ յուղարկաւոր կ'արտասուէր կարծես
Սանչոյի համար:

Դուք որ տեսած էի լուսնի պէս մաքուր,
Իշխանավայել Սանչոն քմահաճ,
Յիշեցէք ինձ հետ մահն իր վաղածամ
Եւ բարի եղէք
Իր յիշատակին թափելու յօժար,
Կաթիլ մը արցունք:

ԵԶՈՊ

Ք Ա Ռ Ե Ա Կ Ն Ե Ր

Ինկած եմ յանախ բարձունքներէն՝ ցած,
 Սեֆերս անխնայ՝ փառերուն զարկած.
 Բայց ամէն անգամ, վիհին մէջէն խոր,
 Կառչած եմ նորէն երազի մը նոր:

Վայ՛լիւ համար կեանքն այս անցաւոր
 'Իրամ է հախ պէտք, յետոյ ժամանակ.
 Աւխարհի վրայ բայց ե՞րբ եղած է որ
 Երկունքն ալ փայլէն հաւատ ու ներգաւթնակ:

Ա՛խ, ե՞րբ դիզուեցաւ շուրջս այսօր
 Բարին դարձաւ չար, իսկ իրաւը՝ սուտ.
 Կեանքիս արեւը, վառ ու շողափայլ
 Ինչո՞ւ կորսնցուց հուրքն իր այսօրն շուտ:

Կ'ըսենք թէ մահը ճիշդ մըն է խաղաղ,
 Զայն դիմաւորել հարկ է միշտ անվախ.
 Բայց ինչպէ՞ս երթալ անվերջ հանգիստին,
 Կը շողայ արեւն երբ դեռ *զէշիթ* ին:

Տարբեր էր կեանքը զոր երազեցի,
 Տարբեր դէմքը իր՝ ցոյց տուած ինծի.
 Ի զուր է սակայն իր դէմ գանգաճիլ,
 Ու փախուստ փորձել նայուածքէն իր 'իլ:

1986

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՑԻ ԵՒ ԱԳԱՅԱՆԳԵՂՈՍ

Վաղուց գիտուած է որ Մաշտոցի վարքին և Ագաթանգեղոսի Գառմուժեան մէջ կը գտնուին աւելի քան տասնեակ մը հատուածներ, որոնք համարուած են ընդ-միջարկութիւններ, փոխադրուած, անյայտ անձի մը ձեռքով. վարքի բնագրէն Ագաթանգեղոսի բնագրին: Այդ հատուածներէն շատերուն մէջ կը նշմարուի գիտում մը Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը Մաշտոցէն աւելի գերազանց ցոյց տալու:

Այս յոգուածով պիտի ներկայացնենք ակնարկուած այդ հատուածները, միևնոյն ոտեն օգտագործելով զանոնք՝ առաւելագէտ վարքին և տեղտեղ Ագաթանգեղոսի մէջ կարգ մը ճշգրտւեցնելու համար: Ոյդ գործին մէջ մեզի իր գնահատելի նպաստը պիտի բերէ Փաթր Կորիւն՝ իր պարունակած արժէքաւոր վկայութիւններով:

Ինչպէս մեր պատմիչներուն գործերէն շատերը, նոյնպէս և Մաշտոցի վարքը անխաթմ է ձեռով չեն հասած մեզի: Հետեւորաւ այդ գրութեան մէջ ժամանակի ընթացքին յառաջացած խաթարումներէն ոմանց սրբագրումով որոշ չափ մը ձեռք բերած պիտի ըլլայ Կորիւն վարդապետի թանկարժէք երկը:

Այստեղ Մաշտոցի վարքին համար կը գործածենք Գառնիկ Ֆինտզիսի հրատարակութիւնը (Երուսաղէմ, 1930). իբրեւ Փաթր Կորիւն՝ Վենետիկի 1894ի տպագրութիւնը, և Ագաթանգեղոսի համար R. W. Thomsonի կողմէ 1976ին լոյս ընծայուած բնագիրը:

Ա. — Վարք Մաշտոցի, տող 1-7

ՁԱԳՔԱՆԱԳԵԱՆ աղբիւրն և Հայաստան աշխարհին զատուածապարզէ գրոյն, եթէ հօրք և յորճւմ ժամանակի մատակարարեցաւ, և ո՞րպիսի արամբ այնպիսի նորոգատուր աստուածնդէն շնորհս երեւեցաւ, և վասն նորին լուսաւոր վարդապետութեան և հրեշտակաբար կրօնիցն օռաքինութեան զմտաւ ածեցով յիշատակարանն առանձին մատենանշան ծաղկեցուցանել:

Ա. — Ագաթանգեղոս, յօդ. 16

Ընթերցեալ զԹորգոմայ աղբիւր, ըզՀայաստան աշխարհին զատուածապարզէ աւետեացն Աւետարանին քարոզելոյ բանին կենաց, թէ որպէս կամ զիարդ ընկալան, և որպիսի արամբ, կամ ո՞ք ուստեք, որ զայս նորոգատուր զառաքելաբար շնորհս յանձին ցուցանելով՝ այնպիսի աստուածային շնորհօք երեւցաւ: Եւ վասն նորին լուսաւոր վարդապետութեան և հրեշտակաբար վարուցն առաքինութեան և կարգացն, աշուական համբերութեանցն շնորհալից մեծագոր նահատակին, որ և խոստովանող Գրիգորոսի գտեալ և վկայ ճշմարտութեան:

Այս երկու հատուածներուն նմանութիւնը ակներև է, բայց ոչ թէ միջարկութիւն ըլլալուն հետեանքով, այլ արդիւնքն ըլլալով միևնոյն հեղինակի գրչին: Յատկապէս դիտելի են վարքին մէջ գործածուած հրեշտակաբար կրօնիցն և Ագաթանգեղոսի կիրարկած զառաքելաբար շնորհս՝ աստութիւնները: Հմտ. նաեւ ճեթանոսար սովորութեանցն (Ագաթ. յօդ. 163). զգանաւարար զաղանամտութիւնն (Փաւստոս, Վենետիկ, 1914, էջ 40):

Բ. — Վարք Մաշտոցի, տող 193-218

Որով առժամայն լուսաւորեալ և թեւամուխ միջամուխ յատուածատուր հրամանաց հանգամանս, և ամենայն պատ-

Բ. — Ագաթանգեղոս, յօդ. 864, 869

Որով առժամայն լուսաւորեալ և թեւակոխ թեւամուխ եղեալ աստուածատուր հրամանացն ի հանգամանս, և ամենայն

բառապատկերամբ դանձն զարդարեալ, հարկանէր զիշխանացն սպասաւորութիւնսն, եւ յետ այնորիկ, ըստ աւետարանական չափուցն ի ծառայութիւն Աստուծոյ մարդասիրին դարձեալ՝ մերկանայր այնուհետեւ զաշխարհակիր ցանկութիւնսն, եւ առեալ զխաչն պարծանաց, ելանէր զկնի լամենակեցոյց խաչելոյն, եւ հաճեալ հրամանացն պալմուն՝ ի խաչակիր գունդն Քրիստոսի խառնէր, եւ անդէն վաղվաղակի ի միայնակեցական կարգ մտանէր: Բազում եւ ազգի ազգի վշտակեցութիւն ըստ Աւետարանին կրէր, լամենայն կրթութեամբ լամենայն իրաց հոգեւորացն զանձն տուեալ, միայնաւորութեան, լեռնակեցութեան, քաղցի եւ ծարւոյ, եւ բանջարաճաշակութեանց, արգելանց անլուսից, խարազնազգեստ եւ գետնատարած անկողնոց: Եւ բազում անգամ զհնչական հանգիստ գիշերոյն եւ զհարկ քնոյ յոտնաւոր տքնութեան ի թոթափել սկան վճարէր: Եւ զայս ամենայն առնէր ո՛չ սակաւ ժամանակաւ, եւ գտեալ եւ զոմանո յինքն յարեցունէն՝ աշակերտեալ նմին սովորական աւետարանութեան: Եւ այնպէս ամենայն փորձութեանց ի վերայ հասելոց կամայական քաջութեամբ տարեալ եւ նովիբ լուսաւորեալ եւ պայծառացեալ, ծանօթական եւ հաճոյ լինէր Աստուծոյ եւ մարդկան:

Այս տողերը աւելի լու կը պատշտնին Մաշտոցին, քան Լուսաւորչին եւ Արիստակէսին:

Գ. — Վարք Մաշտոցի, տող 368-420

Յայնժամ վաղվաղակի հրաման առեալ ի թագաւորէն՝ սկիորն առնելոյ զխուժողութեան Մարաց, որք ո՛չ միայն վասն դիւական սատանայակիր բարուցն ճիւղաւորեան, այլ եւ վտան խեցքեկագոյն եւ խոշորագոյն լեզուին դժուարամտոյցք էին, առ ի յարգարել եւ զնոսա հարսնց ամացն [հարանցամոյն] զնուեղս, առեալ պարզախօս՝ հաեռորարանս, կրթեալս աստուածատուր իմաստութեանն ծանօթ կացուցանէին: Եւ այնպէս միջամուխ եղեալ հանգամանօքն օրինապատգամացն, մինչեւ բնաւ արտաքոյ իւրեանց բնակատեւրութեան զերծանել:

պատրաստութեամբ զանձն յարգարեալ, եւ ըստ աւետարանական չափուցն ի ծառայութիւն Աստուծոյ մարդասիրին դարձեալ: Մերկացեալ այնուհետեւ զհնչական սկիոր ցանկութիւնսն, եւ առեալ զնշան պարծանաց խաչն յանձն իւր, եւ երթեալ զկնի լամենակեցոյց խաչելոյն՝ հաճել ըզհրամանոցն պալման, զկնի խաչակիր գունդն Քրիստոսի աշակերտեցոյցն հետեւեալ:

Արիստակէս, որ ի մանկութենէ ըստ աստուածաբարծ ծառայութեան սնեալ էր, որ ի միայնակեաց լեռնակեաց ի կրօնս մտեալ էր, եւ բազում եւ ազգի ազգի վշտակեցութիւն ըստ Աւետարանին կրեաց հոգեւորաց զանձն տուեալ: Միայնաւորութեան, լեռնակեցութեան, քաղցի եւ ծարւոյ եւ բանջարաճաշակ կենաց, արգելանց անլուսից, խարազնազգեստ եւ գետնատարած անկողնոց, եւ բազում անգամ զհնչական հանգիստն գիշերոյ, զհարկ քնոյ, յոտնաւոր տքնութեան ի թոթափել տկան վճարէր, եւ զայս արարեալ ոչ սակաւ ժամանակաւ: Եւ գտեալ եւ զոմանո՝ յինքն յարեցուցեալ եւ աշակերտեալ նմին աւետարանական սպասաւորութեան: Եւ այնպէս ամենայն փորձութեանց ի վերայ հասելոց կամայական քաջութեամբ տարեալ, եւ նովիբ լուսաւորեալ եւ պայծառացեալ, եւ ծանօթական եւ հաճոյ եղեալ առաջի Աստուծոյ եւ ամենայն մարդկան:

Գ. — Ագաթանգեղոս, յօդ. 789, 893-896, 854, 775-776

Ապա փութացեալ հասանէր ի քաւառն Դերջան, զի եւ անդ յառաջացի լնուլ զառաքելական քարոզութեանն զարուեստ մշակութեանն երկովք, եւ զերծուցանել զնոսա ի գարշելի դիւցական սատանայակիր բարուցն ճիւղաւորեանէ, զխուժողութեանն աշակերտելով, զխոշորագոյն եւ զխեցքեկագոյն բարո հեթանոսութեան չրջել ի զգաստութիւն աստուածաւորաց իմաստութեանն եւ ծանօթ աւետարանական աւետեացն, յարգարեալս ընդելօ կացուցանէր (789):

Եւ ի ձեռն առեալ տանուհետեւ առաւածագործ մշակութեամբ զաւեարտանական որոշեալսն ի թարգմանել, ի գրել և յուսուցանել, մանաւանդ հայեցեալ ի տեսանարարաւ հրամանացն բարձրութիւն որ առ երանելին Մովսէս եկեալ վասն ամենայն իրացն եղելոց՝ յաստուածեղէն պատգամոցն բարձրութիւն ուսնդելոցն՝ մասենազրել առ ի պահեստ յաւիտեանցն որ գալոց էին. նոյնպիսիք և այլոցմարգարէիցն հրամայեալք: Ճե՛ռ, ասէ, քարտէջ նոր մեծ և գրեա՛ ի նմա գրչաւ գպրիս: Եւ այլաւ, թէ Վերեմ՝ զսեփիղ ի տախտակի, և ի գիրս հաստատեալս: Իսկ Դաւիթ յայտնապէս ևս վասն ամենայն ազգաց զվիճակ աստուածատուր օրինացն նշանակէ ասելովն, թէ Վերեմի յազգ այլս: Չոր եկեալ կատարեաց ամենափրկիչն Քրիստոս շնորհատուր հրամանաւ, եթէ ճելէք ընդ ամենայն տիեզերքս: Ուստի և երանելի հարցն մերոց համարձակութիւն տեսալ, յուստից փութով և երեւելի արդիւնակատար զիւրեանց մշակութիւնն ցուցանեն:

Յայնմ ժամանակի երանելի ցտնկալի և անպայման սքանչելի լինէր աշխարհն Հայոց, յորում յանկարծ ուրեմն օրէնուսոյց Մովսէս՝ մարգարէական դասուն, և յառաջդէմն Պաւղոս՝ բովանդակ առաքելական գնդովն, հանդերձ աշխարհակեցոյց Աւետարանաւն Քրիստոսի, միանգամայն եկեալ հասեալ ի ձեռն երկուց հաւասարելոցն՝ հայաբարբառ և հայերէն խօսք գտան:

Անդ էր այնուհետեւ սրտալիր ուրախութիւն և ակնավայել տեսիլ հայեւոյն: Քանզի երկիր, որ համբաւուցն անգամ օտար էր կողմանցն այնոցիկ, յորում ամենայն աստուածագործ սքանչելագործութիւնքն գործեցան՝ առժամայն վաղվազակի իրացն եղելոց խելամուտ լինէր, ոչ միայն ժամանակաւ պաշտեցելոցն, այլ և յառաջոյն յաւիտենիցն և ապա եկելոցն, սկզբանն և կատարածի և ամենայն աստուածատուր աւանդութեանցն:

Բայց նայեցաք իբրեւ ի ցուցող հոյակի յաստուածագիր բարձրութիւն տուլութեան հրամանացն, որ առ երանելին Մովսէս եկեալ վասն ամենայն իրացն հեղելոց և աստուածեղէն պատգամացն աւանդելոց՝ մասենազրել ի պահեստ յաւիտեանցն որ գալոցն են (893):

Նոյնպիսիք և այլոց մարգարէիցն հրամայեալ. Ճե՛ռ, ասէ, քարտէջ նոր մեծ և գրեա՛ ի նմա գրչաւ գպրիս՝ հարտարիս. և այլաւ՝ թէ Վերեմ զտեսիլդ ի տախտակի և ի գիր հաստատեալ, զի որ ընթեռնուն՝ համարձակ ընթեռնուցուս (894): Իսկ Դաւիթ յայտնադոյն և վասն ամենայն ազգաց զվիճակ աստուածատուր օրինացն նշանակէ ասելովն, թէ Վերեմի այս յազգ այլս, և թէ ճէր պատմեցէք որովք ժողովրդոցն (895):

Չոր եկեալ կատարեաց ամենափրկիչն Քրիստոս շնորհատուր հրամանաւ, թէ ճելէք ընդ ամենայն ազգաւ, և թէ ճարտագեցի Աւետարանս ի ներքոյ երկնիցս. ուստի և երանելւոյս յայտրիկ համարձակութիւն տեսալ յուսալից փութով երեւելի և արդիւնակատար ըստ Աւետարանին զիւր մշակութիւնն ցուցանէր (896):

Յայնմ ժամանակի երանելի ցտնկալի և անպայման սքանչելի լինէր երկիրս Հայոց, որպէս զՄովսէս, որ յանկարծ ուրեմն օրէնուսոյց հերթալական բանակին լինէր, ամենայն մարգարէական դասուն, և կամ իբրեւ զյառաջդէմն Պաւղոս բովանդակ առաքելական գնդաւ, հանդերձ աշխարհակեցոյց Աւետարանաւն Քրիստոսի՝ սոյնպէս և ստ եկեալ հասեալ երեւալ՝ հայաբարբառ և հայերէն խօսք գտաւ (854):

Անդ էր այնուհետեւ սրտալիր ուրախութիւն և ակնավայել տեսիլ հայեցելոցն: Քանզի երկիր, որ և համբաւուցն անգամ օտար էր կողմանցն այնոցիկ, յորում ամենայն աստուածագործ սքանչել(ու)[ագործութիւնքն գործեցան՝ առ ժամայն վաղվազակի իրացն եղելոց խելամուտ լինէր, ոչ միայն առ ժամանակաւ պաշտելոցն, այլ և յառաջեկարգ յաւիտենիցն և յապա եկելոցն, և սկզբանն և կատարածի, և ամենայն աստուածատուր աւանդութեանցն (775):

Իսկ իբրեւ զչափ առեալ զիրոցն հաս-
տատութեան, համարձակագոյն և առա-
ւելագոյն զաշակերտութիւն նորագիւտ
վարդապետութեան խմբէին ուսուցանել
և թեքել, և պատրաստական քարոզու-
թեան անգլա մարդկան յօրինել, որոց
և ինքեանք իսկ ի կողմանց և ի գաւա-
ռաց Հայաստան տշխարհին յորդեալք և
գործեալք հասանէին ի բացեալ աղբիւրն
գիտութեան Աստուծոյ: Քանզի յԱյրու-
բատեան դաւառին ի կայս Թագաւորացն
և քանանայապետացն բղխեցին Հայոց՝
չնորճ պատուիրանացն Աստուծոյ:

Կ'արժէ ժամանակն որ Մաշտոցի վարժին այս միակաուր երկուր (52 տղ) հասուածին գիժաց՝ Ագաթանգեղոսի մէջ կը տեսնենք չորս հասուածներ, որոնք շատ հեռու են իրարմէ. այսպէս, յօդ. 739, 893-896, 854, 775-776:

Դ. — Վարժ Մաշտոցի, տղ 489-496
Հրաման տայր այնուհետեւ արքայն
վրաց ի կողմանց կողմանց և ի խառնա-
զանջ գաւառաց իշխանութեան իւրոյ ժե-
ղովիլ մանկունս տալ ի ձեռն վարդապե-
տին: Զոր առեալ արկանէր ի բովս վար-
դապետութեան, և հոգեւոր սիրոյն ե-
րանգամբ զաղտ և զժանգն չարաւսնոս
դիւտան և զսնտոխաղճոք պաշտամանն ի
բաց քերեալ. այնչափ անջատեալ ի հոյ-
րենեաց իւրեանց և անյիշատակ ցուցանել
մինչև ասել թէ ճոռուցայ զժողովուրդ
իմ և զտուն հօր իմոյս:

Ե. — Վարժ Մաշտոցի, տղ 547-555
Վասն որոյ հաւանեցուցեալ ճշմար-
տին դարձուինսն, անընկալ թողոյր, և
երկիր պաղեալ ծիրանափառ Օգոստակա-
նացն և Սրբոյ Կաթողիկոսին, և ընկալ-
եալ ողջոյն յեկեղեցւոյն և յերեւելի իշ-
խանացն քաղաքին, և ամենայն իւրա-
յովքն յաջողեալք ելանէին ի դեպակս
ի կառս արքունատուրս: Եւ մեծաւ չքով
և բազում վայելչութեամբ ունէին զնա-
նապարս արքունականս, և ամենայն
քա աքացն պատահելոց՝ ի քաղաքին պայ-
ծառագոյն երեւէին և մեծամեծ պարգե-
սդեալ գային հասանէին ի ժամագիր
կողմանս:

Իսկ իբրեւ զչափ առեալ զիրացն հաս-
տատութեան՝ համարձակագոյն և առա-
ւելագոյն զաշակերտութիւն նորագիւտ
վարդապետութեան խմբէին ուսուցանել,
թեքել և պատրաստական քարոզութեան
անգլա մարդկան յօրինել: Որոց և ինք-
եանք իսկ ի կողմանց կողմանց և ի գա-
ւառաց գաւառաց Հայաստան տշխարհին՝
յորդեալք և գործեալք հասանէին ի բաց-
եալ աղբիւրն շնորհաց գիտութեան Գրիս-
տոսի: Քանզի յԱյրարատեան գաւառին,
ի Թագաւորանիստ կայանան, բղխեցին
Հայոց ասնն Թորգոմայ շնորճ քարոզու-
թեան Աստուարանին պատուիրանացն Աս-
տուծոյ (776):

Դ. — Ագաթանգեղոս, յօդ. 839

Նայնպէս հաւանեցուցանէր զթագա-
ւորն, զի ի գաւառաց գաւառաց և կող-
մանց կողմանց ի տեղիս տեղիս ժողովա-
ցնն բազմութիւն մանկաւոյ, առ ի նիթ
վարդապետութեան, զգաղանամիտ, զվայ-
րենադոյն, զճիւղադարոյ գաշխարհա-
րնակոն, զորոս առեալ արկանէր ի բովս
վարդապետութեան, և հոգեւոր սիրոյն
եւանդամբ զաղտն և զժանգն զչարաւա-
հատ գիւտացն և զսնտոխաղճոք պաշտո-
մանցն ի բաց քերէր: Եւ այնչափ անջա-
տէր ի հայրենեացն ինկալացն իւրեանց՝
մինչև ասել նոցա, թէ ճոռուցայ զժողո-
վուրդ և զտուն հօր իմոյս:

Ե. — Ագաթանգեղոս, յօդ. 880-881

Եւ ապա հրաժարեալ ի ծիրանափառ
օգոստականացն և ի սրբոյ կաթողիկոսէն,
ընկալեալ ողջոյն յեկեղեցւոյն և յերեւելի
իշխանաց քաղաքին, և ամենայն իրօք
յաջողեալք՝ ելանէին յոսկիպատ կառս
արքունատուրս, և մեծաւ չքով և բա-
զում վայելչութեամբ ունէին զճանա-
պարհս արքունականս:

Եւ ամենայն քաղաքաց պատահելոց
պայծառագոյն երեւէին, և մեծամեծս ըստ
արժանատութեան արքայութեանն պա-
տուեալ անդատին, մինչև գային հասա-
նէին յերկիրն Հայոց, յԱյրարատեան գա-
ւառ, ի Վաղարշապատ քաղաք, ի հան-
դըստակայս սրբոցն:

ՀԱՅ ՆԿԱՐԱՂՆԵՐ

ԳՐԻԿՈՐ ՊԵՄԱԿ

(1250 շ. - 1319 շ.)

Հայրը մեծածամբալ գրիչ եւ մանրաշակարիչ Սարգիս քահանայի: Ծնած է ԺԿ. Դարու կիսուն մօտաւորապէս: Եղած է աշակերտ Յովհաննէս Արքայեղբոր (+ 1289): Կողակիցը կը կոչուէր Հեղինէ: Ունէին նաեւ մէկ դուստր՝ Թեփանո (Խոյանդ):

Գրիգոր քահանայ Պիժակ յայտնի էր Սիսի մէջ իբրեւ տաղանդաւոր գրիչ եւ ծաղկող: Իր կէս դար տնոող (1271-1319) գրչական գործունէութեան իրեն սրբիւնք կրնանք յիշել հետեւեալ ձեռագիրները:

1. — Մատուց Աստուածաշունչի, օրինակուած Դրագարկ, 1271 շ.: Գրիչ Կոստանդին, գլխագրող՝ Աւետիս, ծաղկող՝ Գրիգոր քահանայ. կազմող՝ Առաքել Հնազանդեան, ստացող՝ Գրիգ. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 199:

2. — Մատուց Նոր Կտակարանի, օրինակուած Դռներ, 1284 շ.: Գրիչ Կոստանդին Աւրղցի, ծաղկողը՝ Ստեփանոս Վահկացի եւ Գրիգոր Պիժակ, ստացող՝ Ռովհաննէս Արքայեղբայր. — Զեռ. Երեւանի, Թիւ 196:

«Զեռագիրն ունի միայն գլխագրողը եւ լուսանցագրողը, որոնք ղեռ չունեն այն գրաֆիկական բնոյթը. որը դիտելի է նոյն Գրիգոր Պիժակի կողմից ծաղկագրողութեամբ 1297 թուի ձեռագրի մանրանկարներում» (Լ. Ռ. Ազարեան. Կիլ. Մանրանկարչութիւնը, ԺԲ-ԺԿ դարեր, էջ 87):

3. — Աւետարան, օրինակուած է 1297 շ., Ստեփանոս քահանայի ձեռքով, եւ ծաղկուած Գրիգոր քահանայի կողմէ, «ի վայելումն Յովհաննէս Դպրի» — Զեռ. Երեւանի, Թիւ 7663: Յիշտ. ԺԿ. Դարի, Թիւ 640:

4. — Շարակնոց, օրինակուած Գրիգոր քահանայի ձեռքով, 1305 շ., հաւանաբար Սիսի մէջ: Ի խնդրոյ Ստեփանոս Սարկաւագի. — Զեռ. Վիեննայի, Թիւ 212: Յիշտ. Ստեփանոս ԺԿ. Դարի, Թիւ 47:

5. — Աւետարան, Գրիգոր քահանայ գրած: Եւ մասամբ ծաղկած է 1307 շ.,

[Սիսի] Ս. Նշան վանքը, Սեբաստացի Ստեփանոս քահանայի համար: Գրիչը կը խնդրէ յիշել իր Սարգիս որդեակը, որովհետեւ, կ'ըսէ, «շատ նկարեաց սա յայսմ գրի» — Զեռ. Ս. Թ. Թիւ 2566 (11):

6. — Մանրուածուք, գրած է Գրիգոր քահանայ, 1312 շ., Սիսի մէջ, «ընդ հովանեաւ Ս. Նշանի», «ի վայելումն դեռաբոյս սարկաւագի Սիմէոնի»: Գրիչը կ'աղայէ յիշել իր «ղեռաբոյս որդին» Սարգիսն ալ. — Զեռ. Երեւանի, Թիւ 623: Յիշտ. ԺԿ. Դարի, Թիւ 119:

Այս ցանկին վրայ սպասելի է որ յաւաքիկային աւելցուին ուրիշ գործեր ալ:

ՊՕՂՈՍ ԱԿՆԵՐՑԻ

(1250 շ. - 1321 շ.)

Անուանի գրիչ եւ ծաղկող Պօղոս Վրդ. Ակնեցի ձեռած է Կիրիկիա ԺԿ. Դարու կիսուն ենթադրաբար. Եղած է միաբան Ակնեցի սուրբ ուխտին: Հստ երեւոյթին սիրած է տեղ փոխել յաճախ, ինչպէս ինքն իսկ կ'ըսէ յայտնէ թէ մտքի «տատանում» ունէր «հողմով մանգութեան»: Իր գրչական եւ մանրանկարչական գործունէութիւնը, վանական բազմաթիւ յարկերու տակ, տեւած է աւելի քան կէս դար (1267-1321): Այդ շրջանի արդիւնքէն կը յիշենք հետեւեալները:

1. — Նոր Կտակարան, 1267, Ականց Անապատ: Գրիչ՝ Բարսեղ Կրօնաւոր: Պօղոս խորանները նկարած է կարմրադեղով. Զեռ. Նոր Զուգայի, Թիւ 31: Յիշտ. ԺԿ. Դարի, Թիւ 288:

2. — Աւետարան, 1284, Արքակաղին վանք: Գրիչ եւ ծաղկող՝ «յոզմամեղ» Պօղոս: Ստացող «երանաշնորհ» Կոստանդին կուսակրօն քահանայ, որդի Գրիգոր քահանայի. — Զեռ. Հալպի, Թիւ 22: Յիշտ. ԺԿ. Դարի, Թիւ 464:

3. — Աւետարան, 1307, Երկրորդ Աթէնք (Դյաճոր): Դրած եւ նկարած է մեծ վարժապետ Դաւթի համար. — Զեռ. Վենետիկի, Թիւ 1917:

4. — Աւետարան, 1310, Սրատես վանք: Դրած է «ի ձեռացեալ ժամանակի»: Պատուիրատու՝ «երանաշնորհ» Տէրունական քահանայ. — Զեռ. Երեւանի Թիւ 4446: Յիշտ. ԺԿ. Դարի, Թիւ 90:

Ե Ժողովածոյ, 1311, Հերմոնի վանք: Գրիչ «յոգնամեղ Պաղոս վարդապետ, «վատեայ ի լուսոյ եւ պակասեայ ի զաւրութենէ» — Յուցակ Ձեռ. Մշոյ, էջ 17:

Ե. — Աւետարան, 1313, Գլածոր Գրիչ եւ ծաղկող՝ Պօղոս. — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 7642: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, Թիւ 125:

Աւետիսեան կը գրէ. «Եթէ Պօղոսը օրնամենտային զարդերով ու մասամբ կոմպոզիցիայով յարում է Կիրիկեան մանրանկարչութեան վարպետներին, որ նկատել է դեռ Գարեգին Յովսէփեանը, ապա իր աշխատանքների ոճով ու անուանաթերթերով յիշեցնում է նկարիչ Մոմիկին» (Հայկ. Մանրանկարչութեան Գլածորի Դպրոցը, էջ 82):

Դ. — Աւետարան, 1314, Գլածոր: Գրած եւ ծաղկած է «վատեայ ի լուսոյ եւ պակասեայ ի զաւրութենէ, զողոյնեայ ձեռաւք եւ մուսւք. . .»: Ստացող՝ Ստեփանոս Որբէլեան, աշակերտ Երևանաշնորհ բարունապետին եւ տիեզերալոյս վարդապետին Եսայանայ. Յիշտ. ԺԴ. Դարի, Թիւ 134, էջ 99:

Գ. Արք. Յովսէփեան դիտել կու տայ որ Կիրիկայէն Գլածոր եկած գրիչներն ու վարդապետները «իրենց հետ ընթած արուեստն ու տեխնիկան պատուաստում են Գլածորի դպրոցում: Այսպէս էր, օրինակ, Պօղոս Վարդապետ Ակներցին . . .»: — Խաղաղեանը, Բ. Հատոր, էջ 227):

Ը. — Աւետարան, 1321, Վայոլ Ձոր: Խնդրող՝ Սահակ կրօնաւոր. — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, Թիւ 212:

Ժ Դ. Դ Ա Ր

Մ Ո Մ Ի Կ Ս Ա Ր Կ Ա Ւ Ա Գ

(1260 Գ - 1333)

Նշանաւոր ճարտարապետ եւ քանդակագործ, գրիչ եւ ծաղկող: Ծնած է ԺԳ. Դարու երկրորդ կիսուն: Հաւանաբար եղած է աշակերտ՝ նկարիչ եւ ճարտարապետ Սիրանէսի: Սարկաւազ էր 1292ին: Ունեցած է զաւակ եւ թոռներ: Վայելած է Օրբէլեաններու հովանաւորութիւնը, եւ բարեկամութիւնը Ստեփանոս Արքեպիսկոպոսին: Իր գործերն եւ մանրանկարչական աշխատանքները կ'ընդգրկեն երկու տասն-

եակ տարիներ (1283 - 1302): Մանրանկարչական յայտնի շործերն են հետեւեալները:

1. Ժողովածո, օրինակուած Կիրիկեցի Մատթէոս քահանայի ձեռքով, 1283 - 1284 թուականներուն, Աղբերց Վանքին (Դլածորի) մէջ, Մշիցի Ներսէս Վարդապետի պատուէրով: Մոմիկ նկարած է խորանները, որոնցմէ մէկուն մէջ արձանագրած է «Ձլմոմիկ նկարիչ խորանիս յիշեցէք աղայեմ» — Ձեռ. Վիեննայի Թիւ 571, Յիշտ. ԺԳ. Դարի, Թիւ 455:

2. — Աւետարան, 1292ին գրած եւ ծաղկած է Նորավանքի մէջ (Վայոց Ձոր), Ռովանէր եւ Խաղէոս քահանայ եղբայրներուն համար. Ձեռ. Երեւանի, Թ. 284:

Այս ձեռագրի յիշատակարանին մէջ Մոմիկ ստրկաւագ կ'աղայէ յիշել իր «քաղմերախտ» ուսուցիչը՝ Ռովասափ կուսակրօն քահանան:

3. — Նոր Կտակարան (Մանանկի), գրած եւ ծաղկած է 1302ին, Սիւնեաց Ստեփանոս մետրապոլիտին համար. — Յիշտակարանը ԺԴ. Դարի, Թիւ 10: Ձեռ. Երեւանի Թիւ 6792:

Ստ. Մնացականեանի հաւածայն «Մոմիկի մանրանկարները իրենց ուրոյն տեղն ունեն հայ մանրանկարչութեան պատմութեան մէջ, եւ մեծ վարպետ՝ անհատականութեան դրոշմը կրող հիանալի գործերը հնարաւոր չէ շփոթել այլ նկարիչների գործերի հետ» (Հայ Մշակոյթի Նշանաւոր Գործիչները, 1976, Երեւան. էջ 364):

Յ Ո Վ Ս Ի Ա Ն Ն Կ Ա Ր Ի Է

(1270 Գ - 1330 Գ)

Յովսէան գրիչ, ծաղկող եւ կազմող էր միանգամայն: Ծնած է ԺԳ. Դարու երկրորդ կիսուն: Որդին էր Շիրկան եւ Հռիփսիմայ: Ապրած է ըստ երեւոյթի՝ Վասպուրականի մէջ: Իր գործերէն ծանօթ են երեք Աւետարաններ:

1. — Աւետարան, 1298, Բերդակ: Գրիչ, ծաղկող եւ կազմող՝ Յովսէան քահանայ. ծնողը՝ Շիրիկ եւ Հռիփսիմէ. Ստացող՝ Յովհաննէս քահանայ. — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, Թիւ 673:

2. — Աւետարան, 1306, գրած, ծաղկած եւ կազմած է Բերդակ գիւղին մէջ: Ստացողը՝ Շախիկ եւ Թումայ քահանաներ.

— Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 4806: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, Թ. 57: Armenian Miniatures, նկար Թիւ 41, 42:

3. — Աւետարան, 1316, Հագարական գիւղ: Գրիչ եւ Ժաղկող՝ Յովսիանա — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 4818: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, Թիւ 156: Arm. Min., նկար Թիւ 40:

Յովսիան տիպական ներկայացուցիչ մը կը համարուի Վասպուրականի մանրանկարչութեան «Ժողովրդական ուղղութեան»: Իր մանրանկարներուն մէջ վաղնջական տիպարները մեկնարանուած են հագուադէպ անկեղծութեամբ եւ ինքնաբերութեամբ: Անոր գծած կերպարներուն կշռութաւոր համազանցութեամբ շարայարեալ կարգաւորումը թատերական Երեւոյթ մը կու տայ իր նկարած տեսարաններէն ոմանց:

Լ Ե Ի Ո Ն Լ Ա Զ Ե Յ Ի

(1270 ? - 1335 ?)

Գրիչ եւ Ժաղկող Լեւոն քահանայ Լազրցի ծնած է ԺԴ. Դարու երրորդ քառորդին վերջերը հաւանաբար: Իր գրչական եւ մանրանկարչական աշխատանքէն կարելի է յիշել հետեւեալները:

1. — Աւետարան, 1316, Տարսն: Գրիչ եւ Ժաղկող՝ Լեւոն Քհն. Լազրցի. Ստացող՝ Ստեփանոս Եպս. Կրակցի, Առաջնորդ Տարսնի եւ Միհոյ. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 1950:

Ձեռագրիս զարդագրերը եւ լուսանցազարդերը՝ բազմագոյն, ոսկեխառն եւ սկզբնատիպ: Կը պարունակէ նաեւ ստացողին նկարը: Յիշատակարանին մէջ կը խնդրէ յիշել «եւ զամենայն ազգատոհմն»:

Հաւանաբար նոյն ինքն Լազրցին է հետեւեալ ձեռագիրը բնդօրինակող Լեւոն քահանան, որ յիշատակարանին մէջ կը գործածէ մատնանշեալ բանաձեւը, «եւ զամենայն ազգատոհմն»: Ըստ այսմ կը դնենք հոս՝ այդ ձեռագրին վերաբերող ծանօթութիւնները:

2. — Աւետարան, 1307, Կիլիկիա Գրիչ՝ Լեւոն քահանայ: Ուղղող՝ Ստեփանոս Գոյնեբիցանց: Ստացող՝ Վարդան քահանայ, որդի Թորոսի եւ Շարի. — Ձեռ. Նրեւանի, Թիւ 7691: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, Թիւ 66:

Թ Ո Ր Ո Ս Ց Ա Ր Օ Ն Ա Յ Ի

(1276 ? - 1346 ?)

Ծնած է հաւանաբար ԺԴ. Դարու վերջին քառորդին սկիզբները: Որդին էր Սարգիս քահանայի Տարօնէն, եւ մարիամի՝ Մուշ քաղաքէն: Ուսած կրնայ ըլլալ նախ Տարօնի եւ ապա Գլածորի մէջ. Իր գրչական աշխատանքը կը տարածուի քառասունամեակի մ. վրայ (1307 - 1346): Ընդհանրապէս գործած է Գլածորի մէջ (1307 - 28), ապա կը տեսնենք գինքը Տաւոն (1329), Ապահունիք եւ Թոնրակ (1330, 1331), յաջորդ տարին, 1332ին, վերադարձած կ'երեւի Գլածոր: Հետագայ տարիներուն համար որոշ տեղեկութիւններ կը պակսին: Իր գործերէն ծանօթ են երկու տառնեակ հատորներ: Այստեղ կը ներկայացնենք այն ձեռագիրները, որոնք մէջ ան կ'երեւի իր բնւթ ժաղկող կամ նկարող:

1. — 1307, Երեւանց աշխարհ [Գլածոր], Աւետարան: Դրուած է Դաւիթ Վարդապետի հրամանով, ձեռամբ Պօղոս Գրիչ. նկարաւարդած է Թորոս. — Ձեռ. Վննետիկ, Թիւ 1917:

Այս Աւետարանն իր զարդերի հարստութեամբ, լրիւ էջեր գրաւող մանրանկարների քանակով (18) նկարչի առաւել նշանակալի ստեղծագործութիւններից է: Թորոս Տարօնացին իր գործունէութեան այդ վաղ շրջանում դեռ հեռու էր Կիլիկեան արուեստի ազդեցութիւնից, եւ այդ պատճառով նրա այս աշխատանքը բուն Հայաստանի արուեստի շունչն ունի» (Ա. Ն. Աւետիսեան, Հայկ. Մանրանկարչութեան Գլածորի Դպրոցը, էջ 87):

2. — 1311, Գլածորը Աւետարան: Դրած է Ծեր քահանայ, նկարազարդած է Թորոս սարկաւազ. — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, Թ. 108:

3. — 1314, Գլածոր: Պատճառ Սահմանաց Գրոց: Դրած է Մխիթար կրօնաւոր եղնկայեցի՝ Ճաղմանեցի Գրիգորիս կրօնաւորի համար. ծաղկազարդած է Թորոս, ինչպէս գովասանական քառերով կը յայտնէ Մխիթար Գրիչ. «եւ հանդիպեալ բարեմիտ եւ քաղցրատեսակ եղբոր՝ լցեալ ամենայն իմաստութեամբ եւս առաւել գրականութեամբ եւ ժաղկողութեամբ, անուն կոնցեալ Թորոս՝ ի Տարօն գաւառէ, ծաղկա-

գարդեաց գզիրբա զայս՝ վասն յոյժ սիրելոյ գմեղաւ. — Ռիշտ. ԺԴ. Դարի, Թ. 136:

4. — 1317, Գլածոր Դատաւածաշունչ: Գրչութիւնը կատարած են ստացողը՝ Կիրակոս Վարդապետ, եւ նկարագրողը՝ Թորոս. — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 353:

5. — 1317, Գլածոր Ժողովածու: Գրիչ՝ Կարապետ Վարդապետ: Մաղկող՝ Թորոս. — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 6897:

6. — 1317—1318, Գլածոր, Ոսկեփորիկ: Դրած է Սարգիս արեղայ: Մաղկած է Թորոս. — Ձեռ. Վննետիկի, Թիւ 265:

7. — 1318, Գլածոր, Աստուածաշունչ, Լուսայի Նչեցւոյ համար. Գրիչն է Ստեփանոս. նկարագրողը՝ Թորոս. — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 206:

8. — 1321, Դլած ր, Աւետարան, Մարտիրոս Վարդապետի համար: Գրիչն է Կիրիոն, պատկերները նկարողը՝ Թորոս. — Ձեռ. Բրիտ. Թանգարանի, Թիւ 14:

9. — 1321, Դլածոր Դատաւածաշունչ: Դրած եւ նկարագրողն է Պարոն Բուրթէի ամուսինն՝ Վախախ իշխանուհին համար. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 2360, յոյժ մշակուած եւ նորոգութեան ենթարկուած:

10. — 1322 Գլածոր Եղազիր: Դրած եւ ծաղկած է. — Ձեռ. Հալէպի, Թիւ 110 (72):

11. — 1323, Դլածոր, Աւետարան, Եսայի Նչեցւոյ համար. Թորոս շատ աշխատած է ռիւտրան, ի ծաղիկ, ի գլխագիր. — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 6289:

12. — Ն. Ք. 1328, Աւետարան: Օրինակուած է Մովսիկ գրչին, 1307ին, Նորավանքի մէջ, Յովհաննէս Օրպէի եպիսկոպոսին պատուէրով: Նկարագրողն է Թորոս, 1331էն առաջ. — Ձեռ. յիւսերիկա, Բազմավէպ, 1947, էջ 216—218:

13. — 1328, Գլածոր, Աստուածաշունչ, Հաղթատեցի Առաքել Վարդապետի համար: Գրիչն է Դաւիթ կուսակրօն քահանայ Գեղեցի: Մաղկած է Թորոս. — Գ. Սրբ. Յովսէփեան, Խաղբակեանք, Գ. Հատոր, էջ 108:

14. — 1329, Տարօն, Աւետարան, Մարտիրոսի որդի Պարոնշահի համար, գրած եւ ծաղկած է. — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 218:

15. — 1330, Ապահունեաց գաւառ, Աւետարան, գրած եւ նկարագրողն է. — Խաղբակեանք, Գ., էջ 175—176:

16. — 1331, Թոնրակ, Ապահունիք, Ճաշոց, Ստեփանոս կրօնաւորի համար: Դրած է Յովհաննէս քահանայ, ծաղկումը կատարած է Թորոս. — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 95:

17. — 1332, Դլածոր—Գոնայ, Աստուածաշունչ Տարօնացի Նեոսէյ Վարդապետի համար: Դրած են Եփրեմ եւ Դաւիթ, ծաղկած է Թորոս. — Ձեռ. Վննետիկի, Թ. 12: Յիշտ. ԺԴ. Դարի Թիւ 307:

Գարեգին Սրբ. Յովսէփեանի համածայն յանձին Թորոս Տարօնացիի ունինք սկարող եւ բազմաթովանդակ արուեստագէտ մը (Խաղբակեանք, Բ. Հատոր, 1942, Երուսաղէմ, էջ 229):

Էմմա Կորնիսագեան կը գրէ. «Թորոս Տարօնացու մանրանկարչական արուեստը ընդորոշում է երկու հիմնական միտումներով՝ հին տեղական աւանդների պահպանութեամբ եւ Կիլիկեան մանրանկարչական դպրոցի նուաճումների ընկալութեամբ. — Թորոս Տարօնացի, 1964:

Ս Ա Բ Գ Ի Ս Պ Ի Մ Ա Կ

(1290 Գ—1355 Գ)

Սարգիս քահանայ ձեռն է ԺԴ. Դարու վերջեր: Որդին էր Գրիգոր քահանայի եւ Հեղինէի: Ամուսնոյն անունն էր Զալտուն (+ 1323 Գ): Ունէր որդի մը՝ Գրիգոր զոր կը յիշէ 1319 թուին: Հայրը ճարտար գրիչ եւ ծաղկող էր, որուն ձեռքին տակ հմտացած է գրչութեան եւ մանրանկարչութեան արուեստին: Իր գործունէութեան վայրը եղած է ընդհանրապէս Սիւս մայրաքաղաքը եւ անոր մօտիկ Դրազարկի վանքը:

Սարգիս Պիծակի գրչական եւ մանրանկարչական գործունէութիւնը կը տարածուի մօտաւորապէս կէս դարու շրջանի մը վրայ (1307—1354), մեծ արդիւնաւորութեամբ: Մեզի հասած իր գործերուն թիւը կը մօտենայ յիսուսի: Անոնցմէ 11ը կը գտնուին Երեւանի Մատենադարանը, 12ը Երուսաղէմի Ձեռագրատունը, մնացեալները ջրուած են աշխարհի չորս կողմեր: Այստեղ կը ներկայացնենք շարք մը իր գլխաւոր գործերէն, թուականի կարգով:

1. — 1307ին նկարագրողած է իր հօրը՝ Գրիգոր Պիծակի օրինակած Աւետարանը. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 2566:

2. — 1312թ. — Ղազարու վանքին մէջ 1312ին Առաքել գրչի ձեռքով Ներսէս քահանայի համար օրինակուած Աւետարանին հայթայթած է Աւետարանիչներու նկարներ. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 1949:

3. — 1313է — Սակով զարդարած է, Մարուսայի մէջ Ստեփանոս Գոյնեղիցցանց գրչի Տիկին Սիծի հրամանով 1310—1312ին օրինակած Նոր Կտակարանը. — Ձեռ. Կերւայի, Թիւ 13:

4. — 1316թ. — Աստուածաշունչ, օրինակուած Յովհաննէս գրչին, Կեստանդին վարդապետի համար. ծաղկած է Սարգիս. Ձեռ. Տիկին Յակոբեանի, Ֆրէշնօ:

5. — 1319, Աստուածաշունչ, օրինակուած Ռովհաննէս երէցի որդի Ռովհաննէս գրչի կողմէ, ոսկով եւ ծաղկով զարդարած է Սարգիս քահանայ. — Ձեռ. Վնեմտիկի, Թ. 1 (1506):

6. — 1322, Դրազարկ, Սիս, Շարական, գաղափարած է «ի լաւ եւ յընտիր աւրինակէ, որ կոչի Կոստանդեան» եւ «գրով եւ ծաղկով եւ ոսկով եւ պատկերներով» զարդարած է Թորոս Դպրի համար. — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 1644:

7. — 1323, Սիս, Աստուածաշունչ (մասնակի), օրինակուած Գրիգոր երէցի ձեռքով, Սարգիս քահանայ ծաղկած է եւ նկարազարդած Անդրիասանց Ուխտի Առաքնորդ Ստեփանոս արհի եպիսկոպոսին համար. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 1930:

8. — 1329, Սիս, Աւետարան, գրած եւ նկարազարդած է Լեւոն չորրորդ Թագաւորին համար. — Ձեռ. Ղալաթիոյ, Թ. 57: Այժմ Chester Beatty Library, Թ. 561:

9. — 1331, Աւսիզք Անտիոքայ եւ Դատաստանագիրք Սմբատայ, գրած է հրամանովը Լեւոն Թագաւորի, որուն նկարը կը կազմէ ձեռագրին Թանկագին զարդը. — Ձեռ. Վնեմտիկի, Թիւ 107:

10. — 1331, Դրազարկ, Հռոմկայացի Թորոս գրչի օրինակած Աւետարանը ծաղկած է Սարգիս քահանայ, Մարտիրոսի որդի Սարգիս քահանային համար: Մաղկոդին վեղարակիր նկարը կը տեսնուի Ս. Մատթէոսի առջեւ ձերագիր, Սարգիս Ա.

բեղ. արձանագրութեամբ. — Ձեռ. Վնեմտիկի, Թիւ 97 (Հին Թիւ 16):

11. — 1332, Սիս, Աւետարան, գրած եւ ծաղկած է Յակոբ քահանայի որդի Գրիգոր քահանային համար. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 2649:

12. — 1335, Սիս, Շարական, «ի լաւ եւ յընտիր աւրինակէ որ կոչի Ռուլ Գրիգոր» գրած եւ ոսկած է Յովհաննէս կուսակոն քահանային համար. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 1576:

13. — 1336, Աստուածաշունչ, Յակոբ Կաթողիկոսի համար օրինակուած Յակոբ եւ Սարգիս գրիչներէ վերջինը՝ Սարգիս Պիծակ նկարազարդած է միեւնոյն ատեն, արձանացնելով իր ինքնանկարը եւս. — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 2627:

14. — 1342, Դրազարկ, Աւետարան. գրած եւ ծաղկած է Յակոբի որդի Տիրացու Կրօնաւոր քահանային համար. — Ձեռ. Ch. Beatty, Թիւ 614:

15. — 1346, Սիս, Աւետարան, օրինակած է Ներսէս եպս. եւ նուիրած Մարիուն Թագուհիին: Սարգիս քհն. զարդարած է՝ մագաղաթի վրայ գծուած տնօրինական պատկերներով, Թագուհիին կենդանաբով հանդերձ. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 1973:

16. — 1348, Սիս, Յայսմաւուրք, գրած եւ նկարազարդած է իր «մաւրքաւորդւոյն» Դրազարկի եւ Սիսի Առաջնորդ Բասիլիոս արքեպիսկոպոսին համար. — Ձեռ. Նիւ Եորքի Փ. Մորգանի Մատենադարանին, Թիւ 622:

17. — 1353, Աւետարան, գրած եւ ծաղկած է «ի ծերութեան ժամանակի». — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 6795. Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 403:

Լ. Ռ. Ազարեանի համաձայն Սարգիս Պիծակ «գրաֆիկական ոգի ամենանշանաւոր ներկայացուցիչն է» (Կիլ. Մանրանկարչութիւնը ԺԶ—ԺԿ Դարեր, էջ 26):

Իսկ Վ. Ղազարեան կը գրէ. Սարգիս Պիծակի անկարներն աւելի անկեղծ ու աւելի ուժեղ շնչաւ ստացան. իրենց թէ բովանդակութեամբ, թէ պատկերաւորման ձեւերով մօտեցան ժողովրդին, դարձան համաշխարհային փառք նուաճած հայ մանրանկարչական արուեստի ամենահինքնատիպ ու մնայուն էջերից. մէկը՝ (Հայ Մշակութիւնը. Գործիչները, 1976, Երեւան, էջ 396):

Աստիճանի գույքն առ այժմ ուրիշ գիրք չկայ հոս տպուած:

Գրքերէն ոմանք հեղինակները նուիրած էին ինձ, ես ալ Ձեզ կ'նուիրեմ. ուրիշներ հեղինակներէն նուէր տառած եմ բռնի Ձեր անուանով. միւսները գնած եմ, որոնք որ վաճառեցի են, և իմ կողմէ կ'նուիրեմ Ձեզ:

Թերթերէն Այգ, Միհրաբ և Զանգ¹⁰ գեռ չեմ զրկեր, որովհետեւ առաջինը և երկրորդը թէն ամբողջ, բայց երրորդը շատ պակաս է. պիտաւոր պատճառն այն է, որ երեք տարի առաջ, երբ առձինները եկեր են Թաւրիզ, ամէն մարդ իր ունեցած գրքերն ու թերթերը ոչնչացուցեր է. այսպէս և Զանգը: Յոյս ունիմ որ մաս մաս կ'արենամ ձեռք բերել: Օրինակ մը կայ միայն խմբագրին քով: Կովկասի թերթերէն և գրքերէն բան մը չեմ կրնար զրկել, որովհետեւ յարաբերութիւն չկայ: Զանգեզուր հրատարակուած «Ազատ Սիւնիք»¹⁰ թերթէն 3 թիւ կրցայ ճարել փոխաստականի մը ձեռքէն և կուղարկեմ Ձեզ: Գորիս տպուած Արմոս գիրք¹¹ լաւ պահեցէք, որովհետեւ, ինչպէս լսած եմ, բալչեիճներէ¹² ամբողջ հաւաքեր և այլեր են. ասիկա մաշապուր տպատուած օրինակ մըն է:

Բանի մը որ առաջ ապահովեալ զրկեցի «Յւրոպական բառեր» յօդուածն¹³, որ կրնայ Ագլ. Մասնադատարանին մէջ կոկիկ հատոր մը կազմել. արտատպութեան մէջ խնդրեմ գնել իտալերէն յառաջաբանս, որ իմ գրածն է. պէտք չկայ իտալերէն գիտցողի մը սրբագրել տալու, որովհետեւ, ինչպէս պիտի նկատէք, ես հոս արդէն գիտեմ իտալացիի մը սրբագրել տուած եմ: Յատուկ ուշադրութիւննիդ կ'սպերեմ թուրքերէն բառերու ապագրութեան:

Տեղս հրատարակուող թերթեր իրենց թուերէն ուղարկել սկսեր էին. բայց որովհետեւ հասած չէ Ձեզի, ես խնդրեցի որ պահեն և ամէնը մէկտեղ ինձ տան, ապահովեալ ծրարով ես կ'զրկեմ:

Հանդէսի 1921[Բ] թուերը շատ կրիպտար կուգան. ապահովեալ չըլլալուն պատճառաւ ճամբան կկտրուի[ն]. ժամանակ մը յետոյ ես պիտի խնդրեմ որ բոլոր կորսուած թուերն ապահովեալ ուղարկէք. առ այժմ ստացած եմ 1921, թիւ 1-2, 5-6, 9-10: «Հէյոս» գրքերը իմ ուղարկած նոր յօդուածովն չէ վերջացած. կտոր մը դեռ կայ, կտրեմ ժամանակէն այն ալ կ'զրկեմ. կ'պատահեմ էլ միջոածին «Շոդակով» ժողովածուին¹⁴, որ Հայաստանի կոմիտարէն¹⁵ խնդրած եմ անանձին նամակով:

Նոր-Ջուղա կայ 250 ձեռագիր, որ Միքաէ սարկաւազ ցուցակագրեց, բայց տպուած չէ գեռ (ռուսերէն է): Եթէ գրէք Մոսկուա, իմ կողմէն բարեկներ հաղորդեցէք պր. Յովհ. Պալեանին և յայտնեցէք թէ հոս կայ ամէն ապահովութիւն և եթէ ուզէ կրնայ գալ և հանգիստ կեանք վարել: Կեանքը առատ և աժան է:

Տողարանս¹⁶, ինչպէս ըսած եմ, կգտնուի Բագու. ուստի Ե՛վ գիտէ դեռ ի՞նչքան պիտի սպասենք, որ կանոնաւոր հաղորդակցութիւն սկսի և ես ալ կարող ըլլամ զրկել Ձեզ, մանաւանդ որ շատ մեծածաւալ գործ է: Տաշեանի Յուլիսէն¹⁷ աւելի հաստ է և մեծ: — Հայ տաղասացներու քով պատահած ամբողջական պրս. կամ թրք. տողերու համար կարծիք յայտնած էիք թէ անոնք բանաքաղութիւններ են ժամանակակից պարսիկ և թուրք բանաստեղծներէ: Եթէ ասիկա առանձին լեզուութեամբ հաստատած էք, խօսք չունիմ. բայց եթէ a priori կենթադրէք, կներէք որ հակառակ կարծիք յայտնեմ: Մեր կողմ վկայի¹⁸ մէջ տեսած էք անշուշտ տողեր ուր նոյնպէս թրք. և պրս. տողեր են. յատկապէս Աստուածաբան իթայեցեայն մէջ¹⁹. Կարելի չէ ըսել թէ այս տողերը պրս. և թրք. բանաստեղծների առնուած ըլլան, որովհետեւ ո՛չ մի պրս. և թրք. բանաստեղծ երգած չէ իթայեցին. ուստի պէտք է ըսել թէ այսպիսի տողեր գրելը բանաստեղծական ճարտարութիւն մ'էր: Սոխակ երգարանի²⁰ մէջ կան նոր ժամանակի տաղեր, ուր երգիչը (աշուղը) մէկ պող հայ, և թէն Խոջ պրս. երգեր է: Դեռ այսօր այստեղ Թաւրիզի մէջ կայ նոյն բանը. Թաշեանի²¹ դերասանը՝ որ նաև երգիչ է, անցեալները հանդէսի մը մէջ երգեց իր գրած մէկ երգը, որուն իւրաքանչիւր տան ա. տողը հայ էր, բ-ք թուրք, ց-ը վրացի,

խորհրդի). Յարաւթիւնեան Առ., Անգիոս Աստուանեան 1918 թից, Թաւրիզ, ապ. Ատրպ. Հա-
յոց Թեմ., 1919, 80 էջ, Այդ գրադարան, Թ. Կ:

Բազէն Սիմէոն, Արեւիկի մամուլը, Գաւրիզ, 1917:

Արդ Թաւի, (Թաւրիզ, 1921), 12 էջ:

Այս թերթի անունները չեն մտել լայն. սով. հանրագրատարանի մէջ. Այդպիսի Թա-
ւրիզում հրատարակուել է հաւանաբար 1915-1921 թթ., իսկ Վանի գիտ. տեմ. նամ. 20:

Արեւիզի, (հրատարակութիւն Հեռանալատանի կառավարութեան), Գորիս, ապ.
Մասնաւ, 1921, 115 էջ:

Բնագրում՝ այսպէս, փխ. բողոքները:

Եւրոպական փոխառեալ բառեր հայերէնի մէջ, ՀԱ, 1947-1949, առանձնատիպ 1951, 193 էջ:

Էջմիածնի լեզուակար խոսքի տակաւ ժողովածուի 1913 թ. համարում, որ նուիրուած է
հայերէն գրերի գիտ. 150 (Սամեայ եւ հայ. ապագրութեան 400-ամեայ յոբելեաններին, Գորի-
զին Յովսէփեանը (Եւսոյ Կաթողիկոս Մեծի Տանն Գլխիկոյ) հրատարակել է Կոստանթնուպոլիսի
գրութեան, որից ազատուել է Աճը, ինչպէս Նշուած է լայն զրբերը նրա աշխատութեան մէջ,
էջ 349, Ժան. 1:

Հասարակութեան ժողովրդական կոմիտէի Առաջ Յովհաննիսեան, տեմ. նամ. 18, Ժան. 19:

Տեմ. նամակ 18, Նոյնպէս Ժան. 27:

Հ. Յ. Տաշեան, Յոսեփ Նալբանդեանի մասնագրութիւն Միքիմիանցի ի վիճակ, 1895, մե-
ծագր. 1163 էջ:

Տեմ. նամ. 3, Ժան. 8:

Գրիգորիս Աղբամարցի (1590-1544 մոտ.), Վաղ Առաջածատար ի թայեցւոյ նահատակի.
վաճառականի մի հայ եւ յայտնաբերուած... հրատ. Կ. Կոստանթնուպոլիս, էջ 86-91. տեմ. նամ.
Հ. Ն. Արիւնեան, ՀԱ, 1915, էջ 52, ուր յիշուած է Նոյն վերնագրերը:

Սոյն սկիզբային (հրապարակ), հրատ. Գրիգորեանց քանակ, 1896:

Թաշեան Միքիլ (1885-1908), գերաւան 1906-1916 Թիֆլիսում, 1917 ժնշկ. մահը Թաւրի-
զում: Թեւեռնում ապրիլի 17-ին թեմագրել է Ալ. Միքիլեանի գրութիւնը Կոստանթնուպոլիսի համար եւ լայն.
մուտ. գրամաները:

Վիլայի Արեւիկից վարձագրական ժողովածուի առաջին հետազոտողը եւ հրատարակիչ
եղել է Գ. Տէր-Մկրտչեանը (Միքիլեան):

Գ. Վ. Արարանեան, Մասնագրութեան, Եր., 1922, էջ 12՝ 1915 թ. (Էջմիածնի) Մատենադա-
րան եւ մանավանդ վաղաքարականից բերած (Լիմ, Կոստ. Աղբամար, վարագ, վան եւ այլն)
ինչպէս նաեւ Թաւրիզից ստացուած 1628 ձեռագրերը:

Ն. ա., էջ 13՝ 1920 թ. զեկտեմբերի 17-ին պետականացուած է Էջմիածնի Մատենադա-
րանը: 1922 թ. ապրիլին Մատենադարանի Հայաստան եւ վերագրութեան 4660 ձեռագիր, որոնք
1915 թականին Մոսկուա էին տարուել պատերազմական արհաւիրքներից զերծ պահելու
մտաւորականութեան եւ պահուած էին հայկական եկեղեցւում: Այս ձեռագրերին միանում են Մա-
տենադարանում գտնուող 1730 ձեռագիր, որոնք հաւաքուել էին 1915-1921 թթ. ընթացքում:

20.

(Թաւրիզ, 26 օգ. 1923)

Կերպարան Հ. Արիւնեան,

Մեծագլխի շնորհակալ եմ Ձեր զգացմանց համար: Ներքինի նամակը տարի ուր
որ պէտք էր. համաձայնեցուցի նուիրել Մալիկը մատենադարանի, փոխարէն ստա-
նալու պայմանով՝ հետեւել գրքերը. 1) Պետրոս Դուրեան, Հնար Եւրոպայում, 1922.
3) Ս. Յովհաննիսի գրած՝ Դուրեանի ռուսացումը, որ արտատպուած է ան-
շուշտ Հանդէսէն: Մ. Mr. Mirza Melik-Saïatian, Collège américain, Tauris, Դուրեանի
անկէ էր, որ ինքը կըրած է Նոյն թերթին աշխատակից եւ
զանազան յոգուածներ ունի մէջը, հանոյք մ'էր իրեն համար երբեմն երբեմն կոր-
դալ: Հիմա զրկուած է այդ հանոյքէն: Ինչ որ է, երբ վերոյիշուել երբեք գրքերը
ապահովեալ ծրարով զրկէք իրեն, ինչ հանոյքը կ'ստանայ եւ նորը կ'սկսի: Միւս
տարիները լսեցեք է. Բայց անցիք գործածներ ոչնչացուցիք եւ իր բացակայու-
թեան ժամանակ:

եղաւ ինձ համար: Մեկնելէս առաջ Զեզի ուրիշ մէկու մը հասցէն կոտամ, այնպիսի մէկը՝ որ կարենայ իմ գործս շարունակել: Կթղթակցի՞ք՝ անոր հետ և յոյս ունիմ որ կրնաք բաւական բան ստանալ իր ձեռքով: Անիկա ալ ծակոճուկեր փնտառելու սովորութիւն ունի:

Նամակիս հետ կուղարկեմ վերջին հրոմեշտի ողջոյնս. պիտի մեկնիմ օգոստոսի 30 ին:

Այլ թերթը հրատարակուած է նաև 1922 թուին՝ 6 թիւ. և այս թուով խափանուած է պետութեան կողմէ. այն օրէն մինչև այսօր ոչ մի թերթ (հայ կամ պարսիկ) չունի իրաւունք հրատարակուելու քաղաքիս մէջ:

26 օգոստոս 1923

Թուրիզ

Զեզ

Հ. ԱՌԱՒԵԱՆ

¹ Սիմոն Յակոբեան (1880-1942), ուսանել է Քիֆլիսում և Շուշէյցարիայում, գրականագէտ, 1922-1924 թ. վրենսյաւում հրատարակել է «Արեգ» հանդէսը: 1918 ին հրատարակել է Դաշնակցութիւնից, 1924 ին ներգաղթել է Սով. Հայաստան, Համալսարանում դասաւանդել է արևմտահայական գրականութեան մինչև 1958, երբ «Անհատի պաշտամունքի շրջանի գոհերից է» գործով (ըստ Լ. Պ. Դարբինեանի, Երևանի պետական համալսարանի, էջ 214): Նրա «Պետութեան, նրա կեանքն ու երկրորդ ուսումնասիրութիւնը լոյս է տեսել ՀԱ, 1921-1922 թթ.:

² «Զոս առ Գեր. Հ. Յ. Տաշկան, հիմնադիր հայ հնագրութեան, ի նշան խորին յարգանաց» («Հայոց գրերը» գրքի տիպոգրաֆերից յետոյ):

³ Marie-Félicité Brosset, 1802-1880, Ֆրանսիացի հայագէտ, բանասէր, որ երկար ժամանակ ապրել ու գործել է Պետերբուրգում: Կենսագրութիւնը և հայագիտական գործերի ցանկը տես՝ Մարտիրոս Մինասեան, «Պատմա-քաղաքագիտական հանդէս», Եր., 1967, 1, էջ 198-212:

⁴ «Հայոց գրերը» գրքի վերջում՝ «Կարևոր վերականգնող երեք էջանոց ցանկ:

⁵ Առանձին հրատարակուեց 1924 ին:

⁶ Յաջորդ նամակները ցոյց կը տան, որ Հր. Աճառեանը չէր պատկերացնում իր հանդիպելիք գրութիւնը. և ոչ միայն նա:

⁷ Հ. Ն. Ակիւնեանը 20-ական թթ. եղել է ոչ միայն ՀԱ-ի խմբագիրը, այլև վաւեր մատենագրականագետը, ինչպէս երևում է ՀԱ-ում գրքերի և մատենագրանին վերաբերող կոչերից և շնորհակալական տողերից:

(Շաբուսակիի՝ 9)

ՄԱՐՏԻՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ՄԱՍՆԱԽՈՐ ՊԱՏԻԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ս. ՆՇԱՆԻ ՎԱՆՈՒՑ ՍԵՐԱՍՏԻՈՑ

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Յալագա Դիսողութեան Տեառն Յլիսա-
գոր եւ Կարապետ Արհի Յլիսկոպոսաց եւ
վասն անցիցն որք անցին ընդ այն ժամա-
նակս:

Եւ զկնի վաղճանին Առաքել Անպա-
կկնեցւոյ, ժիարանեալ քանանայից, իշ-
խանաց եւ ժողովրդոց վիճակիս՝ ետուն
բերել զԱրքունական հրամանագիր եւ ըզ-
Պատրիարքական Կոնդակ առաջնորդու-
թեան յԱնուն Սրբոյ Հրեշտակապետի սու-
րոյն առաջնորդ Սերաստացի Նղիաղար
Արքեպս-ի, որ եւ եղեալ 'ի տեղի իւրում
զորդին իւր զԱճառուր վարդապետ, եկն
եւ նստաւ յԱթոռ Տեսչութեան չքնադա-
տիպ վանուց Ս. Նշանիս: Եւ զի էր այր
վեհանձն եւ մեծագործ, ուստի եւ առ
ժամայն ձեռն էարկ զհիւսիսակողմն պա-
րբայի մեկնաստանին եւ իբրեւ 10 կոնդնա-
չափ 'ի ներքս էաւ 'ի կողմն, եւ ետ շինել
հաստաւ եւ բարձրագոյն քան զառաջինն,
եւ 'ի յաւելուածոյ պարսպ ն շինեաց եր-
կուս մեծամեծ սենեակս 'ի ներքուստ, եւ
'ի վերայ նորո Առաջնորդարան ինքեան
(ԹՃՂԸ = 1749): Յետ երկոց ամաց եկն 'ի
քաղաքս Սերաստիս Զառուլ-օղլու Մու-
համէտ նախարարն 'ի Վիսինու (ԹՄԱ =
1752, օգոստոս 8) եւ սպան զՔէնան օղլին,
եւ կարի յայտ առաւպիցոյց զլիզա մեր՝
հարկս օսաստիկս եղեալ 'ի վերայ եւ ծանր
տուգանս առեալ: Յայսմ ամի գլխատե-
ցին 'ի Կոստանդնուպոլիս զՍաղաւ պա-
ղայն՝ յԱզգէ մերմէ՝ որ էր Ակնեցի եւ
լուծալափոխ Արքայի: Եւ յառաջնում
շարաթոյ մեծի պահոց 'ի 18 փետրուարի
ԹՄԿ = 1764՝ հասեալ զբաւ կենաց Տեսռն
Նղիաղարու Արքեպս-ի փոխեցաւ յանանց
կեսան եւ եղաւ մարմին նորա 'ի չիբմի
'ի վանս Ս. Նշանի՝ հուպ Առաքել Արք-
եպս-ի Ակնեցւոյ՝ կացեալ յԱթոռ Տեսչու-
թեան Վիճակիս ամս վեց եւ ամիսս ինչ:
Յետ վաղճանի սորա միւսան հաւանու-
թեամբ քանանայից, իշխանաց եւ ժողո-

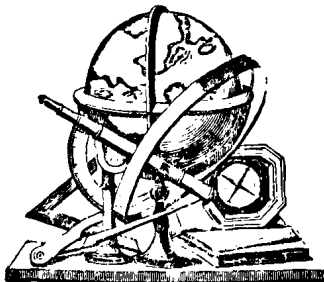
վորդեան վիճակիս՝ Արքայական հրամա-
նաւ եւ Պատրիարքական Կոնդակաւ նստաւ
յԱթոռ Տեսչութեան նախագիրս՝ ի վանս
Ս. Նշանի՝ կարապետ վարդապետ Ակնեցի՝
որ էր ազգական եւ աշակերտ Տեսռն Առա-
քել Արքեպս-ի, յառուր Աշխարհամարան
Կիւրսկէի 'ի 17 Ապրիլի: Եւ եղե զի եկն
օսաստիկ եւ յորդառաւ անձրեւ 'ի 13 Օգոս-
տոսի եւ եւ ինդեղ ջուրց եւ օղլի ողորդա-
նաց 'ի բազում տեղիս եւ յալով միսոս
զործեաց, վասն որոյ եղե սով օսաստիկ
'ի Սերաստիս եւ բազում տեղիս՝ մինչ զի
1 քոռ ցորենն՝ 30, 1 քոռ գարին 20 եւ
1 քոռ եգիպտացորենն (տարւ) 20 զանե-
կանի վաճառէր եւ ո՛չ էր մարթ դա-
նել, ուստի եւ բազումք մեռան 'ի սովէն:
Յայսմ սովատանջ ժամանակիս վերերեւ-
ցան բազմաթիւ լէվէնաք աւելի քան եր-
կուս հազար 'ի կողմանս վիճակիս Սերաս-
տիս՝ որք օփուեալ 'ի գիւղորէս խաշան-
զանօք կեղեքէին զտղճալիսն եւ անողոր-
մաբար տանջելով պահանջէին 'ի նոցանէ
զինչո՞ որոց ո՛չ կարացեալ զղէմ ունել
բազմավիշտ տառապանացն փախստական
եղին աստ եւ անդ, 'ի քաղաքիս եւ 'ի մե-
ծամեծ գիւղորէս, առ 'ի ապրեցուցանել
զոնեա՝ զունձինս իւրեանց 'ի բռնութենէ
նոցա, վասն որոյ ո՛րք սւրբ գառնիւր
շինութիւն, նա՛ եւ քողցեալ եւ 'ի դառն
աղքատութեան ժամանեալ կայր: Պատմի
եւ այսպիսի ինչ, պիղծ լէվէնաքս այս
գուժարեալ 'ի գիւղն Բոզնիք եւ խորհուրդ
արտեալ խախտութիւն զմիմեանս գաւ
միաբանութեամբ եւ անկանիւր 'ի վերայ
Սրբոյ վանիցս եւ աւարի առեալ զսա եւ
հեծեալ յերկրվար 'ի մէջ գիշերի գան
խմորվին հուպ մենաստանիս՝ կէտ մղոնա-
չափ հեռի 'ի սմանէ՝ յորում արաւուրօք
տեսանին 'ի վերայ պարսպին շուրջանակի
բազմաթիւն դրօշից եւ անհամար զօրս
սպառազինեալս խիտ առ խիտ եւ զամբարո
հրոյ ճառագայթեալ, ուստի զանդիտեալ
չ'կարեն հպիլ, այլ զեզերէին այսր եւ
անգր մինչեւ ցառաւօս եւ այն տեսիլ

մնաց այնպէս. վասն որոյ 'ի հետեւս անտի երթեկէս առնեն արնթաց երիվաբաւ իբրեւ զնոխամորտիկ խաղօ պատե-րազմի, և տեսուչ Սրբոյ Մենաստանիս կարապետ Արքեպօ. և միաբանք տմանք՝ անդիտակից սքանչելեացն դէտ կային ընդ պարիսպն եթէ զի՞ է զի երթեկէս առնեն արնթաց, երիվարաւ, և ապա պիղծ լէվէնաքն կորագլուխ դառնան 'ի տեղիս իւրեանց և հիացմամբ պտտմեն թէ զիմրդ սեւազլուխն յանակնկալ պահու աշնչափ բազմութիւն զօրաց գումարնաց 'ի վանս իւր և որպէն հոգայ զպիտոյս նոցա: Եւ երջանիկ լուր աշար հրաշից տարածեալ ընդ ամենայն նահանգս և տմենեքին քրիստոնեայք և ալլազգիք սքանչացեալ հիացմամբ փոռս վեր առաքէին հրաշագործողին զփրկութիւն Սրբոյ Մենաստանիս (ՌՄԷ = 1758): Յաւուրս յայտասիկ եկն հրաման յԱրքայէ տա Ֆէյ-զուլլահ նախարար Սեբաստիոյ՝ կոտորել զլէվէնտս և նա թէպէտ մանուկ հասակաւ և անբնակ պատեւրազմի, ալլ իբր 500 զօրօք ել և յանակնկալ պահու հասեալ 'ի վերայ նոցա կոտորեաց զամենեան զնո-սա, մինչև սակաւք՝ ինոցանէ մազապուրծ փոխատական եղեն և զգլուխ սպանելոցն առաքեաց տա Արքայն և տեսեալ Արքային զքաջութիւն նորին՝ ուրախ եղ և յոյժ և շնորհեաց նմա բարձրութիւն իշխանու-թեան: Յաջորդ ամին (ՌՄԷ = 1759) չի-նեցան ծաղկեալ քարինք Ս. Բեմի Ս. Ա-

նապատի վանուց՝ ի ձեռն Յարութիւն Վրդպօ. ի Երիզացուոյ՝ որ էր միաբան Սրբոյ Նշանիս և հրամանաւ կարապետ Արքեպօ. ի էր տեսուչ Անապատի վանուց և որ արար զպատմութիւնս՝ սկսեալ 'ի մահուանէ Աճատուր Արքեպօ. ի Թմիւկ կոչեցելոյ մինչ ցվաղճան իւր. և հասեալ յաւուրս ծերութեան հասգեաւ 'ի Քս. և Թաղեցաւ 'ի գաւթի Ս. Անապատի 'ի հիւ-սիսակողմն դրան Տաճարին: Յայսմ ամի վճարեալ զտմանակս իւր փոխեցաւ և յանանց կեանս Աճատուր վարդապետ, Ա-ռաջնորդն Ս. Հրեշտակապետի և մնաց Ս. Մենաստանն առանց Առաջնորդի իբրեւ ամս երիւ, և ապա Յովհաննէս Վարդա-պետ Սեբաստացի՝ Միաբան Ս. Երուսա-ղէմի առեալ զՏեսչութիւն նոյն վանուց 'ի Յակոբ Պատրիարքէ, եկն 'ի Սեբաստիա՝ նստաւ Առաջնորդ 'ի վանս Ս. Հրեշտակապետի, ՌՄԺԶ = 1767 Տօմար: Յետ երկուց տմաց գնացին զօրք Քաղա-քիս 'ի պատերազմ ընդդէմ Ռուսաց և բազում չարիս գործեցին և վիշտս հա-սուցին Ազգիս մերոյ: Եւ կեցեալ յԱռաջ-նորդութեան վիճակիս Սեբաստիոյ կարա-պետ Եպօ. ի Ակնեցույ ամս իբրեւ 20 և ժամանեալ յաւուրս ծերութեան փոխեցաւ տա Քրիստոս և եղաւ 'ի տապանի 'ի վանս Սրբոյ Նշանի 'ի գաւթի ուղ Մեծի Եկե-ղեցւոյն հուպ Առաքել և Եղիազար Արհի-եպիսկոպոսաց 'ի 29 Յունվարի ՌՄԻԳ = 1774:

(Շառուկակիի՝ 10)

ՏԻՐՐԱՆ Ս. ԳԻՐԻՇԵԱՆ

ՀԱՄԼԵԹՑ ԵՒ ԲԱՂԴԱՏԱԵԱՆ ՈՒՆԱՐԿ

ԻՄԵՒ ԵՒ ԲՈՅՐԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՏՕՆԱՑՈՑՑԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

ԵՒ ՍԱՂԻՄԱԿԱՆ ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆ ՆԵՐ

Ինչպէս ըսինք, Ս. Կոյսի Վերափոխման տօնը Զօրհու վրայ կ'երկարաձգուի մեր Եկեղեցւոյ մէջ: Նոյնն է պարզապէս Յունաց մօտ, ուր Զորք օրը (23 Օգոստ./ 5 Սեպտ.) հոգեւոր ցնծութեան օր մըն է իրենց համար, երբ եկեղեցական թոփօրով և ժողովրդային ցնծութեամբ Կեթսեմուսի Ս. Աստուածածնայ Տաճարէն 11 օր առաջ հոն փոխադրուած Տիրամօր նկարաբանութիւնը, Հին Քաղաքի յատկապէս դաւարիքով զարդարուած փաղօցնէրէն դէպի իր մկայուն կայքը՝ Ս. Թարսեթեան Տաճարի թիկնով՝ Եփեսոսեանին առնունք իր հակաին կրող փոքր վանքը կը դարձնեն: Տօնի Զօրհու մասին տեսնել մեր գրածը Համարածման և Հոգեպաշտօնին միջև ինչպիսի Զօրհու յառնութեամբ:

Տօնին եօթներորդ օրը՝ Շարաթ, սուրբութիւնն է հոս որ Ս. Պատարագը մատուցուի Մայր Տաճարի Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ:

Թաջուրդ օրը՝ Կիրակի, Ս. Թարսեթեան Տաճարի Տեսչին իրաւունքն է պատարագել Տաճարի աւագ մուտքին վրայ գտնւող մեր վերնատան Երաշխաւոր Ս. Աստուածածին մատարան մէջ: Մատարան կոչուած կապուած է աւանդութեան մը: Ս. Մարիամ Եղիպատցի երբ Երուսաղէմ գտնով կը փորձէ Ս. Թարսեթեան Տաճար տանել, հրեշտակ մը կ'արգիլէ զինք, Մարիամ, որ մինչ այդ տնաւակ է աւարտայ կենցաղի մը հետեւած էր, որտանց կը զղջայ և կը խնդրէ Ս. Կոյսէն, որ Երաշխաւոր ըլլայ թէ պիտի փոխէ ընթացքը իր կեանքին:

Թաջուրդ օրը՝ Երկուշաբթի, կ'աւարտին Վերափոխման Զօրհու: Երուսաղէմի մէջ սովորութիւնն է նախատեսակ տանել Յովակիմայն և Աննայի տօնին:

Վերափոխման յաջորդող երկրորդ Գ. օրը մեր Եկեղեցին հաստատուն կերպով կը տօնէ յիշատակը Ս. Աստուածածին ծնողաց՝ Յովակիմայ եւ Աննայի: Այս

երկուքին հետ կը յիշատակուին նաև Իււլաբեր Կանայքո Սովորութիւնն է հոս որ Կեթսեմուսի Ս. Աստուածածնայ Տաճարի Տեսչէն այդ օր պատարագէ Տաճարի սանդղաշարքի կիսուն, ձախ կողմը գտնուող սեղանին վրայ, որ ծանօթ է իրեն գերեզմանը (Աստուածածնայ) Յովակիմի: Երբ Ս. Կոյսի ծնողաց յիշատակը կը կատարեն տնոր Մանդեան տօնի վարդապետին (9/22 Սեպտ.), պատարագելով վերայիշուած մատարան հանդիպակաց՝ յանապատկան Յովակիմայ և Աննայի գերեզմանավայրը նկատուող սեղանին վրայ: Նայն օրը կը պատարագեն նաև Ս. Սահփոնոսի դռնէն ներս գտնուող եկեղեցիի մը մէջ՝ զոր կը նկատեն ծննդեան վայրը Տիրամօր, և ուր սուրբայն չեն պատարագեր տօնի օրը, չխաչաձեւելու համար Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ կատարուած ժնծաշուք հանդիսութեանց: Կաթուղիներ առնել մը աշխատարար կը տօնէին տնոց յիշատակը: Այժմ 26 Յուլիսին կը տօնեն, գահաձեւել յիշուած մատարան կից՝ Ս. Աննայի վանքի — Տիրամօր ծննդեան տաճարական սրբավայրը — եկեղեցւոյն մէջ մատուցուած պարզ Պատարագով:

Բաց աստի, Երբ կը յիշատակեն նաև Ս. Աննայի Նիզման տօնը, 25 Յուլիս/ 7 Օգոստ. ինչ որ պատարագելով Յովակիմ — Աննայի գերեզմանի մատարան մէջ:

Գալով Իւլաբեր Կանայք, այդ տնուան աակի՛մայնութիւն Մարիամ Մագդաղենացին, Ղեկավար Եղիպատցի մայր և Սողոմոն, որոնք Թարսեթեան առաւօտուն Յիսուսի մարմինը խնկելու եկան: Տարբինակ է որ մեր Եկեղեցին մասնաւոր օր չէ յատկացուցած տնոց յիշատակին և յանուանէ չի յիշեր իսկ Մագդաղենացին, որ մեծ յարգ կը վայելէ Լատինաց մօտ և որոնց սեփականութիւնն է Ս. Թարսեթեան Տաճարէն ներս Մագդաղենացւոյ սեղանը, ուր կէս-հանդիսաւոր Պատարագ մը կը մատուցանեն 22 Յուլիսի առաւօտուն Իսկ

Ռուսեր մեծ այդ արբուհիին անունովը կոչած են Ս Գաղաքի իրենց փառաւոր վանքերէն մին, որու եկեղեցիին մէջ 4 Օգոստոսին (22 Յուլիս Ն. Տ.) հանդերձաւորապէս կը պատարագեն եւ շուրջը թափօր կը դառնան, Ձիթենեաց լեռան զառիթափին վրայ գտնուող եւ սոխաձե ու սուկեզոյն գմբէթներ կրող այդ տաճարը, ինչպէս նաեւ Երուսաղէմի արեւելեան բաժնին մէջ գտնուող Ռուսաց միւս վանքերը հակազդած տակն են Մոսկուայէն անջատուած, «Ճերմակ Ռուսերու» Սեղեցիին, որուն կեդրոնն է Նիւ Եորքը։ — Մարիամ կղեմովանէ Լատինաց մօտ կը յիշատակուի Ապրիլի 9ին։ Իսկ Սաղոմէ կամ Սողոմէ անունին հանգրիպիլ կարելի չեղաւ մեզի։

Հինգշաբթի տօն է Սեմիյայի մարգարէին։ Հերուսաղէմի Ողբը գրած ըլլալուն համար երբեմն շուրջան մարգարէն կոչուած Երեմիան մէկն է մեծ մարգարէնէն, ինչ որ կ'ապացուցուի նաեւ Մատթէոսի Աւետարանի ԺԶ. գլուխէն, ուր աշակերտները, ի պատասխան Գրիգորի անունը իր ինքնութեան մասին ուղղած հարցումին, կը պատասխանեն. «Եմն ըզ-Յովհաննէս Մկրտիչ, եւ այլ զեղիս, եւ կէս զԵրեմիա...»։ Լատիններ 11 Մայիսին կը յիշատակեն, իսկ Յոյներ՝ նոյն ամսոյ առաջին օրը։

Եւրոպ տօն է Սրբոյ առաքելոց՝ Քովմայի, Յակոբայի եւ Շմաւոնի։ Առաջինը, շերտաւորեալ անունով ծանօթ, որուն անունը թերահաւատութեան հոմանիշ կը նկատուի, մեծ յարգ կը վայելէ Ասորիներու մօտ, իր գործունէութեան գլխաւոր դաշտը Հնդկաստանը եղած ըլլալուն, ուր Ասորիներ մեծաթիւ համայնք մը կը կազմեն եւ ուր գտնուող ՎՄԱԿայարձ Եկեղեցւոյ հիմնադիրը կը նկատեն զինք։ Անոր յիշատակը Լատինք կը տօնեն 3 Յուլիսին, իսկ Յոյք՝ 6/19 Հոկտեմբերին։ Երկրորդը Ալիսեմ կոչուածն է, զոր ոմանք Տեսաւեղբոր հետ նոյնացնել կը փորձեն։ Անոր քանիմարութեան օրը, Յունաց մօտ 9/22 Հոկտեմբերն է։ Վերջինը զնախանձայր զգացուածն է. 10/23 Մայիսին. քանիւ Յունաց, իսկ 28 Հոկտ. ինչ, Լատինաց մօտ, որքանք Յուդայի Թագաւոր, առաքելին, այլ չեղողովը, կը կապուին, նոյն օրը եւ յառաջ

Այն տարիներուն ուր Վերափոխման տօնը կատարուի 13 Օգոստոսին, վերջին երկուքը անջատուելով Թովմասէն, կը տօնուին յաջորդ՝ առիթքն զինի վերափոխման Գ. Եւրոպ օրը։

Առ ի հետաքրքրութիւն ըսենք այստեղ թէ Ասորի-Կոթուրիներ, Երուսաղէմի մէջ իրենց նոր կառուցած եկեղեցին կոչեցին Ս Թովմասի անունով, բացումն ալ կատարելով տօնին օրը (3 Յուլիս)։

Վերափոխման յաջորդող երկրորդ կիրակի օրը (Գ. զինի վերափ.), տօն է Գիւթի Գուռը Ս. Աստուածածնի։ Մէկն է Տիրամօր փաշար տօներէն, զոր, ինչպէս ըսինք, էի յիշատակուիլ Լատինաց մօտ, եւ զոր Յոյք կը յիշատակեն 31 Օգոստ. / 13 Սեպտ. ին առանց մասնաւոր հանդիսութեան։

Վերափոխման յաջորդող երկրորդ եօթնեակի ընթացքին տեղի կ'ունենայ Ս. Աստուածածնայ Տաճարի ընդհանուր մաքրութիւնը։ Մեր մրալին Տիկիներն ու Օրիորդները, քանի մը Յոյն Տիկիներու հետ — Սրբավայրը սեփականութիւնն է երկուքին — կը կատարեն լուսցումը ստորերկրեայ Տաճարին։ Վերջին տարիներուն սովորութիւն եղած է լուսցումին յաջորդող՝ Գիւթ Գուռոյի կիրակիին փոխանակ պարզի՝ եպիսկոպոսական Գառարազ մասնացանել Տիրամօր Ս. Գիւրեղմանին վրայ եւ հոգեւանդատեան պաշտօն կատարել մաքրութեան մասնակցողներու հանգուցեալ հարազատներու հոգիներուն համար։ Յետոյ պարտէզը հոգեւորական կը տրուի եւ կը կատարուի պատուաւորութիւնը։

Երկուշաբթի տօն է Սրբոյ՝ Սեմիայնոսի Ուլիցելոյն եւ վկայից՝ Գոհարիցեայ, Մովսիսի, Տափիկոսի եւ Ռաֆիկոսի։ Բոլորն ալ հայագրի սուրբեր են, թէ եւ վերջիններուն յետադատ ու մարտիկէն յուսականի հոռ կու գայ։

Երեքշաբթի օրն է մարգարէից՝ Սեմիկիլի, Սեբի եւ Զաւարիայի. հոգեւոր Սովման. Եւ Կարապետից։ Եղեկիկէն ալ, որ զոյն յիշատակը Լատիններ 10 Ապրիլին, իսկ Յոյներ 23 Յուլիսին, կը կատարեն. Գ. մէկն է մեծ Գորգարէնէն, Առաւոյն Միւր ժողովուրդէն շարական ժողովի կ'երգուի քնն

նարատ կոչուքը, Ակնարկութիւնը մարգարէին տեսիլքին է. Տիրամօր օրբութեան նեա առնչուած: Եզրը կամ Եզրասը Յովէլին նեա 13 Յուլիսին տօնուած Լատիւնաց մօտ, հեղինակն է Հին Կտակարանի գրքերէն մէկուն: Զաքարիայի մօտին խօսեցանք արդէն: Լատիւք 6 Սեպտ. ին, իսկ Յոյնք՝ օր մը առաջ կը յիշատակեն զայն: Այս տօնը վերջինն է տարւոյ ընթացքին մարգարէից ձօնուած տօներուն:

Հինգշաբթի տօն է Մրբոցն Յովնանուն կարապետին եւ Յովայ արղարոյն: Յօրը, օր շերանելիս մակդիրով ալ ծանօթ է, Լատիւնաց մօտ կը տօնուի Մայիսի 10 ին, իսկ Յունաց մօտ՝ նոյն ամսոյ 6/10 ին, Յովնանուն կարապետի տօներուն մէկէ աւելի ըլլալու մօտին խօսած ենք առաջագ: Կանգիտանանք սակայն Յօրի նեա ունեցած իր առնչութիւնը: — Այդ օր կը փակուի վերափոխման նեա կապուած տօներու կարճատեւ միջոցը:

Այն պարագային ուր վերափոխման տօնը հանդիպի 12 կամ 13 Օգոստոսին, նաշվերացէն զայն բաժնադ միջոցը կ'երկարի 4էն 5 եօթնեակի, Ուրեմն յարկ կը ծագի զկնի վերափոխման շարքերէ շարքը լինել օրբոց տօներով: Այսպէս, Երկուշաբթի տօն է Անդրէի զօրակա. ինչ եւ բունակի ճորին, Կալիկիսի եւ Դոմեանայ վկայիցն: Ս. Անդրէ զօրավար Յունաց մօտ կը տօնուի 19 Օգոստոս/1 Սեպտեմբերին, իսկ Կալիկիսը՝ 29 Յուլիս/11 Օգոստոսին: Վերջինին տօնունը չկրցանք գտնել:

Երեքշաբթի տօն է Արիմանոսի եւ կնոջ ճորտ Անաստիայ եւ վկայիցն Քեռիո. րոսի եւ Ելիսիւրոսի: Ագրիանոսի յիշատակը Յոյնք կը տօնեն 26 Օգոստոս/8 Սեպտ. ին, Քեռիոսոսի մօտին խօսած ենք իր տեղին, իսկ Ելիսիւրոսը բացակայ գտանք Յունաց Տօնացոյցէն, հազարաւոր բառը յունարէն լեզուէն կոչ զայ (էւլիսիւրոս = ազատութիւն):

Հինգշաբթի տօն է Աբահամու եւ Խո. րենայ եւ անաւոսք բօկացն՝ Կովմայի եւ Դավիթանոսի եւ Աստուածաբոյ վկայիցն: Առաջին երկուքը յայտագրի են, իսկ միւս երկուքը եղբայրներն են, որոնք Լատիւնաց մօտ կը յիշատակուին 27 Սեպտ. ին, միւսը.

Յունաց մօտ՝ երկիցս, Յուլիսի եւ Նոյեմբերի ամսամասերուն, թէեւ մեր Յայտմաւորքը առաջին թուականին զիմաց կոչ տայ անոնց վարքագրութիւնը:

Երեքշաբթի տօնինն աւելի տեղափոխուողներն են: Կրնան տօնուիլ Առաջաւորաց Բարկենդանէն առաջ նաեւ կամ Յիսնակի Բարկենդանը կանխող եօթնեակի ընթացքին, երբ այս վերջինը ինչոյ 20 կամ 21 Նոյեմբերին: Իսկ Աբահամու եւ Խորենայ տօնը կրնայ տարբեր տեղեր ալ երթիլ, ինչպէս, օրինակ, Առաջ Տօներէն առաջ, ձմրան եղանակին:

Նիսիլոյ Ս. Փողովին (տիեզերական առաջին ժողովը, գումարուած 325ին) մօտնացող 318 հայրապետներու յիշատակութիւն կը բանայ շաբթը Խաշվերացի նեա կապուած տօներուն: Սակայն նաշվերացի 16 Սեպտ. ին եկած տարիներուն, կը տօնուի շաբթ մը առաջ (1 Սեպտ. ին) եւ ոչ թէ Ս. Խաշի Բարկենդանի նախօրեակին, նոյն օրը Ս. Կոյսի Ծննդեան տօնով գումարուած ըլլալուն:

Ս. Առաւմաւածնի Միկեղեան տօնը բարեկեցիկներու կողմէ կը կատարուի Սեպտ. 8ին: Գէաք էր ըսել շարժել բարեկեցիկներու շաբթը կը կատարուին տարբեր օրերու (բացի Աւետուսէն, Զու, նին Յաւթեան տօնը): Լատիւնք զայն կը հանդիսաւորեն իր պատմական վայրին վրայ, Գրապոսիկէի (Բեթհեղէմ) աւաղանին մօտ, Ս. Սահփանոսի գանձն ներս, Ս. Աննայի անունը կրող եկեղեցւոյ մէջ (որուն կից է Յոյն-կաթոլիկներու Հագեոս ձեմորանը), իսկ Յոյնք եւ Հայեր՝ Գեթեմանի Ս. Առաւմաւածնայ Տաճարէն ներս, ուր նախ Յոյնք մուտք կը գործէ շարժափառանով եւ հանդիսաւոր Ս. Գառգաթէ կը մատուցանէ Տիրամօր Ս. Գերագանին վրայ եւ ապա նոյնը կ'ընէ Հայն (այդ միջոցին Ասորիներ կը պատաշարակեն քովի տեղանի մը վրայ) Սեպտ. 21ին կատարուած այս տօնով կը փակուի ամառանկերի շրջանին ուսն Տաճարէն ներս կայացած հանդիսութեանց շաբթը: Յոյնքը միւսէն, յաջորդ գարուն (Աւետար.) հանդիսութիւն շաբթին հանչ (Նար. 111). 1. 4. 2. 3.

ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՈՆԵՐՈՎԹԷՒ ՎՐԴ. ՍԱՄՐՈՒԷԼԵԱՆԻ

Բանտարկութեան միջոցին ինծի յաճախակի գ'այցելէր իմ հեռաւոր ազգականներէն մահեսի Ստեփան էֆ. Արարեան, իսկ Ներթապէս կ'օգնէր Քերթքէ էֆ. Կիւլպէնկեան:

Բանտէն ազատուելով, մէկ շաբթուան չափ մնացի իզմիր, Այս միջոցներուն իզմիր, Գարաթագի կողմերը առանձնութեամբ կը բնակէր Պարոն Տ. Սաւալանեանց (երբեմն քարաուղար, աւազցիլ և խմբագիր Վիտնի յերուսաղէմ): Քանիցս այցելեցի իրեն և երկարօրէն տեսակցեցանք հետը Երուսաղէմի անցեալին և ներկային վրայ, Նաև տեսակցեցայ Հայր Յակոբ Վրդ. Քոստանի հետ:

Մեծ Պահքի առաջին օրերուն, Աւստրիական շոգենաւ մը նստելով ճամբայ ելայ դէպի Պոլիս, ուր հասայ երկու օրէն և զանազան քննութիւններու և խուզարկութիւններու ենթարկուելէ յետոյ՝ երեկոյեան գէմ հազիւ թէ կրցայ ազատիլ և ցամաք ելայ:

Այս միջոցներուն յաճախակի կ'այցելէի Վանդուսէի-էֆքեարձի հիմադիր-տնօրէն Կարապետ Է. Փ. Նոսեանին, որ մասամբ անդամայոյծ վիճակի մէջ կը բնակէր Ի Շիշլի իր քրոջ հետ միտսին և օգնութեան կարօտ: Եւ իբր շարաթաթերթ անկնտն կերպով կը հրատարակուէր իր Վանդուսէի թերթը: Յաճախ կը խօսակցէինք իր հետ ազգային հին ու նոր անցքերու և դարձնաւ քննարկ մասին... Իր համոզումը ու էր թէ՝ քանի որ Սւրբապաշտն արեւ օգուտ մը չենք կրնար ապաստիլ, ընդհակառակն, Եւրոպական պետութիւններէն ոմանք (Ռուսիա և Գերմանիա) Հայերու գէմ քաղաքականութեան կը հետեին, մեզի կը մնայ Սուլթան Համիտին և Օսմանեան կառավարութեան հետ վարպետութեամբ, խոհեմութեամբ, զգուշութեամբ և հեռաժողովութեամբ վարուիլ և կոտորուած ժողովուրդին մնացեալ բեկորները ուղատել և ապահովել... Մասնաւորապէս շատ կը մեղադրէր իզմիրեան Սրբազանը իր հետեւած քաղաքականութեան և վարուելակերպին համար:

Անդորր ծովագնացութեամբ մը հանդիպեցանք Միտիլլի, իզմիր, Սադրգ. Ռոտոս և Կիպրոս, և հինգ օրէն հասանք Պէյրուսթ, ուր մնացի մէկ երկու օր: Տեղւոյն մեր վանուց տեսուչն էր Տ. Մարթէոս Վրդ. Գայրգեան: Այդ միջոցին ուղեցի այցելել Չմմառու վանքը, և ջրօրի վրայ նստած՝ սկսայ կամաց կամաց բարձրանալ դէպի վանք: Այդ օրերուն տակնին շինուած էր Պէյրուսթի ժողով երկաթուղին, իսկ դէպի Լիբանանու բարձունքը կառուցին գետ նոր կը շինուէր:

Ապրիլ 8, Դշ. օրը Աւստրիական շոգենաւ մը նստելով, ճամբայ ելայ դէպի Եմֆա: Մեր շոգենաւը Հայֆա հանդիպեցու, ուր Երուսաղէմի Յրանչիսկեան կրօնաւորներու ընդհանուր Տեսուչը, մի քանի կրօնաւորներով, ժողով նաւ: Դշ. առաւօտ Եմֆա հասանք: Յրանչիսկեաններու վանքին մեծ նաւակը եկաւ, ուր միւս վարդապետներու հետ ես ալ մտայ և ուղղակի ցամաք ելանք: Ի պատիւ Տեսչին, միւս վարդապետներէն և ինձէլ անցագիր չհարցուցին Եմֆայի նաւամատայոյցը: Յրանչիսկեաններու վանքը գնացինք, ուր անմիջապէս նախաճաշ արինք մեզի: Քիչ յետոյ մեր վանքը գնացի, ուր Տեսուչն էր Տ. Գրիգորիոս Վրդ., իսկ Ժամբարձ՝ Տ. Մկրտիչ Վրդ.:

Նոյն օրը Եմֆա հասաւ Զնգուչի վանքին վանահայր Տ. Մինաս Մ. Վրդ. Ամրիկեան, զոր կոտորածներու ժամանակ բռնի խալամացուցած էին և հազիւ քանի մը ամիս առաջ կրցած էր վերադառնալ քրիստոնէութեան:

Ապրիլ 10ին, Տ. Մինաս Վրդ. ի և ուխտաւորաց հետ շոգեկառք նստելով, ժամը 11ի միջոցին ողջամբ հասանք Երուսաղէմի կայարանը:

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ

«ՄՏՔԻ ԶՕՐԱՇԱՐԺ»

Հեղինակ՝ ԳԵՂԱՄ - ԳԵՂԱԿ

Լուս ԱճճԷԼԻՐ, 1980, էջ 187

Երկար ատեն է վեր ծրագրած էինք գրել վաստակառատ այս հեղինակի մասին, որ տասնամեակներ շարունակ ՀՅ. լիվուսէն արտագրած իր ցափառութենքով և երազատեսի անդամունքներով ուղղեց գրական մեր հրապարակը (իր ստորագրութեան հանդիպեցանք 1929ին լոյս տեսած «Մշակի» ու վարձքը» հատարին մէջ, ձօնուած՝ Դուրեան Պատրիարքի Յորեկանին), և որուն անունը, գաղափարաց զուգորդութեամբ, մեր մաքին կը բերէ անունը ուրիշ բախտազուրկի մը, Արսէն Երկաթ, որ կէս դարու երկայնքին տողեր ճարտարապետեց Նեղոսի ափերուն, առանց իր անունը փրկող կտոր մը կտակելու հայ բանաստեղծութեան:

Հատորը լեցնող 163 քերթուածները, ալևսր գրողէն թուղթին ինչո՞ւ 7 տարիներու կարճ միջոցի մը մէջ (իւրաքանչիւր կտորի տակ պառկած թուականէն կը տեղեկանանք թէ մէկ օրուան ընթացքի՝ մէկէ աւելի քերթուած ստորագրած է երբեմն), կը տարուբերին երկու ծայրայեղութիւններու — որոնց միջին ճամբէն կ'անցնէ իրաւ բանաստեղծութիւնը — մի-

ջև, տարածուելով հասարակ խօսքի սահմանէն մինչև մաքին համար գծուարամորս ու անհիթի խոհերով ծանրաբեռն կտորները:

Ի գեա վերջին շրջանին սփռւած լայնական կեդրոններէն կիւլպէնկեան Մատենադարան հոսող հաստ ու բարակ քերթողագրութեան, կը մղուինք խորհելու տարբեր ժողովուրդներու արդի բանաստեղծութեան մասին, կապած յայտնելով — նկատի առած թուական համամատուցիւնը — թէ անոնց մօտ արտագրուածին քանակը կրնայ հասասորիլ մերինին, ու նաև կասկած՝ թէ օտարներու հրապարակին վրայ այնքան բարձր է թիւը խակ ու ստերի քերթուածների ծոցուորած հատորներու: Այս մարդին մէջ ալ պիտի ուզէինք քաջառուիլ ուրիշներէն:

Անտանիէի եւ մասնաւորաբար իրենց խոհերը արեւելահայ կաղապարի մէջ ձևել փորձող գրիչները. սիրամարգի փետուրներով իր գորշութիւնը ծածկել փորձող ազուաւին առակը յիշեցնող:

Այս ընդհանուր խօսքերէն հաք, վերագառնուող խնդրոյ առարկայ գրքին, պէտք է ըսել թէ ունի կտորներ, ուր կարելի է հանդիպիլ մտածումի ծուէններու և զգացումի փշրանքներու: Սակայն ծուէնը և փշրանքը չեն կրնար մեզ տա շնորոգել արուեստի բարձունքներու և կը մնանք կէս ճամբան, ուրկէ շատ աւելի հեշտ է վար իյնալ քան բարձրանալ:

Բանանք, պատահաբար, 49րդ էջը և կարգանք: —

Իմ 10 ամառան բացակայութեան միջոցին, Յունաց Տ. Երասիմոս Պատրիարքը և Ասորոց Տ. Գէորգ Եպս.ը վախճանած էին, իսկ Տ. Մատթէոս Նախկին Պատրիարք իգժիրլեան և Ներսէս Մ. Վ. կարտիանեան աքսորուած էին Երուսաղէմ:

Տնօրէն Ժողովի անդամներն էին. —

Երեմիա Արքեպս. Սահակեան,
Սահակ Եպս. Խապայեան,
Ներսէս Եպս. Գէորգեան,
Աստուածատուր Եպս. Յովհաննէսեան,
Անդրէաս Եպս. Միրզայեան,
Մամբրէ Եպս. Մարկոսեան և
Ղևոնդ Վրդ. Մագառուսեան:

Եւ շրջան մը Բեթղէնէմ մնացի և անկէ հաք վերագարծայ Ս. Աթու:

Գրի առնուած 1913 Մարտ 21/3 Ապրիլ (Տրապիզոն)

Տեսայ ղեկ գովը կեցած եմ քարմութեան.
Նախագահութեան անիմաստութիւնը
մեզ առաջին առթիւ ենթագրել կու տայ
թէ գրայարակոն սխալ մը իմը բրած է
եմ: Եւ սակայն ուղղութիւն պարագային
ալ պատկերը կը մնայ տարածմ ու անոմ.
բողջ, Խօսքը Անտիտ գիցուհիին է որ
կ'ուղղուի: Ու իր թարմութիւնը (անհե-
թեթ տարազ) անոր հետ բաղդատելու ճիգը
որքան անտեղի է՝ նոյնքան և անիմաստ:
Գեղակ խիզախ ու յանգուգն քայլ մըն է
որ կ'առնէ, փորձելով իր ուժերէն շատ
վեր նիւթ մը նուաճել, որուն համար ա-
մենէն վաւերական տաղանդներն իսկ
պիտի գային անբաւարար:

Էջ 118, Հայր խորագրուած կտորին
մէջ, հեղինակը իր թէ միասնականու-
թեան կոչ կ'ուղղէ իր ժողովուրդին:

Կ'արտագրենք բ. տու՛ւ՛ր. —

Անոր կրճիկն խոր, հողիկն յասակ,
կռկկնած վեր ուժեր նետուած բովի բով,
Բուն գործը ձգեւ, վեր առեր կասակ,
Օր կը սպառեն թրուհիսմ երգով:

Ինչ ոյժի է ինչ գործը, Վատակը
վեր առնելէն բան մը չհասկցանք: Իսկ
թթուահամ երգը եթէ ողգը կազմող
երկու հատուածներէն իւրաքանչիւրին
միւսը պարզաւեւ, վարկաբեկեցու տ-
րարքին է որ կ'անկարկէ, պատկերը նո-
քէն չէ հարազատ ու թելադրական:

Տիգրան, փրփիկսիքի, փրփր խորա-
գրով 160 դ. էջը գրաւող կտորը հայապ,
իրը թէ այդպէստեղ հայու տիպար մը կը

նկարագրուի հոն: Բայց ինչ ալյանդակ
ու լղրճուկ պատկեր մըն է ստացուածը,
Ո՛ւր տրուեստը՝ այս բաղբի ետին:

Վերջին նմոյշ մը՝ էջ 181, «Ժամա-
նակի» Հետք:

Ժամանակիս հետ քայլի չ'ուղեցի
Ռիսմի իմանալի յաւելմիս գալիք,
Միւսմ մեծութեան հետ հիւսիցի
Մուսիկ վրայ կեանքին բանալի երգիք:
Ապաթարք՝ աւելարգ, Գերականական
օրէնքներու դէմ մեղանշու՛մ (Անցեալ-
անկատարն ու անցեալ-կատարեալը իրար
խառնուած), իմաստը՝ քացկոյս:

Ինչ'ու թէ Գեղակ (անունին մէջ ալ
գոյ է արմատը գիւղեցիութեան) հետամուտ
ըլլար իր տղերք գեղեցկացնելու, ասով
գէթ առաջին քայլը ասնելու տրուեստի
բարձունքները տանող ճամբուն վրայ:
Վերագրելով այդ մեղքը գեղադրական
արժէքները խա՛խ՝ բող իր շրջապատին,
Դժուար է պատահախնդր:

Մինչև ալեայթ իրենց խակութիւնը
պահող զրադէտներ կը նմանին մեղքի
տիգրան մէջ խրած ոմարիշաններու, ո-
րանք երեքը չեն ընդունիր թէ մեղաւոր-
ներ են և կարծիք ունին զճշմարիտ ու տ-
պաշաւի: Տարօրինակը այն է որ անոնք
միշտ ալ կ'ունենան իրենց պաշտպաններն
ու գովերգուները (նկատումները՝ անհաշ-
ուելի) և վատտակաւորի մը փառքովն ու
մխիթարանքովը կ'իջնեն գերեզման:

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

Ս Մ Ա Ռ Ն Ա Յ Ի Ն Ա Յ Յ Ե Լ Ո Ւ Ն Ե Ր

Անցնող Յունիսի 26-ին, Ճիւղնոյի Համալսարանի Հայկական ամպիոնի 7 աշակերտներ,
գլխավորութեամբ դասախօս Տ. Թ. Գարոյր Տէր Մկրտիչեանի, ժամանցեցին Ս. Գաղաթ և մէկ
սմին Ընծայարանէն ներս հետեւեցան հայագիտական դասընթացքի:

Օգոստոս ամսու ընթացքին ժամանեց Ճրանասայ երիտասարդներու խումբ մը (որ
անցեալ ամառ ալ ժամանած էր), 8 անձերէ բաղկացած, գլխավորութեամբ Արամ Նազար-
եանի: Եւ ինչպէս անցեալ տարի, կազմակերպեց Հայկական Յրաժողովան Երեկոյ մը, հան-
դէն գալով հայկական երաժշտական գործիքներով: Երեկոյն տեղի ունեցաւ 14 Օգոստոս,
Հինգշաբթի գիշեր, Ժառնգ. Վարժարանի մէծ սրահին մէջ, ի ներկայութեան Միաբան Հայ-
րեր, գլխավորութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գաբրիել Արքեպս-ի (որ բնաւ փակման
խօսքը՝ Անգլերէնով) և ժողովուրդի հոծ բաղմութիւն: Ներկայ էին նաև Հիւպատոսներ և
օտար բարձրաստիճան հիւրեր:

Ձոյգ այս խումբերը մօտ երկու ամսուան շրջանին ապրեցան աշխատանք տարին, բա-
րեղարդելով Ս. Փրկչի գերեզմանատունը, օր 1948-1967-ի մղո քսանամեայ միջոցին բաւա-
կան փաստներու ենթարկուած էր: Նայն յայտագիրը, աւելի ընդարձակուած ձևով, խոստա-
ցած են կրթարկել յառաջիկայ տարիներուն ևս:

ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

ՀԱՆԳԻՍՏ Տ. Տ. ԲԱԲԳԷՆ Ա. ԱՅՈՒՆԱԿԻՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

1936 Յուլիս 9-ին, Հինգշաբթի օր, Անթիլիասի մէջ կարճատև հիւանդութենէ մը ետք իր աշխարհը յաւիտեան կը փակէր Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Աթոռակից Կաթողիկոս Տ. Տ. Բաբգէն Ա. Կիւլէսէրեան, 68 տարեկանին: Հանգուցեալը արդիւնաշատ գործունէութիւն ունեցած է Ս. Աթոռէն ներս: Եղած է ուսուցիչ Ընծայարանի և 1927-ին՝ առաջին Խմբագիրը «Սիոն»-ի: 1931-ի գարնան մեկնած է Անաթիլիաս և օծուած Սահակ վեհապետէն իբրեւ Աթոռակից Կաթողիկոս:

Այդ առիթով, Ամեն. Տ. Թորգոմ Գառիբարբ հետեւեալ առիթը կը գրէր «Սիոն» Պաշտօնաթերթի մէջ. —

«Բառ շունինք ողբալու համար զինքը, շուտաւորէնք լոկ այն մտածութեան առջև, թէ ոչ ևս է նո մեղի հետ և ի գլուխ այն գործին, զոր այնքան մեծ արժանիքներով փառաւորեց:

«Վիշալը, որով իր մօնը ի խոր խոցեց Ազգն ու Եկեղեցին, կ'աղերկիղէ ամենէն աւելի նաև Ս. Աթոռոյ Նոգեոր Պետը՝ որուն հետ մերձ կէս դարու օրրատակցութեամբ (երկուքն ալ Աթմաշական են եղած — Մ. Խ.) նորայայտած էր հոգեւոր և քաղաքական Միաբանութիւնը, որուն անդամներէն շատերը աշակերտներն էին եղած իրեն, և մօտէն ճանչցած իր յարձր ձիրքերը:

«Կը վշտակցինք Մեծի Տանն Կիլիկիոյ վեհաշնորհ Հայրապետին, որ կը կորսանցնէ ունիցի զօրավիգ մը, Սրբապետ Եպիսկոպոսաց դասուն և Դպրեպետնոց նորակազմ Միաբանութեան, որոնք կը զրկուին քաջարթուն վերադիրտուէ մը և գերազանց Հօրնէ մը, և Կիլիկիան թեմին բոլոր ժողովներուն և Ժողովրդեան, որոնք դիտենք թէ ընկճուած են աղէտքին զգացման ծանրութեան տակ: Ե ամէնուն, ինչպէս և մեզ համար միաժամանակ, կը վաղթենք երկնային միաթաբարութիւն Ա. Հոգւոյն:»

Յաջորդ օրը, Ուրբոթ, հակառակ ներկայի ժնակին հետեւեալով (Պաղեստինի գործադուլը — Մ. Խ.) ճամբորդելու լուրջ դժուարութեանց, Նորին Ամեն. Իսկոյն ճամբայ ելաւ, ընկերակցութեամբ Ասադ Թարգման Տ. Հայրիկ Վրդ. ի (Աւստինեան, յետագային Արքեպս. և Լուսաւորապետ Ս. Աթոռոյ — Մ. Խ.), ղէպի Պէյրուս, մօտակցելու յուզարկաւորութեան:

(«Սիոն», 1936, Ժ. Յարի, Օգոստոս, Թիւ 8, էջ 226 և 254):

ՁԵՌՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Սիոն»-ի նախորդ թիւով ծանուցած էինք ժողով. վարժարանի Դ. Գասարանի շրջանաւարտ սաներու ամբողջին՝ տասներկու քիւն նամակաւ գիմուժը՝ ընդունելու կուսակցութեան հոգեւորականութեան լուծը, ի ծառայութիւն Հայ Եկեղեցւոյ, իբրեւ միաբան Առաք. Ս. Աթոռոյ:

Օգոստոս 2-ի Կիրակին, Ամեն. Ս. Գառիբարբ Հայրը կատարեց անոնց սարակաւագական ձեռնադրութիւնը: Անոնք են՝ Վահան Յակոբեան՝ Հալէպցի, Ամիրկյալէն, Կարապետ Սիրունեան՝ Ատանացի, Պէյրուսէն, Ժիրայր Մոզեան՝ Սիւրապոտցի, Աղեքսանդրիայէն, Վարդգէս Տէրաւեան՝ Զմիւռնացի, Յունատաւէն, Յովսէփ Ապառանի՝ Այնթապցի, Հալէպէն, Աւեսաւ Վարդանեան՝ Եղիսացի, Պէյրուսէն, Արմէն Վարժապետեան՝ Այնթապցի, Հալէպէն, Ղեւոնդ Գապոյեան՝ Ատանացի, Զահլէլէն, Գրիգոր Սիւրաւան՝ Սոսցի, Պէյրուսէն, Յակոբոս Տիգրանեան՝ Եղեւացի, Հալէպէն, Աւետիք Մանուկեան՝ Աղեւակցի, Պապատէն և Հրանդ Առաքելեան՝ Եղիսացի, դարձեալ Գաղտաւէն:

16 Օգոստոսի Կիրակին, Ամեն. Ս. Գառիբարբ Հայրը կատարեց ձեռնադրութիւնը Երկու կուսակցութեան քահանաներու: Անոնք էին՝ Ազատ Սրկ. Ինդրեան, Քրկոչուցեալ Տ. Հմայեակ Աբգ. Ինդրեան, Քրկոչուցեալ Տ. Զմայեակ Աբգ. (այժմ Եպսկոպոս Զմայեակ), Քրկոչ, և Նուպար Սրկ. Թէրզեան, որ կոչուցեալ Տ. Ոսկի Աբգ. (վաղմեակ), և Գալսեցի: Երկուքն ալ կը գտնուէին իրենց կեանքի 23-րդ տարւան մէջ:

(«Սիոն», 1936, Ժ. Յարի, Սեպտեմբեր, Թիւ 9, էջ 266-267):

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԻՆԻՔ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Ուր. 4 Յուլիս. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Գրիգոր Եպս.։

● Եր. 5 Յուլիս. — Ս. Գր. Լուսավորչին (Նյի ի վիրապէն)։ Ս. Գատարաբը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան Ս. Լուսաւորչի սեղանին վրայ։ Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Վառիկ Վրդ. Մանկապարտան։

— Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Գրիգոր Եպս.։ Յետոյ ծննդադիր Տէր պարծեալ երգուեցաւ։

● Կիր. 6 Յուլիս. — Տօն Գաթաղիկէ եկեղեցւոյ Ս. Եսթիմիոսի։ Ս. Գատարաբը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ։ Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան։ Կատարուեցաւ։ Մայրապետական Մաղթանքը վառ։ Ս. Էմիլիանի, Նախագահութեամբ Գերշ. Տ. Գրիգոր Եպս.։

— Գէորգէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Անդատանին Նախագահեց Գերշ. Տ. Դաւիթ Եպս.։

● Եր. 12 Յուլիս. — Ս. Մեծին Ներսիսի եւ Խոյայ եպիսկոպոսին։ Ս. Գատարաբը մատուցուեցաւ ի Ս. Գրիգորին։ Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան։

● Կիր. 13 Յուլիս. — Բարեկենդան Ս. Լուսավորչի պահոց։ Ս. Գատարաբը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամասրան մէջ։ Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ.։

● Ուր. 18 Յուլիս. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Դաւիթ Եպս.։

● Եր. 19 Յուլիս. — Ս. Գրիգորի Լուսավորչին (Գիւս ճշխարաց)։ Ս. Գատարաբը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատրան մէջ ուր Թաղուած է։ Ըստ աւանդութեան. մատուցեց Ս. Լուսաւորչի, Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Գրիգոր Արք. Ալեանեան։

● Կիր. 20 Յուլիս. — Ս. Գատարաբը մատուցուեցաւ Սրուսաղէմի Կրեական բաժնին մէջ գտնուող Ս. Լուսաւորչի եկեղեցւոյ մէջ։ Գատարագեց եւ քարոզեց տեղւոյն Տեառնը՝ Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղիշեան։

● Դշ. 23 Յուլիս. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Լուսաբարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս.։

● Եշ. 24 Յուլիս. — Ս. Թաղմանց վարդապետացն մերոյ Սահակայ եւ Մեսրոպայ (Տօն ազգային)։ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց Հոգշ. Տ. Վառիկ Վրդ. Մանկապարտան։

● Եր. 26 Յուլիս. — Ս. Տղաւայ քաղ. եւ Աւսեմ իկնոցն։ Ս. Գատարաբը մատուցուեցաւ ի Ս. Գրիգորին։ Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան։

— Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Դաւիթ Եպս.։

● Կիր. 27 Յուլիս. — Գիւս Տիոյ Ս. Աստուածածին։ Ս. Գատարաբը մատուցուեցաւ Գեթ. սեմանի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գրեգորմանին վրայ։ Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան։ Երթ ու դարձի Թափօրները գլխաւորեց Գերշ. Տ. Դաւիթ Եպս. Մանկեան։

● Ուր. 1 Օգոստ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Դաւիթ Եպս.։

● Եր. 2 Օգոստ. — Ս. Եղիսեան առաքելոցն Քրիստոսի եւ Պօղոսի՝ երեմասանորդ առաքելոյն։ Ս. Գատարաբը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Գրիգորի վերնամասրան մէջ։ Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Եղիպէթեան։

● Կիր. 3 Օգոստ. — Բարեկենդան վարդապետի պահոց։ Ս. Գատարաբը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամասրան մէջ։ Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալանեան։

● Ուր. 8 Օգոստ. — Նախատեսակին պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էմիլիանի մատրան մէջ։ Լուսաբարապետ էր Գերշ. Տ. Գրիգոր Եպս.։ Զարիկեան։

● Եր. 9 Օգոստ. — Յիւսեան Տաղաւանիկն։ Ս. Գատարաբը մատուցուեցաւ ի Ս. Էմիլիանին։ Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Գրիգոր Արքեպս.։

— Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Այլապետութեան Նախատեսակին եւ անոր յայտնող Տեառնեղբոր գահակալութեան հանդէսին Նախագահեց Գերշ. Տ. Գրիգոր Եպս.։

— Գերշ. Սրբազան Նախագահեց Նաե. Գրիգորեղբորին Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած սեկեռեցէի եւ Հիկման կարգերուն։

● Կիր. 10 Օգոստ. — ԿԱՌԻՍՎԱՌ (Տօն Այլապետութեան)։ Օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարաբը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց Գերշ. Տ. Գրիգոր Եպս.։

— Գէորգէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Անդատանին Նախագահեց Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղիշեան։

● Բշ. 11 Օգոստ. — Յիւսեան մեկոց։ Մայր Տաճարի Ս. Գրիգորի մատրան մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղիշեան։ Լանգատեան Կարգին (որ կրկնուեցաւ ապագա ժամիւր, Երանաշնորհ Տ. Գրիգոր Գրդ. Հօր շիրմին վրայ) Նախագահեց Տ. Գրիգոր Եպս.։

● Ուր. 15 Օգոստ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Գրիգոր Եպս.։

● Եր. 16 Օգոստ. — Թաղեայ առաք. եւ Անգղիսայ կոտին։ Ս. Գատարաբը մատուցուեցաւ ի Ս. Գրիգորին։ Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Վառիկ Վրդ. Մանկապարտան։

● Կիր. 17 Օգոստ. — Ս. Գատարաբը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամասրան մէջ։ Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան։ Գերշ. Տ. Գրիգոր Եպս. Նախագահեց յօղորդօրէնքի արարուածին։

● **Բշ. 18 Օգոստ.** — Այսօր սկսաւ Ս. Կայրի վերափոխման տաճը կանխող հանդիսաւոր Ս. Գատարազներու մատուցուածը՝ Գեթեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ:

● **Եր. 23 Օգոստ.** — Եփեսոսի Ս. Փղովոյն (431): Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածնին ժամարարն էր չափ. Տ. Ռուբէն վրդ. Յովակիմեան:

● **Կիր. 24 Օգոստ.** — Բաբելոնացի Ա. Աստուածածնի պահոց: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածնին ժամարարն էր չափ. Տ. Գովորտա վրդ. Շէրպէնեան:

● **Դշ. 27 Օգոստ.** — Առաւօտեան ժամը 2ին, Մայրավանքի մէծ զանգար սաքի կը հանէ Լազնիւրի Հայրերի և ժողովուրդէն կարեւոր մասը, որոնք թիշ եւք կ'իջնեն Գեթեմանիի ձոր, ուր Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ կը պատարազէ և մայրութեան գաղտնարին շուրջ կը քարազէ չափ. Տ. Սեւան վրդ. Դարբիպեան: Տաճարի Տեառնչափ. Տ. Հայրիկ վրդ. Գալայեանի նախագահութեամբ, հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ Տաճարի հանգուցեալ Տեառնչներուն և լուսարարներու հոգիներուն համար: Շատեր սաացան Ս. Հայրաբանութեան վանք վերադարձին՝ արշայոյս էր արդէն:

● **Ռր. 29 Օգոստ.** — Նախատանկը պաշտուեցաւ Ս. Էջմիածնի մատարան մէջ: Հանդիսակոյն էր Գերշ. Լուսարարապետ Սրբազանը:

● **Եր. 30 Օգոստ.** — Տօն Շողովաթի Ս. Էջմիածնի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածնին ժամարարն էր չափ. Տ. Գուսան վրդ. Ալեանեան:

— Կէսօրէ ետք, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպ. Գալանեանի զխաւարութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով իլան Գեթեմանիի ձորը ու շրջապատով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւն և նախատանկ: — Գիշերասկզբին, շոյն վայրին մէջ պաշտուեցան տեղեցիքի և Նսկանի հարգութիւններ: Եւ ապա գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւններ: Հանդիսակոյն էր չափ. Տ. Անուշաւան վրդ. Ջղշանեան: Արարողութիւնները տեւեցին մինչև ժամը 10:

● **Կիր. 31 Օգոստ.** — Վերստիճի Ս. Ա. ՏՈՒԱՅԱՅԱՅԻ: Առաւօտան, Լուսարարապետ Տ. Գարեգին Արքեպ. ի գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով իլան Գեթեմանիի ձորը ու շրջապատով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարազը մատուց չափ. Տ. Անուշաւան վրդ. Ջղշանեան, հայկականական խոյր ի գլխաւորութեամբ Սրբազանը քարազէ, յայտնելով այն բարձր ու բացառիկ գիրքը, զոր մեր ժողովուրդը, հեթանոսական շրջանէն սկսեալ,

վերապահած է իգական սեռին, և ապա նախագահեց Անդառատներին:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ Անդառատներին և նախատեսակին նախագահեց չափ. Տ. Անուշաւան վրդ.:

● **Բշ. 1 Սեպտ.** — Յիւսեակ մեկնոց: Մայր Տաճարի Ս. Գլխադրի մատարան մէջ պատարազէ չափ. Տ. Սեւան վրդ. Դարբիպեան: Գերշ. Լուսարարապետ Սրբազանը նախագահեց հոգեհանգստեան պաշտամունքին:

● **Եր. 6 Սեպտ.** — Է. օր վերափ. Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ: ժամարարն էր չափ. Տ. Վանիկ վրդ. Մանկատարեան:

● **Կիր. 7 Սեպտ.** — Ը. օր վերափ. Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութեան, մեր վերնատան Երաշխաւոր Ս. Աստուածածնին մատարան մէջ: Գատարազէ, բոս սովորութեան, Տաճարին Տեառնչը՝ չափ. Տ. Վաղարշ վրդ. Խաչատուրեան:

● **Բշ. 8 Սեպտ.** — Նախատեսակին ի Ս. Յուսեակ խորանէն Լուսարարապետ Սրբազանը:

● **Դշ. 9 Սեպտ.** — Ս. Յովակիմայ եւ Աննայի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Գեթեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովակիմ Գերեզմանին վրայ: Գատարազէ, բոս սովորութեան, Տաճարին Տեառնչը՝ չափ. Տ. Հայրիկ վրդ. Գալայեան:

● **Եր. 13 Սեպտ.** — Թովմայի առաքելոյն: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադրի ժամարարն էր չափ. Տ. Համարաբուն վրդ.:

— Նախատեսակին ի Ս. Յուսեակ խորանէն Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպ.:

● **Կիր. 14 Սեպտ.** — Կիւս Գոսիկ Ս. Աստուածածնի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Գեթեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: ժամարարն էր Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպ. Գարեգին: Ներկայ էր մեծամասնութիւնը գաղութիւն: Կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն, Բշ. 8 Սեպտ.ին Տաճարի ընդ. մարտնչեան մասնակցողներու հանգուցեալ հարազատներուն, որոնք երկար ցանկը կարգաց Տաճարի Տեառնչ չափ. Տ. Հայրիկ վրդ. և յորդորեց ներկաները որ սիրոյ և համարաշխարհեան դիմելով բոլորուն մեր Եկեղեցիին շուրջ, որպէսզի գաղութին վիճակը ըլլայ աւելի պայծառ ու բարգաւաճ: Ցեռայ հոգեհանգստեան պարտէզը:

● **Եր. 20 Սեպտ.** — Նիկիոյ Ս. Փղովոյն (325): Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադրի ժամարարն էր չափ. Տ. Թուրէն վրդ.:

— Նախատեսակին ի Ս. Յուսեակ խորանէն Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպ.:

● **Կիր. 21 Սեպտ.** — Եմեմոյ Ս. Աստուածածնի և Բաբելոնացի Ա. Խայի պահոց: Առաւօտան, Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպ. Գարեգինի զխաւարութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով իլան Գեթեմանիի ձորը ու շրջապատով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար:

աւր Տիրամօր. Ս. Գերեզմանին վրայ գրաւփն հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց Գերշ. Հանդիսապետ Սրբազանը:

● Եր. 27 Յուլիս. — Տօն եկեղեցւոյ ի նաւակաւ Ս. Խաչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղբի. Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Գոստան Արեգայ Անանեան:

— Խաչմերացի մեծահանգէս նախապետին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպոս., որ ապա ճննաց Փայտի մասունքը փոխադրեց Աւագ Սեղան:

— Գերշ. Սրբազանը նախագահեց Նահ. գիւղերահիգրին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած եկեղեցեցի և Հոկ ամ կարգեցրան:

● Կիր. 28 Սեպտ. — Տօն ՎԵՐԱՍՏՈՒՆ Ս. ԽԱՉԻՆ (629): Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպոս.: Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպոս. նախագահեց Մեղրուհեան բարերար եղբարց հոգիներուն համար կատարուած տարեկան հանգստեան պաշտամունքին:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Խաչմերացի մեծ Անդառտանուն նախագահեց Գերշ. Լուսարարապետ Սրբազանը:

● Բշ. 29 Սեպտ. — Յիւսասկ սնեկոց: Մայր Տաճարի Ս. Գլխաղբի մասրան մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Գոմիտաս Վրդ. Երպէթեան: Հանգստեան կարգին (որ կրկնուեցաւ ապա դաւիթը, երանաշնորհ Տ. Կիրեղ Գործ. Հօր չիրմին վրայ) նախագահեց Տ. Կիրեղ Եպոս.:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

● Եր. 28 Յուլիս. — Կէսօրէ ետք, Գերշ. Տ. Գաւթ Եպոս. և Տիար Գ. Հինդլեան ներկայ եղան Քէյթ Հանինայի Լատինաց եկեղեցիին մէջ կատարուած ծանօթ սրտաբան Տքթ. Անթուան Տիպիի յաշարկաւորութեան:

● Դշ. 1 Յուլիս. — Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղշանեան նշանակուեցաւ Հովիւ Հայ-Փայի և Եպիպիի հայրութեան, փոխան Հոգշ. Տ. Գոստան Արք. Անանեանի, որ կողմնացաւ Ժամաբարագը վարժարանի և Ընծայարանի Տեսչութեան պատասխանատու պաշտօնին:

● Եշ. 3 Յուլիս. — Կէսօրէ ետք, Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. Դարիպեան և Հոգշ. Տ. Գոստան Արք. Անանեան ներկայ գտնուեցան Ասորի-Կաթողիկոսեան նորակառոյց Ս. Թովմաս Եկեղեցւոյ բացման հանդիսութեանց (արարողութիւն և ընդունելութիւն):

— Քիչ ետք, Հոգշ. Հայրերը ներկայ եղան Ամերիկեան Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, վաղուան Միացեալ Նահանգաց. անկախութեան 210րդ տարեկարծին առթիւ, Հիւպատոսարանի պարտեզին մէջ սարքուած ընդունելութեան: Հետէ էին Նահ. Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպոս. և Տիար Գէորգ Հինդլեան:

● Եր. 5 Յուլիս. — Կէսօրէ առաջ, Յրանչիսեան նոր Կիւսիսաւ Հայր Քարլոս Անթի-թէլիի եր առաջին այցելութիւնը տուաւ Ամեն նապատիւ Ս. Պատրիարք Հօր:

— Կէսօրէ ետք, Ասորի-Կաթողիկոսեան Պատր. Փոխանորդը, որ քաղաքս կը գտնուէր իրենց նոր եկեղեցւոյ բացման առթիւով, տեղւոյն իրենց Հովիւին հետ, այցելութեան եկաւ Պատրիարքարան:

● Եշ. 10 Յուլիս. — Կէսօրին, Ամեն. Սրբ. Պատրիարք Հայրը, Պատրիարքարանի դաւիթին մէջ հաշկերոյթ մը տուաւ Սուրբ Քաղաքի և Հիւպատոսեան անձնակազմին և այդ առթիւ Ս. Գլխաղբի շքանշանով պատուեց Յրանչիսական Ընդհ. Հիւպատոս Ժան Կէսկիսեան, որ մօտօրէն պաշտօնով դիտի հեռանար քաղաքէս:

● Եշ. 14 Յուլիս. — Երեկոյեան, Յրանչիսական Յեղափոխութեան 197րդ տարեկարծին առթիւ, Յրանչիսական Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, Հիւպատոսարանի պարտեզին մէջ սարքուած ընդունելութեան ներկայ եղան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպոս., Աւագ Թարգման Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. և Տիար Գէորգ Հինդլեան:

● Ար. 18 Յուլիս. — Պատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպոս. ապաքինած վանք վերադարձաւ Յրանչիսական Հիւանդանոցէն, ուր շարքով մը առաջ երկարուած էր վիրաբուժական թիթի գործողութեան:

● Դշ. 23 Յուլիս. — Կէսօրէ առաջ, Մայր-Մայրանքիս մօտակայ Զօրանոցին մէջ, Մօրիս Մօյալի Հին Գաղաքի Ոստիկանապետ Նշանակուելուն առթիւ եղած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. և Քարտուղար Տիար Գէորգ Հինդլեան:

● Կիր. 27 Յուլիս. — Կէսօրին, Միացեալ Նահանգաց. Փոխ-Նախագահ Զօրն Պուշի դիմաւորութեան, Քնէսէթի դիմացի պարտեզը դնաց Գերշ. Տ. Գաւթ Եպոս. Սահակեան:

● Բշ. 28 Յուլիս. — Կէսօրէ առաջ, մեծապատիւ հիւրը այցելեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր դիմաւորուեցաւ 3 համայնքներու ներկայացուցիչներու կողմէ: Մեղմէ ներկայ էին Գերշ. Տ. Գաւթ Եպոս. և Տաճարին Տեսուչը, Հոգշ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչմերուսեան:

● Բշ. 4 Օգոստ. — Գերշ. Տ. Գաւթ Եպոս. Սահակեան, որ աստեղէ մը ի վեր կը մնար Ս. Աթոս, վերադարձաւ Երուսղէս:

● Եշ. 7 Օգոստ. — Արեւելեան Երուսղէմի Ամերիկեան նոր Հիւպատոսը այցելեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր:

● Դշ. 12 Օգոստ. — Կէսօրէ ետք, Russian Compoundի փոքր եկեղեցիին մէջ, տեղւոյս Թուս Միաբանութեան նոր Մեծաւոր Հայր Փուսէլի Արշիմանտրիթի աստիճանին (սուշուրիւնը կատարեց Թուսաց Ամեն. Տ. Տիւսերոս Պատրիարքը) բարձրացման արարողութեան և ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպոս. և Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. և Տիար Գէորգ Հինդլեան:

Ս. ԱԹՈՌՈՑՍ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ ԾՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԽ Է ՀԵՏԵԻՆԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

**Ստեփանոս Սալմաստեցի (Հատուածներ Նոր Ուսումնասիրութիւնից) - Յ. Ս. Անաս-
եան, (Արատապուած ՎՍՊՈՆՆԱՅԻ Ամսագրի 1980 և 1981 թթ. Համարներէրց), Երու-
սաղէմ, Տպ. Սրբոց Յակոբեանց, 1981, էջ 24:**

**Ապաշխարութեան Շարականներ - Տ. Մասիս Գահանայ Գալստեան (վերածող), Վեջ-
միածին Ամսագրի իմբագրութիւն, Ս. Էջմիածին, 1986, էջ 297:**

**Աստուածանի եւ Մենդեան Շարականներ - Տ. Մասիս Գահանայ Գալստեան (վերա-
ծող), Վեջմիածին Ամսագրի իմբագրութիւն, Ս. Էջմիածին, 1986, էջ 290:**

**Ֆրանսերէն-Հայերէն Դպրոցական Բառարան (Աւելի քան 8000 բառ) - Խաչատուր
Հ. Հէքիմեան, Երկրորդ բարեփոխուած և լրացուած հրատարակութիւն, Երևան,
ՀԼՈՅՍ Հրատարակչութիւն, 1983, էջ 271:**

**Հայ Դրականութիւն (Ը. Տարի) - Ս. Ս. Տարօնցի և Պ. Մ. Մարգարեան, Երևան,
Հայպետուածանկրատ, 1964, էջ 303:**

**Մաշտոցի Անուան Մատենադարան (Ուղեցոյց) - Բ. Լ. Զուգասզեան (Կազմող), Երե-
ւան, 1980, էջ 47:**

**Արեւագալ - Բիւզանդ. Թփալեան, Սփիւռքահայ Գրողներ, Երևան, 1968, էջ 182:
Հայ Միջնադարեան Հանելուկներ (Ե. - ԺԸ. դդ.) - Ասատուր Ե. Միացականեան, Ե-
րևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1980, էջ 529:**

**Գիրք ի վերայ Բնութեան - Իշտա, Քննական բնագիրը, Թարգմանութիւնը Գրաբա-
րից Ռուսերէն և առաջարանը՝ Ժոսէֆա Վարդանեանի, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ
Հրատարակչութիւն, 1979, էջ 110:**

**Պատմութիւն Սեբէոսի - Գեորգ Վ. Արքարեան (Աշխատասիրող), Երևան, Հայկ.
ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1979, էջ 446:**

**Թովմա Սրբունի եւ Սնանուն - Պատմութիւն Արծրունեաց Տան, Հայ Մատենագիր-
ներ, Ներածութիւնը, Թարգմանութիւնը և ծանօթագրութիւնները Վրէժ Վար-
դանեանի, Երևան, ՎՍՊԽՄԿԱՅԻ Գրող Հրատարակչութիւն, 1978, էջ 405:**

**Երիտթուրքերի Ազգային ու Հողային Քաղաքականութիւնը եւ Ազատագրական Շար-
ժումներն Ռեւոլյուսիոն Հայաստանում (1906-1914) - Ազատ Ս. Համբարեան,
Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1979, էջ 310:**

**Հայագիտական Ուսումնասիրութիւններ (Գիրք Ա) - Գալուստ Տէր-Մկրտչեան, Ե-
րևան, Համալսարանի Հրատարակչութիւն, 1979, էջ 536:**

● ԵՆ. 14 Օգոստ. - Ֆրանսական նոր ընդհ. Հիւպատոս Ժան Գլոս Գուստեան իր առաջին այցելուումն Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր:

● ԲՆ. 18 Օգոստ. - Գերշ. Տ. Կիւրեղ եպս. մեկնեցաւ Լիբանան, 1986-1987 զարոցական տարեգրքին համար ծառանդաւոր տներ առ-ձանագրելու: Վերադարձաւ ԲՆ. 8 Սեպտ.ին:

● ՈՐ. 29 Օգոստ. - Ս Երկիր այցելող Ս. Գրքի բանասէր Գերմանացի փրօֆէսորներու ի պատիւ, Լուստերականներու սրահին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զըլլանեան, Հոգշ. Տ. Բարսեղ Վրդ. Գալէմտէրեան և Տիար Գ. Հիւրեղեան:

● ԳՆ. 9 Սեպտ. - Երեկոյեան, Մոսկուայի Ռուսաց Պիմէն Պատրիարքի առնուան տօնի

առթիւ, Russian Compoundի մէջ, Ռուսաց նոր Մեծաւորի կողմէ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Լուստերական Գերշ. Տ. Գա-րեգիւն Արքեպս., Պատր. Փախանդ Գերշ. Տ. Կիւրեղ եպս., Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. և Տիար Գեորգ Հիւրեղեան:

● ԵՆ. 11 Սեպտ. - Իւրայէլի Վարչապետ Շիմոն Փէրէսի եղիպտոս մեկնումին առիթով, Գերշ. Տ. Կիւրեղ եպս. ողջերթի գնաց Գն-ձուրեան ոգակայան:

● ԴՆ. 24 Սեպտ. - Կէտարէ ետք, Յոյն-Կաթօլիկներու եկեղեցւոյ հից որակին մէջ կայացած Արեւելեան Եկեղեցիներու Յաջա-կանդէսի բացումին ներկայ գտնուեցան Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. և Տիար Գեորգ Հիւրեղեան:

Ծիրանափայլ (Քերթուածներ) — Գաւրգէն Արզումանեան: Թէհրան, 1980, էջ 48:
Աիդհարտա (Բանաստեղծութիւններ) — Վարանգ (Սուքիաս Պուրքեան): Թէհրան,
1980, էջ 115:

Որբանուժ են ձրագնիւրը (Քերթուածներ) — Անահիտ Դուբեան: Թէհրան, 1980, էջ 19:
Այն ինչ որ Զգացի (Բանաստեղծութիւններ) — Արշի (Արշալոյս Բաբայան): Թէհ-
րան, 1975, էջ 205:

Արեւատար Խնարարը (Ածակ Բանաստեղծութիւններ, 1932-1978, Թարգմ. - Թէհրան)
— Հեղինակ՝ Նոյն: Նոր Զուգա, Տպ. Ս. Ամենափրկիչ Վանքի, 1979, էջ 296:

Դիւան Մեսրոպ Դ. Բաղիադեան — Խմբագիր Մեսրոպ Եպս. Աճեան: Անտիպ Օրսկ
գրութիւններ, Երկեր և Քերթուածներ, Նամակներ: Նոր Զուգա, 1979, էջ 654:
Խալիկը (Թատերախաղ) — Արման Վարդանեան: Իսթանպուլ, 1980, էջ 140:

Ճոկանը (Թատերախաղ) — Արման Վարդանեան: Իսթանպուլ, 1980, էջ 38:
Բառարան երեքըզուեան Սնգիլիւրէնէ Լայրէն և Թուրքերէն — Մ. Գ. Մինասեան,
Հրատարակիչ՝ Գալուստ Գայրգեան: Կ. Պոլիս, Տպ. Արման, 1893, էջ 1062:

Յորելիւնական Յուշամտեան (1936-1976) Կէտիկիտարայի «Հուարթնոց» Դպրոց Դաս
Նորգաւումբի և Բիսնամիայ Համայնային Մառայութեան Յորելիւր Դպրոցի
Վարդգէս Դարբիշեան: Իսթանպուլ, Մուրատ Օֆաթ, 1978, էջ 310:

Հայրէնէ — Հայրէն Բացաւորական Առնոն Բառարան — Հ. Արիստակէս Վրդ. Պօն
ճաւան: Իսթանպուլ, 1974, էջ 575:

Կռո նկ, Ուստի՜ Կու Դաս — Յակոբ Մանուրի: Իսթանպուլ, 1974, էջ 285:

Անրգական Վաղորդայն (Քերթուածներ) — Յակոբ Մանուկեան: Հրատ. Գէորգ Միլի-
տինեցի Գրական Մրցանակի, Թիւ 14: Անթիլիս, Տպարան Կաթողիկոսութեան
Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1979, էջ 112:

Տրամ — Գրիգոր Պըլտեան: Պէյրուս, Տպ. Ասլան, 1970, էջ 527:

Եգիպտահայ Գաղութը 10-15րդ Դարերում — Նուպար Գ. Տէր Միքայէլեան: Պէյ-
րուս, Տպ. Կ. Տօնիկեան և Որդիք, 1980, էջ 283:

Այրոյ Կամուրջներ (Լիբանանի Գաղափարական Պատերազմի Մուս Օրհնա Խառն
Թղթածրար) — Նահանգաւատ: Պէյրուս, Համազգային Տպարան, 1980, էջ 171:

Կարաւանը Մահուան Ճանապարհին — Լեոն Ս. Ֆապրիքեան: Պէյրուս, 1985, էջ
Վերականգնումի Կամքով — Արամ Եպս. Քէլիշեան: Պէյրուս, 1983, էջ 231: [182:
Սիրն Արքեպիսկոպոս Սանուկեան (Կեանք և Գործը) — Նուպար Տէր Միքայէլեան
(Կազմող): Պէյրուս, Տպ. Կ. Տօնիկեան և Որդիք, 1986, էջ 268:

Աւետարանի Պատգամներ (Բ. Հատոր) — Սիրն Արքեպիս. Մանուկեան: Ս. էջմիածին:
Պէյրուս, Տպ. Կ. Տօնիկեան և Որդիք, 1986, էջ 103:

Դիմաստուներ (Ազգային Եկեղեցական Տիպարներ) — Վարդան Եպս. Տէմիրեան:
Պէյրուս, Տպ. Արաք, 1983, էջ 223:

Դէպի Ինքնութիւն — Հայկ Նազգոյեան: Պէյրուս, Տպ. «Զարթօնք», 1986, էջ 152:
Մատենան Խորհուրդի — Հրաչ Բալարեան: Պէյրուս, Տպարան Շիրակ, 1980, էջ 183:
Հին Սորը, Նոր Ապրումներ — Բերկունի Մարտեան: Տիբրոյի, 1979, էջ 103:

Դէպի Նոր Հորիզոններ — Վարդան Քնշ. Տիպիկեան: Տիպիկեան, 1980, էջ 248:
Ուխտանէս Եպիսկոպոս Սեբաստիոյ և իր «Պատմութիւն Հայոց» Երկը (Հայրէն և
Անգլիկէն): Բ. Ճաւառութիւն Բաժանման Վրդ. Նազգոյեան: Թարգմանութիւն,
Ներածական և Նօթեր: Պատրաստեց՝ Դոկտ. Հ. Զաւէն Արզումանեան: Ֆօթթ
Լօսըրաէլ. Ամերիկայի Միացիոյ Նահանգներ, 1985, էջ 166:

Գերեզման և Ֆարութիւն (Երկրորդ Հատոր) — Անդրանիկ Անդրէասեան: Վէպ Երեք
Հատորով: Փուլգուժ և Վերածնունդ, Պոստն. Տպ. «Պայքար», 1985, էջ 368:
Խոհեր (Գ. Հատոր: Գրական, Ազգային և Հասարակական) — Անդրանիկ Անդրէասե-
ան: Լոս Անճէլէս, Գալիֆօռնիա, Տպարան Նոր Օր, 1980, էջ 357:
Անհանգրուան Տարագիրներ — Թորգոմ Փօթեան: Լոս Անճէլէս, 1982, էջ 241:

- Ալպոմ-Յուզամատեան Հայրենական Մեծ Պատերազմում Ջոհուած եւ Մասնակցած Սովետաճայ Սերաստացիներին եւ Գաւառի Հայրութեան — Վահան Խաչատուրի Տեղապետեան եւ Վահան Դազարեան, Ջոնուած՝ Գերմանիայի դէմ Սովետական Միութեան տարած Յաղթանակի 40րդ Տարեդարձին, Հրատարակութիւն Համասեփաստաւայ Վերաշինաց Միութեան, Նիւ Եորք, Ս. Վարդան Տպարան, 1985, էջ 128:
- Կարգ Խղարերից Հայաստանեայց եկեղեցւոյ — Երաժշտութիւն Վարդան Սարգսեանի, (Հայրէն եւ Անգլերէն), Նիւ Եորք, Ս. Վարդան Տպարան, 1986, էջ 60:
- Հայրէնի Լեզուի Քերականութեան Օրէնքներու եւ Վարժութեանց Տետրակ — Սիլվա Տէր Ստեփանեան եւ Նուպար Բիւփէլեան, Ա. Տետրակ՝ 1975, էջ 63, Բ. Տետրակ՝ 1975, էջ 75, Գ. Տետրակ՝ 1975, էջ 72, Դ. Տետրակ՝ 1985, էջ 212, Ե. Տետրակ՝ 1985, էջ 199: Ուղղութիւնի թարգմանաց էլիզ Անդրէասեան, Հրատ. «Հայ Դպրոցներու» Իրթական Բաժանմունքի, Նիւ Եորք, Առաջին. Հայոց Ամերիկայի, Գիշերայի ֓փստութիւնը եւ Մտածման Շիթեր (Քերթնութեան) — Եղիշ Ծիբկաթիւն (Պոյանեան), Թորոնթօ, Գոնառա, (Տպ. Լոս Անճէլըս), 1979, էջ 243:
- Փեսացու Կարպիս (Տրամա Կրեք արարուած) — Բովանանքս Ե. Ճան Քէյրիեան, Ֆէլչօն, Նիւ Ճրքսի, Հրատարակիչ՝ Ռօզըբէր Գոմբէրի, 1980, էջ 45:
- Խաչի Կեանքը — Վեր. Խարաւամպոս Գոսթանեղլու, Թրքերէնէ Հայրէնի վերածնաց՝ Վեր. Գաղտասար Աճէմեան, Փոստաթիւս. Գալիֆ, 1983, էջ 37:
- Թուղթէ Գեղակը (Քերթնութեան) — Տքթ. Գրիգոր Ֆէրմեան, 1978, էջ 60:
- Իմ Հեռաւոր ... — Ս. Գ. Զոնգու, Փարիզ, 1980, էջ 48:
- Կաթիլ մը (Բանաստեղծութիւններ) — Հիւսա Գալֆայեան, Փարիզ, 1980, էջ 87:
- Լեզուէն Անդին (Բանաստեղծութիւններ) — Հեղինակ՝ Նոյն, Փարիզ, 1980, էջ 56:
- Հայաստանեայց Սուրբեական եկեղեցւոյ Սրբազան Տաղեր (Զայնի եւ Երգեհոնի համար) — Եղուարդ Յակոբեան, Հրատ. Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Տանարի Հոգաբարձութեան, Գահիրէ, Ափրիկեան Տպարան (Պերճ Թէրզեան), 1980, էջ 30:
- Ուրումներ Մայր Հորին վրայ — Եղիշեան Տէր Գեորգեան, Գահիրէ, 1980, էջ 252:
- Համառօտ Այօթագիրք — Հ. Աւետիք Վ. Թալաթիեան, Երգ Տղազօրութիւն, Վեներտիկ, Միթթարեան Հրատարակութիւն, 1974, էջ 272:
- Գարեգին Պէշկէօթիւրեան (Բանաստեղծ-Երաժիշտ) — Եղուարդ Յակոբեան, Գահիրէ, Հրատարակութիւն «Եղիշեանի Երգչախումբի», 1979:
- Turquia, Estado Genocida (1915-1923)* — Pascual C. Ohanian. Documentos, Tomo I. B. Aires, Ediciones Akian, 1986, pp. 599.
- The Watercolors of Michael Davidoff* — Lawrence Terzian. Tuckerton, N J., 1985.
- Renaissance Concert* — Diocese of the Armenian Church of America honors Alan Hovhanness in a Renaissance Concert dedicated to Haik Kavookjian, June 17, 1986. New York, published by the Eastern Diocese of the Arm. Church of America.
- 1949 The First Israelis* — Tom Segev & Arlen Neal Weinstein (English Lang. Editor). New York, The Free Press. [London, Collier Macmillan Publishers, 1986, pp. 379.
- Armenian Victories at Khznabous and Sardarabad* (on May 23, 1918) — Arthur A. Ayvazian. New York, St. Vartan Press, 1985, pp. 106.
- From Hunger to Caviar* Lucic Melikian. La Verne, California, 1985, pp. 333.
- Land of Fire* — Eghishe Charents. Selected Poems. Edited and Translated by Diana Der Hovanessian & Marzbed Margossian. Ann Arbor, Michigan, 1986, pp. 269.
- Challenge for Discipleship* — Torkom Saraydarian. Edited and indexed by Katherine Hendon. Phoenix, Arizona, Masco Printing Company, 1986, pp. 524.
- Director's Annual Report* — Robert J. Sarkissian. The Howard Karagheusian Commemorative Corporation, Beirut, Lebanon. 1986 — International Year of Peace. Beirut, 1986, pp. 55 + Statittical Statements, 1985.
- Annual Report (1984-1985)* — Harvard University Library. Cambridge, 1985, pp. 62.

ՍՍՀՄԻ ԳՍԼԱՅԻՆԱՆ

Քաղաքային Մշակույթի

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՓՈԽԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

— Բարեկարգությունը Հայց. Եկեղեցւոյ

ՔՐԻՏՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

154

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

— Հոգի մը փրկել

ԳԷՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ

165

— Մեղքին տեսակարար կեծրը

» » »

166

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

— Զայլոս Հարոյսի ուղեւորութիւնը

Քրդմ. Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

167

— Անվերճագիր

ԵԶՈՊ

171

— Քառեակներ

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

173

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

— Վարդ Մասեոցի եւ Ագաթանգեղոս

Ն. ԱՐԺ. ԾՈՎԱԿԱՆ

174

ՀԱՅ ՆԿԱՐՈՂՆԵՐ

— Հայ Նկարողներ ԺԱ. - ԺԳ. Դարերու

Ն. ԱՐԺ. ԾՈՎԱԿԱՆ

178

Հրաշեայ Անառեանի Նամակներից Վիեննայի
Մխիթարեաններին

Հրատ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

183

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

— Մասնուոր պատմություններ

Ս. Նեան վանույց Սեբասթիոյ

ՏԻԳՐԱՆ Ս. ՔԻՐԻՇԵԱՆ

189

Համառոտ եւ բազմաթիւ տեղանքներ եւ

էջեր Եկեղեցիներու Տօնացոյցներուն վրայ

Գ. Ճ.

191

Խնամակեցատուրութիւն Սերովքէ Վրդ. Սամուէլեանի

194

ԴՐԱԽՑՄԱԿԱՆ

— «Մեքի Զօրաւոր»

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

195

ՅԵՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

— Հանգիստ Տ. Տ. Բաբգէն Աթոռակից Կաթողիկոսի

197

— Ձեռնագրութիւններ՝ Ս. Աթոռոյս հովանւոյն ներքեւ

197

Ե. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

— Եկեղեցականք - Բեմականք

198

— Պատմականք

200

Յոնկ՝ Կիւլպենկեան Մասենադարանի կողմէ ասացուած զրբերու

201

